

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE

URFA (1939-1945)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdullah ORAK

ŞANLIURFA-2015

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE

URFA (1939-1945)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdullah ORAK

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Gülşah ESER

Bu tez 14137 nolu proje kapsamında HÜBAK tarafından maddi olarak desteklenmiştir.

ŞANLIURFA-2015

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalı 135224009 numaralı Abdullah ORAK'ın hazırladığı "II. Dünya Savaşı Sürecinde Urfa (1939-1945)" konulu tezli yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 15/05/ 2015 tarihinde, saat 10.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

15/05/ 2015

(Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ

(Danışman)
Yrd. Doç. Dr. Gülşah ESER

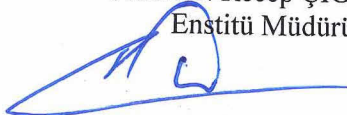
Üye
Doç. Dr. Şevket ÖKTEN

Bu tezinTarih..... Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

22.6
...../...../2015

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü ✓

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılarının, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalına bağlı Türkiye Cumhuriyeti Tarihî Bilim Dalı 135224009 no'lu Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “**II. Dünya Savaşı Sürecinde Urfa (1939-1945)**” konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarının bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin bu tezde yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, bu tezimin ve diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

(28/05/2015)

Abdullah ORAK

ÖNSÖZ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ve Anadolu'nun en gözde tarihi yerlerinden biri olan Urfa (Şanlıurfa) şehri; tarihi, arkeolojik, dini ve kültürel değerleriyle tarih boyunca dikkatleri üzerine toplamıştır. Dünyanın bilinen en eski költ yapılar topluluğu olan Göbeklitepe'de yapılan ve devam etmekte olan arkeolojik kazı çalışmalarıyla birlikte Urfa'nın, ilk tarımsal faaliyetlerin yapıldığı yer olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra Harran'da açılan ilk üniversiteyle Neolitik çağdan bu yana tarihi önemini kaybetmeyen bu kadim şehir, üç semavi dinin yeşerdiği ve farklı költür unsurlarının bir arada yaşadığı şehir olma özelliğini de korumuştur.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından bakıldığında ise, Urfa'da özellikle de Milli Mücadele döneminde gösterilen başarıların ön plana çıktığı görülmektedir. Urfa ile ilgili bu döneme ve sonrasına ilişkin birçok çalışma yapılmış olmasına karşın, şehrin II. Dünya Savaşı sürecindeki durumunu konu alan ve şehri bir bütün olarak değerlendiren, bu değerlendirmeyi yaparken de basın dahil birçok kaynağı temel alan müstakil bir çalışmaya rastlanılamamıştır.

Bu araştırmanın öncelikli amaçlarından biri tarihsel arka planıyla dikkatleri üzerine toplamış olan Urfa'nın, Cumhuriyet dönemi sonrasında özellikle de şehir tarihçiliği açısından yeri ve önemini ortaya koyabilmektir. Diğer bir amaç ise, literatürdeki boşluktan hareketle Urfa'nın II. Dünya Savaşı sürecindeki yeri, önemi ve yapısını gözler önüne sermek ve böylelikle 1940'lı yıllarında özelde Urfa genelde ise Türkiye hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olabilmektir.

Bu tez çalışmasının önemi ise II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa tarihinin ilk kez incelenmesi ve eğitim, sağlık, siyaset, ekonomi, gündelik yaşam v.b. unsurlarla birlikte etraflı bir şekilde ele alınmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın genel seyri incelendiğinde; hazırlık ve araştırma safhalarında birçok güçlükle karşılaşmış olduğunu belirtmek gerekir. Bu güçlüklerden ilki, savaş sürecinde Urfa'nın yerel basınında sadece *Yenilik Gazetesi*'nin yayımda olması ve gazetenin zaman zaman da yayım hayatına ara vermiş olmasının getirdiği haber

kopukluklarıdır. Bu durumun, incelediğimiz tarih aralığında kentin yaşantısının şartlarının farklı yerel gazeteler vasıtasıyla incelenmesinde ve değerlendirilmesinde problem oluşturmaktadır. Karşılaşılan diğer bir güçlük ise “*Sözlü Tarih*” çalışması alanında yaşanmıştır. Savaş sürecini yaşayan ve bilinçli bir şekilde hatırlayan kişilerin sayıca az olması ve bu kişilere zor ulaşılması röportaj yapabilmek olanaklarını kısıtlamıştır.

Bunların yanı sıra kamu kurum ve kuruluşlarından elde edilmesi planlanan bilgi ve belgelere; buralarda yer alan arşivlerin zaman içerisinde taşınması, korunamaması, kaybolması, devredilmesi, kayıt altına alınmaması v.b. sebeplerden dolayı ulaşılamamıştır. Bütün bunlardan hareketle, tezin omurgası oluşturulurken birincil kaynaklar ile yerel basının temel alınmasına dikkat edilmiş ve buradan elde edilen bilgiler Cumhuriyet Arşivi’nden elde edilen belgelerle desteklenmiştir.

Bu çalışmanın gerek konusunun belirlenmesinde etkili olan ve gerekse tez sürecinde desteklerini esirgemeyen değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Gülşah Eser’e teşekkürlerimi sunarım.

Bu tez çalışmasını yürütürken görüş ve önerilerini esirgemeyen başta Prof. Dr. Abdullah Ekinci olmak üzere Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyelerine teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmadaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Emre Dölen, Doç. Dr. Aynur Soydan Erdemir ve Okt. Tekin İdem’e ve arşivdeki çalışmalarında bana eşlik eden değerli arkadaşlarım Yusuf Kuş ve Kubilay Arpacı’ya teşekkür ederim. Tez çalışmamı başından sonuna kadar okuyup emek veren ve katkı sunan değerli bilim insanı Dr. Ayşe Aksu’ya ayrıca teşekkür ederim.

Araştırma sürecinde zengin kaynaklarından yararlandığım İSAM Kütüphanesi’nin yöneticileri ile personeline, çalışmanın projelendirilmesindeki katkılarından dolayı HÜBAK’a teşekkür ederim.

Son olarak da hayatımın her aşamasında maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, bu çalışmanın tamamlanmasında bana destek olan ve emek veren babam Mehmet Emin Orak’a ve annem Rahime Orak’a en derin sevgi, saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	VII
TABLO LİSTESİ	VIII
GRAFİK LİSTESİ	IX
ÖZET	X
ABSTRACT	XI
GİRİŞ	İ
1. BÖLÜM: II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİ VE TÜRKİYE (1939-1945)	
1.1.Savaşın Başlaması ve Yayılması.....	1
1.1.1. Almanya'nın Polonya'ya Saldırması	2
1.1.2. Sovyetler Birliği'nin Baltık Ülkelerine Yerleşmesi.....	3
1.1.3. Batı Cephesi'ndeki Savaşlar	4
1.1.4. Kuzey Afrika Cephesi.....	4
1.1.5. Balkan Savaşları.....	5
1.1.6. Almanya- Sovyetler Birliği Savaşı	6
1.1.7. ABD'nin Savaşa Katılması, Uzakdoğu ve Pasifik Savaşı	7
1.1.8. Atlantik Demeci ve Birleşmiş Milletler	7
1.2. Savaşın Sona Ermesi	8
1.3. II. Dünya Savaşı ve Türkiye.....	9
1.3.1. Savaşın Başında Türkiye'nin Dış Politikası.....	10
1.3.2. Türkiye'nin Savaşa Katılmaya Zorlanması.....	12
1.3.3. Türkiye'nin Mihver Devletleri'ne Savaş İlan Etmesi	16
1.3.4. Savaşın Sonlarında Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Durum.....	17
1.4. Türkiye'de Savaş Ekonomisi ve Uygulamaları	18
1.4.1. Fiyat Artışları ve İhtikâr Olayları.....	20
1.4.2. Milli Koruma Kanunu	22
1.4.3. Fiyat Denetimi ve İhtikârla Mücadele.....	23
1.4.4. İaşe Teminine Yönelik Teşkilatlanma	27
1.4.4.1. Ticaret Ofisi	27

1.4.4.2.	Toprak Mahsulleri Ofisi[TMO]	27
1.4.4.3.	Petrol Ofisi	28
1.4.4.4.	Dağıtım Ofisi.....	28
1.4.5.	Savaş Ekonomisinden Dolayı Uygulamaya Konulan Vergiler	29
1.4.5.1.	Varlık Vergisi.....	29
2.	BÖLÜM: II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE URFA'DA SOSYO-KÜLTÜREL VE SİYASİ YAŞAM	
2.1.	Urfa'da Sosyo-Kültürel Yaşam	
2.1.1.	Nüfus	32
2.1.1.1.	Nüfusun Dinsel Bileşimi	34
2.1.1.2.	Nüfusun Meslek Zümrelerine Dağılımı	35
2.1.2.	Eğitim.....	36
2.1.2.1.	Okuryazarlık Durumu	37
2.1.2.2.	Anasınıflar.....	37
2.1.2.3.	İlkokullar	37
2.1.2.4.	Orta Dereceli ve Mesleki Teknik Okullar	39
2.1.2.4.1.	Ortaokullar	39
2.1.2.4.1.1.	Urfa Erkek Orta Sanat Okulu.....	40
2.1.2.4.1.2.	Urfa Kız Enstitüsü.....	41
2.1.3.	Basın.....	43
2.1.4.	Kulüpler.....	45
2.1.4.1.	Spor Kulüpleri.....	45
2.1.4.2.	Şehir Kulübü	46
2.1.5.	Urfa Halkevi.....	46
2.1.6.	Edebiyat.....	47
2.1.6.1.	Edebiyatçılar	47
2.1.6.1.1.	Kemal Edip Kürkçüoğlu	47
2.1.6.1.2.	Abdülkadir Karahan	48
2.1.6.1.3.	Suut Kemal Yetkin.....	49
2.1.6.1.4.	M. Hulusi Kılıçarslan.....	50
2.1.7.	Müzik	51
2.1.7.1.	Sanatçılar.....	51
2.1.7.1.1.	Cemil Cankat.....	52

2.1.7.1.2.	Hamza Şenses.....	52
2.1.7.1.3.	Mahmut Güzelgöz (Tenekeci Mahmut).....	52
2.1.7.1.4.	Şükrü Çadircı	53
2.1.7.1.5.	Tahir Oturan (Mukim Tahir).....	53
2.1.7.1.6.	Yusuf Bilgin.....	53
2.1.7.1.7.	Yusuf Kuşçuoğlu.....	53
2.1.7.1.8.	Damburacı Derviş	54
2.1.7.1.9.	Osman Özsoy (Bandocu Osman).....	54
2.2.	Urfa'da Siyasi Yaşam	54
2.2.1.	Urfa Milletvekilleri'nin Biyografileri	56
2.2.1.1.VI.	Yasama Dönemi Milletvekilleri.....	56
2.2.1.1.1.	Ali Saip Ursavaş.....	57
2.2.1.1.2.	Ahmet Yazgan.....	57
2.2.1.1.3.	Sami İşbay (Çoşar).....	57
2.2.1.1.4.	Mehmet Emin Yurdakul.....	58
2.2.1.1.5.	Refet Ülgen	59
2.2.1.1.6.	Şeref Uluğ	59
2.2.1.2.VII.	Yasama Dönemi Milletvekilleri	59
2.2.1.2.1.	Ahmet Kutsi Tecer	60
2.2.1.2.2.	Esat Tekeli.....	60
2.2.1.2.3.	Kazım Berker	60
2.2.1.2.4.	Razi Soyer	61
2.2.2.	Urfa Belediye Başkanları	61
2.2.2.1.	Ömer ALAY.....	61
3.	BÖLÜM: II. DÜNYA SAVAŞI YILARINDA URFA'DA EKONOMİK HAYAT	
3.1.	Savaşın Urfa Ekonomisine Etkileri.....	63
3.1.1.	Ekmek Sorunu.....	63
3.1.1.1.	Ekmek Karnesi	64
3.1.1.2.	Fırınlr.....	67
3.1.2.	Fiyat Artışları ve İhtikârla Mücadele	70
3.1.3.	Varlık Vergisi.....	73
3.2.	Savaş Sürecinde Urfa'daki Ekonomik Faaliyetler	74

3.2.1. Tarım.....	75
3.2.1.1. Tarımı Etkileyen Unsurlar.....	76
3.2.1.1.1. Savaş Koşullarında Tarımsal Üretim	76
3.2.1.1.2. Kuraklık.....	88
3.2.1.1.3. Tarım Alet ve Araçlarının Yetersizliği	89
3.2.1.1.4. Çekirge Afeti.....	92
3.2.1.2. Tarımı Geliştirmeye Yönelik Faaliyetler	94
3.2.1.2.1. Çiftçilere Tohumluk Verilmesi	94
3.2.1.2.2. Tarım Alet ve Araçlarının Temini.....	95
3.2.1.2.3. Urfa Grup Amirliği Çiftliği.....	97
3.2.2. Hayvancılık	98
3.2.3. Sanayi.....	100
3.2.3.1. Dokumacılık.....	102
3.2.3.2. Keçecilik	102
3.2.3.3. Kürkçülük.....	102
3.2.3.4. Dericilik.....	103
3.2.3.5. Saraçlık.....	103
3.2.3.6. Bakırcılık.....	103
4. BÖLÜM: II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE URFA'DA SAĞLIK	
4.1. Sağlık Alanında Görülen Gelişmeler (1923-1945)	104
4.2. Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele	105
4.3. Urfa'da Görülen Bulaşıcı Hastalıklar.....	108
4.3.1. Trahom	108
4.3.2. Sıtma	113
4.3.3. Çiçek	118
4.3.4. Şark Çıbanı.....	121
4.3.5. Tifüs	123
SONUÇ	125
KAYNAKÇA.....	128
EKLER	140

KISALTMALAR LİSTESİ

BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇTTAD	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
MİFAD	: Milas Folklor Araştırma Derneği
MKK	: Milli Koruma Kanunu
SSYB	: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı
ŞURKAV	: Şanlıurfa ili kültür, eğitim, sanat ve araştırma Vakfı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
t.y.	: Basım Tarihi Yok
v.b	: Ve Benzeri
v.d.	: Ve Diğerleri
y.y.	: Basım Yeri Yok

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1. 1940 Yılı Urfa İl ve İlçe Nüfusu.....	33
Tablo 2.2. 1945 Yılı Urfa İl ve İlçe Nüfusu.....	34
Tablo 2.3. 1945 Yılı Urfa Nüfusunun Dinsel Bileşimi	35
Tablo 2.4. 1945 Yılı Urfa Nüfusunun Meslek Zümrelerine Dağılışı.....	36
Tablo 2.5. 1940-1941 Yıllarında Urfa’da Faaliyette Bulunan İlkokullar	38
Tablo 2.6. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa Milletvekilleri.....	56
Tablo 3.1. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Geneli Hububat Üretimi.....	77
Tablo 3.2. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa’daki Hububat Üretimi	79
Tablo 3.3. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Geneli Bakliyat Üretimi.....	81
Tablo 3.4. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa’daki Bakliyat Üretimi.....	82
Tablo 3.5. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Genelinde Sınaî Nebat Üretimi.....	83
Tablo 3.6. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa’daki Sınaî Nebatlar Üretimi	85
Tablo 3.7. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Geneli Meyve Üretimi	87
Tablo 3.8. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa’daki Meyve Üretimi	88
Tablo 3.9. 1944 Yılında Çiftlikte Kullanılan Tarım Alet ve Makinelerin Türkiye ve Urfa Genelindeki Toplamları	91
Tablo 3.10. 1938-1944 Yılları Arasında Urfa’da Yetiştirilen Hayvanlar	100
Tablo 4.1. 1933-1940 Yılları Arasında Urfa’da Trahom Mücadelesi.....	110

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 3.1. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Genelinde Buğday, Arpa ve Mısır Üretimi	78
Grafik 3.2. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Genelinde Yulaf, Pirinç ve Darı Üretimi	78
Grafik 3.3. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa'daki Buğday ve Arpa Üretimi.....	80
Grafik 3.4. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa'daki Darı, Pirinç ve Mısır Üretimi	80
Grafik 3.5. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Genelinde Bakliyat Üretimi	81
Grafik 3.6. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa'daki Mercimek ve Burçak Üretimi	83
Grafik 3.7. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Geneli Patates, Soğan ve Susam Üretimi	84
Grafik 3.8. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Geneli Kenevir, Pamuk ve Sarımsak Üretimi	84
Grafik 3.9. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa'daki Soğan, Sarımsak, Susam ve Patates Üretimi	86
Grafik 3.10. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa'daki Kenevir ve Pamuk Üretimi	86

ÖZET

II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE URFA (1939-1945)

Bu çalışmanın konusu, Urfa kent tarihinin II. Dünya Savaşı sürecinde ele alınması ve siyaset, ekonomi, eğitim, sağlık gibi temel alanlar çerçevesinde değerlendirilmesidir. Türkiye'nin savaşa girmemesine rağmen savaşın olumsuz koşullarından etkilenmesinden hareketle, bu koşulların Urfa'da nasıl yaşandığını ve ne tür etkiler bıraktığının tespiti amaçlanmıştır. Bu bağlamda, arşiv tarama yöntemi kullanılarak Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan belgeler ile ulusal ve yerel basın taranmış, elde edilen bilgi ve belgeler, birincil kaynaklar ve sözlü görüşmelerle desteklenmiştir.

Çalışmada, savaşın olumsuz koşullarının Türkiye genelinde ve Urfa özelinde yaşandığı bilgisine ulaşılmakla birlikte savaş sürecine rağmen Urfa'da eğitim, sağlık, gündelik yaşam v.b. alanlarda olumlu gelişmelerin de yaşandığı saptanmıştır. Tarımsal üretimin arttırılması, yeni okulların açılması ve salgın hastalıklarla mücadelede başarı kazanılması bu gelişmelere örnek olarak gösterilebilir.

Anahtar Kelimeler: Urfa (Şanlıurfa), II. Dünya Savaşı, kent tarihi.

ABSTRACT

URFA IN THE PERIOD OF THE SECOND WORLD WAR (1939-1945)

This thesis examines the history of Urfa in the period of World War II in terms of politics, economics, education and health. It aims to find out the effects of war on Urfa, despite Turkey's non involvement in the war. For this purpose, documents available in the Republic Archive, national and local press were reviewed and these were supported by other primary sources and interviews.

The study has indicated that the war conditions were felt across Turkey and particularly in Urfa. In spite of this encounter, some positive developments in education, health, daily life etc in Urfa have been found out. Increase in the agricultural production, opening of new schools and success in the fight against epidemic diseases can be listed as the examples of these developments.

Keywords: Urfa (Sanliurfa), World War II, history of city

GİRİŞ

Urfa adının menşei üzerine pek çok fikir ya da araştırma olmakla birlikte bunlar arasında kesinlik kazanan bir tanım hemen hemen yok gibidir. Dolayısıyla etimoloji ile birlikte kentin tarihi de incelenerek, bu şehre verilen adların tahlil edilmesi ve buradan bir senteze ulaşılması gerekir.¹

Urfa adının menşei için yapılan bir değerlendirmeye göre; “*Ur*” sözcüğü köken itibariyle “*şehir*” anlamına gelmektedir. Zaman içerisinde “*Ur*” sözcüğünün yanına “*Hai*” eklenerek “*Urhai*” bir başka deyişle “*Keldanilerin şehri*” anlamını kazanmıştır. Grek ve Süryani kaynaklarında ise kentin adı “*Orhai*” şeklinde geçmektedir. Buna göre, “*Orhai*” sözcüğü Arapça ile bağlantılıdır ve “*suyu bol*” anlamına gelen “*Vurhai*”ye dönüşmüştür. Bu sözcüğün “*Orhe*”, “*Orha*” gibi farklı kullanılışları sonucunda “*Urfa*” adının ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bir başka görüş ise, “*Urhai*” sözcüğünün Yunanca “*Osrhoenee*,” Latince “*Orrpei*” den kaynaklandığı ve “*kale*” ya da “*pınar*” gibi anlamlara geldiği üzerinedir.²

Kent için kullanılan isimlerden biri de “*Edessa*” dır. “*Edessa*” Grekçe bir kelime olup şehri yeniden imar eden ve koloni merkezi haline getiren I. Selevkos Nikator [MÖ. 358-MÖ.281] tarafından kullanılmıştır.³ Şehrin ismiyle ilgili başka bir tanımlama ise XIII. yüzyıl coğrafyacısı Yakut’ a aittir. O ise şehir için “*El-Ruha*” tabirini kullanır ve bu isimde kentin kurucusu “*el-Ruha bin el-Balandî bin Malic b. Da’sar*”dan geldiğini ifade etmektedir. Halife Hz. Osman döneminde [644-656] bölgeye yeni Arap kabileleri yerleştirilmiş ve daha sonraki Arap hakimiyeti sırasında kent için resmi isim olarak “*Ruha*” kullanılmaya başlanmıştır.⁴

Osmanlı Devleti’nde meşrutiyet dönemine kadar kent “*Ruha*” ismiyle zikredilmiş ve daha sonra bu tabir “*Urfa*” olarak değişmiştir. Urfa ilinin Milli Mücadele dönemindeki başarılarına ve önemine işaret etmek amacıyla 1984 yılında

¹ Abdullah Ekinci, *Orta Çağ’da Urfa*, Şanlıurfa, Gazi Kitabevi, 2006, s. 2; Abdullah Ekinci ve Kazım Paydaş, *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi*, Şanlıurfa, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008, s. 1.

² Ekinci, s. 3; Ekinci ve Paydaş, s. 1-2.

³ Ali Yıldız, *204 Numaralı Şer’iye Sicili Defterine Göre Urfa’da Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hayat*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 2.

⁴ Ekinci ve Paydaş, s. 3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından şehre “Şanlı” unvanı verilmiş ve kent adı “Şanlıurfa” olarak değiştirilmiştir.⁵

Coğrafi açıdan bakıldığında, Roma döneminde “Osrhone”, Araplar tarafından “El-Cezire”⁶ günümüzde ise “Güneydoğu Anadolu Bölgesi” olarak adlandırılan bölgede yer alan Urfa, 36°–38° kuzey paralelleri ile 38°–40° doğu meridyenleri arasında yer almaktadır. Urfa’nın doğusunda Mardin, batısında Gaziantep, kuzeydoğusunda Diyarbakır, kuzeybatısında Adıyaman ve güneyinde ise Suriye bulunmaktadır.⁷ Fırat ve Dicle nehirleriyle kuzey kısımları çevrelenen Urfa’nın ortalama yükseltisi 800-500 metredir.⁸ Urfa, Fırat’ın muhtelif kollarıyla sulanan ovalara sahip olup burada karasal iklim hüküm sürmektedir. Yıllık ortalama sıcaklık 18 °C dolaylarındadır. Yağışların çoğu kış mevsiminde olmak üzere yağmur şeklinde düşmektedir. Ormanlık alanlar ise yok denecek kadar azdır.⁹

Urfa’nın coğrafi konumu ve topografyasının, tarihinin ve kültürel hayatının şekillenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Örneğin, topografyasının bir sonucu olarak doğal savunma hattının olmaması nedeniyle¹⁰ kent tarih boyunca sürekli büyük ve savaşçı devletlerin saldırılarına maruz kalmıştır. Buna rağmen coğrafi konumu nedeniyle aynı zamanda cazibe merkezi de olmuştur. Jeopolitik konumu itibariyle doğu ve batı dünyası arasında adeta bir köprü görevi gören Urfa bu yönüyle, tarih boyunca politeist ve monoteist dinlerin merkezi olmuştur. Eski çağdan beri yöreden iki büyük ticari ve askeri yolun geçmesi ise kenti önemli kılan diğer faktörlerden biridir.¹¹

Anadolu’nun Ortadoğu’ya açılan kapılarından biri olan ve El-Cezire’nin Diyâr-ı Mudar bölümünde yer alan Urfa kentinin kimler tarafından ve ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Kentin kuruluşuyla ilgili farklı görüşler olmakla birlikte, henüz bu görüşler arkeolojik bulgularla desteklenmemiştir. Bu konuda yaygın görüşlerden biri, Nuh tufanından sonra Kenân’ın oğullarından Nemrud’un Urfa’yı

⁵ Ahmet Nezih Turan, “Şanlıurfa” İslam Ansiklopedisi, C. 38, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 337.

⁶ Ekinci ve Paydaş, s. XIII.

⁷ Mustafa Bengisu, *Urfa İlinin Coğrafyası*, Garanti Matbaası, 1968, s. 15-17. [y. y]

⁸ Bengisu, s. 25-26.

⁹ Bengisu, s. 59-77; Ekinci, s. 1.

¹⁰ Ekinci, s. 1; Ekinci ve Paydaş, s. XII; Abdullah Ekinci, *Müze Şehir Urfa, Şanlıurfa, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları*, s. 1.

¹¹ Ekinci, *Orta Çağ’da Urfa*, s. 2.

inşa ettiği şeklindedir. Bir diğer görüş ise, Edessa'nın Selevkos Nikator tarafından kurulduğu yönündedir.¹²

Urfa'nın da içinde bulunduğu bölge, M.Ö. 1000 de başlayarak sırasıyla Asurlular, Medler ve Persler'in hakimiyet sahasında olmuş ve sonra M.Ö 332'de Makedonyalılar'ın hakimiyetine girmiştir. Büyük İskender'in¹³ ölümünden sonra ise İskender İmparatorluğu'nun varislerinden Selevkoslar, Abgar ve Osrhoene krallıklarının egemenliğine girmiştir. M.Ö. 117'de Urfa, Roma İmparatorluğu'na bağlı bir vilayet haline getirilmiş ve 395'te Roma İmparatorluğu ikiye ayrılınca Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) sınırları dahilinde kalmıştır.¹⁴

Bizans'ın elinde bulunan kent, Halife Hz. Ömer döneminde [634-644] başlatılan İslam fütuhâtı neticesinde, Ebu Ubeyde İyad bin Ganem¹⁵ tarafından 639 yılında fethedilmiştir. Emeviler döneminde ise Harran ve Samsat ile birleştirilerek bir vilayet haline getirilmiştir. Bir süre Abbasi ile Emevi taraftarları arasındaki mücadeleye sahne olan Urfa, II. Mervân'ın [693-750] ölümü üzerine Abbasiler'in hakimiyet sahasına girmiştir. Daha sonra Urfa, Mervaniler ile Bizans arasındaki anlaşmazlıkların etkisiyle zaman zaman isyan ve karışıklıklarla sarsılmış, 1037'de Bizans'ın eline geçmiştir.¹⁶

XI. yüzyılda Abbasiler zayıflayarak bölgedeki hakimiyetlerini kaybetmiştir. Bu sırada bölgede etkili olmaya başlayan Selçuklular, 1066 yılından itibaren Urfa üzerinde hakimiyet kurma çabasına girmiş, ancak bu çaba 1087'de sonuç vererek Selçuklar Urfa'yı hakimiyet sahasına katmışlardır. Melikşah'ın [1055-1092] ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklıklar neticesinde Latinler 1098'de Urfa, Samsat ve Suruç'u hakimiyet altına almış ve 1144'te kadar sürecek olan Urfa Haçlı

¹² Ekinci ve Paydaş, s. 3-4; Selâhaddin Eyyübî Güler, Urfa Bölgesinde Devlet Adamları ve Komutanlar (M.Ö. XIV. Yüzyıl- M.S. 1920), Şanlıurfa, ŞURKAV Yayınları, 1999, s. 5.

¹³ İskender veya III. Aleksander, M. Ö. 336- 323 yılları arasında Makedonya kralı ve tarihteki en büyük imparatorudur. Pers İmparatorluğu'nu yıkarak Makedonya'dan Hindistan'a kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurdu. Eski Yunan Uygarlığının Doğu'ya yayılmasında etkili olmuştur. Bkz. Ekinci ve Paydaş, s.25-26; Pierre Briant, *Alexander the Great and His Empire*, A Short Introduction, Princeton University Prss, 2010.; James Doynce Dawson, Alexander the Great (review), *The Journal of Military History*, Volume 72, Issue 2, p.p. 551-552, 2008.

¹⁴ Turan, s. 336-337.

¹⁵ Urfa fâtihî İyad b. Ganem'in künyesi, Ebu Saad b. Ganem b. Zübeyr b. Ebi Seddad İbni. Rebia b. Hilal b. Üheyb b. el-Haris b. Fikir el-Kursi'dir. Bkz.: Ekinci, *Orta Çağ'da Urfa*, s.32.

¹⁶ Turan, s. 337; Yurt Ansiklopedisi, C.10, İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1984, s. 7371; Judah Benzion Segal, *Edessa (Urfa) Kutsanmış Şehir*, Çev.: Ahmet Arslan, İstanbul İletişim Yayınları, 2002, s. 251-255; Ekinci, *Orta Çağ'da Urfa*, s.32-64; Ekinci ve Paydaş, s.65-70; Güler, s. 18-19.

Kontluğunu¹⁷ kurmuşlardır. 1146'da Musul Atabeyi İmâmüddin Zengi'nin¹⁸ Urfa'yı alması burada Türk hakimiyetinin tesisinde bir dönüm noktası olmuş ve Urfa Haçlı Kontluğu yıkılmıştır.¹⁹

Zengilerden sonra 1182'de Selahaddin Eyyubi Urfa ve çevresini hakimiyetine almış, bu durum Eyyubilerle²⁰ Musul Atabeyleri ve Artuklular arasında mücadele nedeni olmuştur. Daha sonra Urfa üzerinde hakimiyet sağlamak amacıyla Anadolu Selçukluları, Eyyubilerle mücadeleye girmiş ve bu mücadelede I. Alaaddin Keykubad [1192-1237] Urfa'yı 1235 yılında ele geçirmişse de Eyyubiler dört ay sonra kenti tekrar hakimiyetine almıştır. Ancak bu süreç de kısa sürmüş Harzemliler, Siverek ve Samsad'ı yağmaladıktan sonra Urfa, Harran ve Suruç'u hakimiyetleri altına almıştır. Anadolu Selçukluları'nın 1243'te Moğollara yenilmesi ve bölgedeki nüfuzunu yitirmesi üzerine Moğollar 1251'de şehri ve çevresini yağmalamış ve Urfa 1260'ta Hülâgûy'a teslim olmuştur. Ardından Moğollar'ın Aynicâlût Savaşı'nda Memlûklere yenilmesi sonucunda XIV. yüzyılda şehrin harabe haline geldiği bilinmektedir.²¹

Timur, 1393 yılındaki el-Cezire seferi sırasında Urfa'yı idaresine almıştır. Timur'un bu seferinden sonra şehir Döğer Emir Seyfeddin Dımaşk Hoca tarafından ele geçirilmiştir. Daha sonra 1404'te Akkoyunlu Karayülük Osman Bey burayı alıp önce Yağmur Bey'in sonra ise Tur Ali Bey'in idaresine vermiştir. Kent, 1429 ve 1480'de Memlûkler tarafından tahrip ve yağma edilmiştir. Şah İsmail'in ortaya çıkması ve Doğu Anadolu'da yayılması sırasında Akkoyunlu emirlerinin birbirleriyle girişmiş olduğu mücadelelere sahne olmuştur. Ayrıca bu dönemde Memlûkler'in etkisi de artmış ve Urfa, 1514'te Safeviler'in eline geçerek Safevi Devleti'nin

¹⁷ Kurucusu, Baudoin de Boulogne'dur. Bu önemli şahsiyet sadece Urfa Haçlı Kontluğu'nun kurucusu olmakla kalmamış, Urfa'da üç yıla yakın görevi dışında Kudüs Haçlı devletinin resmi ilk kralı olarak 118 yılına kadar yaşamış ve idari, siyasi ve askeri icraatlarıyla Doğu Frank Devleti'nin gerçek anlamda kurucusu olmuştur. Bkz.: Ekinci, *Orta Çağ'da Urfa*, s.72. Urfa Haçlı Kontluğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, C.2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

¹⁸ Musul Atabeyliği ve kurucusu İmadeddin Zengi, Sultan Melikşah emrinde Suriye'ye gelen ve Halep valiliğine tayin edilen emir Ksaimü'd-Devle Aksungurun oğludur. Bkz.: Ekinci, *Orta Çağ'da Urfa*, s.79.

¹⁹ Ekinci, *Orta Çağ'da Urfa*, s.64-69; Turan, s. 338; Yurt s. 7372-7374., Mehmet Çelik v.d., *Edessa'dan Urfa'ya*, C.2, Ankara, Atılım Üniversitesi Türkiye Tarih Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2007, s. 121-122; Segal, s. 283-287; Güler, s. 34-35.

²⁰ Eyyübiler adını, hanedanın kurucusu Salahaddin Yusuf b. Eyyub'un babası Necmeddin Eyyub b. Şadî'den almaktadır. Bkz.: Ekinci, *Orta Çağ'da Urfa*, s. 84.

²¹ Turan, s. 338; Yurt, s. 7374-7375; Ekinci ve Paydaş, s. 270-278; Segal, s. 321.

müstahkem sınır kalesi olma özelliğini kazanmıştır. Akkoyunlu Yakup Bey'in oğlu Sultan Murad'la yapılan savaştan sonra ise Safeviler, şehri Kaçarlar'ın idaresine bırakmıştır. Osmanlı ile Safevi Devleti arasında 1516'da cerayan eden Dede Gargın muharebesi ve 1517'de bu muharebenin sonuçlanmasıyla önce Mardin ardından Urfa Osmanlı topraklarına katılmıştır.²²

Urfa, Osmanlı idaresine girdikten sonra Ruha adıyla Osmanlı sancağı statüsünde Diyarbakir eyaletine bağlanmıştır. XVI. Yüzyılın sonlarında Osmanlı'da çıkan isyanlar sırasında kent Celâli Karayazıcı Abdülhalim'in eline geçse de 1600 yılında Osmanlılar tarafından tekrar alınmıştır.²³

Urfa'da XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bazı küçük çaplı sosyal olaylar yaşanmıştır. 1839'da Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Osmanlı ordularıyla Nizip'te savaşıması ve galip gelmesi üzerine Urfa Mısırlılar'ın eline geçmiştir. Urfa ve çevresi 4 yıl kadar Mısırlılar'ın elinde kalmış; daha sonraları kent Mart 1919'da İngilizler ve ardından yedi ay gibi bir süre Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Urfa halkı 7 Şubat 1920'de işgal güçlerine karşı ayaklanmış, çarpışmalar neticesinde 10 Nisan 1920'de Fransızlar antlaşma şartlarıyla Urfa'yı boşaltmayı kabul etmişler ve ertesi gün kenti terk etmişlerdir. Urfa, 20 Nisan 1924'te vilayet merkezi olmuştur.²⁴

I. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu yıkımı çözüme bağlamak amacıyla 1919'da Paris Barış Konferansı'nda toplanan devlet adamları bu savaş için "tüm savaşları sona erdiren savaş" olarak söz etmişlerdi.²⁵ Ancak savaşın çözmeden bıraktığı veya getirdiği yeni sorunlar, 1929 Dünya Ekonomik buhranı, değişen dengeler v.b. nedenler öngörülenin aksine süreci yeni bir savaşa doğru sürüklemiş ve Almanya'nın 1 Eylül 1939 günü Polonya'ya saldırmasıyla II. Dünya Savaşı başlamıştır.²⁶

Savaş sürecinde Türkiye, bir taraftan savaş dışı kalabilmek için politik mücadele vermiş diğer taraftan da her an savaşa girebilme ihtimali karşısında askeri

²²Turan, s. 338; Güler, s. 52-59.

²³ Turan, s. 338; Mehmet Emin Üner, *Osmanlıdan Cumhuriyete Urfa Tarihi*, Ankara, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2009, s. 33-34.

²⁴ Turan, s. 338-339; Üner, s. 34-35.

²⁵ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 400.

²⁶ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985, s. 479; Oral Sander, *Siyasi Tarih*, 1918-1994, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 124; İbrahim Artuç, *İkinci Dünya Savaşı*, C.1, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1999, s. 9.

tedbirler almıştır. Dolayısıyla Türkiye savaş sürecinde silahlı tarafsızlık diye tabir edilebilecek bir profil çizmiş; bu durum ise Türkiye'yi savaş ekonomisi şartlarında yaşamaya mahkum etmiştir. Savaş müddetince Türkiye'nin içinde bulunduğu askeri, siyasi ve sosyo-ekonomik durumunun yansımaları ülke çapında hissedilmiş ve bu durumdan etkilenen vilayetlerden biri de Urfa olmuştur. II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'deki genel durumun Urfa'ya etkilerinin incelenebilmesi amacıyla "*II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa (1939-1945)*" konulu tez çalışması yapılmıştır.

Bu tez çalışması dört bölümden oluşmuştur. Araştırmanın birinci bölümünde II. Dünya Savaşı süreci ve Türkiye, ikinci bölümünde, savaş sürecinde Urfa'da sosyo-kültürel ve siyasi yaşam yer incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Urfa'da ekonomik hayat ele alınmış, dördüncü bölümünde ise, Urfa'da sağlık konusundaki gelişmeler gündeme getirilerek bu alandaki problemler araştırmaya çalışılmıştır.

Amaç :

Bu çalışmanın öncelikli amaçlarından biri, Urfa'nın Cumhuriyet dönemi sonrasındaki yerini özellikle de şehir tarihçiliği açısından konumunu ve önemini ortaya koyabilmektir. Diğer bir amaç ise şehrin II. Dünya Savaşı sürecindeki durumunu konu alan ve şehri bir bütün olarak değerlendiren bir çalışmanın olmamasından ötürü literatürdeki oluşan bu boşluktan hareketle Urfa'nın II. Dünya Savaşı sürecindeki yeri, önemi ve yapısını gözler önüne sermek ve böylelikle 1940'lı yılların Türkiye'sinde Urfa hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olabilmektir.

Önem:

Bu araştırmanın önemi, II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa tarihinin ilk kez incelenmesi ve bu incelemeyi yaparken de basın dahil birçok kaynağı temel alması ve Urfa'yı eğitim, sağlık, siyaset, ekonomi, gündelik yaşam gibi unsurlarla birlikte etraflı bir şekilde ele alınmasından kaynaklanmaktadır.

Yöntem:

Verilerin toplanması:

Bu tez çalışmasında veri toplama tekniği olarak öncelikle arşiv taraması tekniği kullanılmıştır. Konuyla ilgili Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan bütün belgeler taranmıştır. Belirtilen bu arşiv kaynakları dışında öncelikle savaş

sürecinde Urfa’da yayımda olan “Yenilik” gazetesi taranmış olup daha sonra ulusal basın “Cumhuriyet ve Ulus” gazeteleri taranmıştır. Bir diğer veri toplama aracı olarak Urfa üzerine yazılmış olan kitaplar, süreli yayınlar, ansiklopediler, resmi yayınlar (istatistikler v.b.) ve konuyla ilgili tezler incelenmiştir. Bir başka veri toplama tekniği olarak sözlü tarih çalışması (röportaj) yapılarak dönemi yaşayan kişilerden dönemin Urfa’sı hakkında bilgi alınmıştır.

Verilerin Değerlendirilmesi:

Çalışmada, öncelikle belirtilen sınırlar çerçevesinde Urfa’yı konu eserler incelenmiştir. Bir sonraki aşamada yerel basın taranarak bir çerçeve oluşturulmuştur. Oluşturulan bu çerçeve de Urfa’yı konu alan kitap ve gazetelerdeki bilgileri desteklemek ve bir basamak öteye taşımak amacıyla arşiv belgeleri ve istatistiklerden bir senteze ulaşılmıştır. Daha sonra sözlü tarih çalışması yapılarak döneme tanıklık etmiş kişilerin vermiş oldukları bilgilerden istifade edilmiştir.

Sınırlılıklar

Konunun Zaman Açısından Sınırlandırılması:

Bu tez çalışmasının zaman aralığı 1939-1945 yılları arasını kapsamaktadır. Bu sürecin belirlenmesinde 1939 yılında II. Dünya Savaşı’nın başlaması ve 1945’te savaşın sona ermesi esas alınmıştır.

Konunun Mekan Açısından Sınırlandırılması:

Çalışmamızda Urfa ilindeki yaşam incelendiğinden, Urfa’nın ilçelerinden de örnekler verilmekle birlikte genel olarak Urfa Merkez üzerinde durulmuştur.

1. BÖLÜM: II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİ VE TÜRKİYE (1939-1945)

1.1. Savaşın Başlaması ve Yayılması

I. Dünya Savaşı'nın [1914-1918] yaratmış olduğu kaosu çözüme bağlamak amacıyla 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda devlet adamları, bu savaştan “*tüm savaşları sona erdiren savaş*” olarak söz etmekteydiler. Fakat tam yirmi yıl sonra, 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla yeni bir savaş başlamakta ve öngörülenin aksine beş kıtadan dördünü etkisi altına almaktaydı.¹ Önceki savaşın çözmeden bıraktığı ve getirdiği yeni sorunlar, 1929 Dünya Ekonomik buhranı,² değişen dengeler v.b. nedenler yaşanan süreci yeni bir savaşa doğru sürüklemiştir. Bu sorunlardan doğan yeni gelişmeler de II. Dünya Savaşı'nın zeminini hazırlamıştı.³

Öyle ki Almanya, Versailles Antlaşması⁴ ile toprak kayıplarına uğramış, silahsızlandırılmış ve ödeyemeyeceği bir tazminat borcunu yüklenmişti.⁵ Üstelik bu antlaşma Almanya'yı uçuruma sürüklediği gibi savaşı kazanan devletlerin de işine gelmemekteydi.⁶ Özellikle savaşta kaybeden devletlere yüklenen ağır savaş tazminatları sürekli bir tartışma ve kızgınlık nedeni oldu.⁷ İtalya, Mussolini'nin

¹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 400.

² Şevket Pamuk'a göre; I. Dünya Savaşı sonrasında oluşan temel sorunların aşılammaması ve gelişmiş ülkelerdeki yanlış iktisadi politikalar nedeniyle, dünya ekonomisi 1929 yılından itibaren ciddi bir bunalıma sürüklenmiştir. Önce Wall Street'te borsanın çökmesi daha sonra da ülkelerin para politikalarındaki hataların etkisiyle derinleşen bunalım, uluslararası koordinasyonun olmaması nedeniyle süreklilik kazanmıştı. Almanya, savaşı kazanan ülkelerin talep ettikleri tazminatların da etkisiyle derin bir iktisadi bunalım ile mücadele ediyordu. İngiltere XIX. Yüzyıldaki hegemonyacı gücünü I. Dünya Savaşı sonrasında yitirmişti. ABD ise henüz bu rolü üstlenecek siyasi bir iradeye sahip değildi. Bu koşullarda dünyanın önde gelen ülkelerinin her biri kendi sorunlarını çözme uğraşına girmişti. Hiçbir ülkenin önderliği ele almamasının da etkisiyle, Avrupa devletlerinde kendi sömürge imparatorluklarının içine dönmeye, korumacılık eğilimleri öne çıkmaya başlamıştı. 1930'lu yıllarda dünya ekonomisi parçalanma, dünya ticareti ve uluslararası sermaye hareketleri gerileme sürecine girmişti. Bkz.: Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 185.

³ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985, s. 479.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Pehlül Memiş, *Versay Sulhunun Netayic-i İktisadiyesi Transkribi ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.

⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, 1918-1994, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.s. 113; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 120.

⁶ Oran, s. 400-401.

⁷ Oran, s. 401.

[1883-1945] “Proleter ulus” kavramı içinde anlatımını bulan bir eziklik ve ekonomik bir bunalım içindeydi.⁸ Uzakdoğu’da Japonya, dış pazarlara bağımlılığında dolayı ekonomik buhrandan etkilenmiş, ham madde ihtiyacını karşılamak için elzem gördüğü bölgeleri zapt etmeyi amaçlamıştı.⁹ Sovyetler Birliği, “*Brest-Litovsk Antlaşması*” ile toprak kaybetmişti.¹⁰ İngiltere elde ettiği deniz üstünlüğünü sürdürmeyi planlıyor, Fransa’nın ise Almanya’ya karşı güvenlik endişeleri giderek artıyordu.¹¹ Bir taraftan statükocu devletler ile diğer taraftan statükonun değişmesini isteyen devletler arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri çekişmeler II. Dünya Savaşı’nın çıkmasına zemin hazırlamıştı.¹²

1.1.1. Almanya’nın Polonya’ya Saldırması

Savaş, Almanya’nın 1 Eylül 1939 sabahı Polonya’ya saldırısıyla birlikte başladı. Üstelik saldırı öncesi ne ultimatom verilmiş ne de savaş ilanı yapılmıştı. 3 Eylül’e gelindiğinde İngiltere ve Fransa Almanya’ya savaş ilan etti. Ancak garanti vermelerine ve yapılan ittifaklara rağmen hem askeri hem de stratejik şartlar nedeniyle Polonya’ya yardıma gidemediler. Bu şartlarda Polonya, Almanya karşısında yalnız kalınca 11 Eylül’de Alman orduları Varşova topraklarını işgale başladılar.¹³

Polonya’nın içine düştüğü durum Sovyetler Birliği’ni harekete geçirmiş ve 23 Ağustos 1939 tarihindeki Alman-Sovyet Antlaşması’na dayanarak 17 Eylül’de Polonya sınırını aşip kendisine ayrılan toprakları işgale başlamıştı. 28 Eylül’de Moskova’da yapılan ek antlaşmayla Polonya’nın doğusu Sovyetlere, Varşova dahil olmak üzere batısı Almanya’nın eline geçmiş oldu.¹⁴

⁸ Sander, s. 113.

⁹ Georges Langlois, v.d., *20. Yüzyıl Tarihi*, çev.: Ömer Turan, İstanbul, Mehir Yayınları, 2000, s. 225; Tekeli ve İlkin, s. 123-126.

¹⁰ Sovyetler Birliği, Brest-Litovsk antlaşmasıyla; Türkiye’nin Doğu Anadolu’daki vilayetleri olan Ardahan, Kars, Batum ile Polonya, Finlandiya ve Baltık Ülkelerindeki topraklardan çekilmek zorunda kalmıştır. Bkz.: Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev.: Mehmet Harmancı, C.2, İstanbul, Özener Matbaası, 2010, s. 387.

¹¹ Sander, s. 113.

¹² Uçarol, s. 479; Sabiha Sertel, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul, Cumhuriyet Kitap Kulübü, 1999, s. 53.

¹³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983, s. 361; Sander, s. 124; Artuç, s. 38.

¹⁴ Uçarol, s. 480.

1.1.2. Sovyetler Birliği'nin Baltık Ülkelerine Yerleşmesi

Polonya'nın, Sovyetler Birliği ile Almanya arasında paylaşılması Sovyetler Birliği'ni Baltık ülkeleri ve Litvanya ile sınır komşusu yapmıştı. Bunun üzerine Sovyetler Birliği yönünü Estonya'ya çevirmiş, Estonya'dan deniz ve hava üssü istemiş ve Estonya'nın bu isteklerini yerine getirmemesi durumunda topraklarını işgal edeceğini bildirmişti. Başka seçeneği bulunmayan Estonya, Sovyetler Birliği ile 28 Eylül 1939'da karşılıklı yardım antlaşması imzalayarak Sovyetler Birliği'ne kara, hava ve deniz üsleri vermiştir. Daha sonra Sovyetler Birliği, 5 Ekim'de Letonya ve 12 Ekim'de Litvanya ile karşılıklı yardım antlaşması imzalamış ve bu ülkelerden de üsler elde etmiştir.¹⁵

Baltık Denizi'nin doğu kıyılarını etkisi altına alan Sovyetler Birliği, bu defa Finlandiya'dan üs istemiştir. Finlandiya, Sovyetler Birliği'nin bu isteğini kabul etmeyince Sovyetler Birliği 30 Kasım 1939'da bu ülkeye saldırmıştır.¹⁶ Ancak Finlandiya, topraklarını başarıyla savunmuş, bu saldırıdan dolayı Sovyetler Birliği dünya kamuoyunda tepkileri üzerine toplamıştır. Akabinde, 14 Aralık'ta Sovyetler Birliği, *Milletler Cemiyeti'nden*¹⁷ çıkarılmıştır. İskandinav ülkelerinin bu iki ülke arasındaki mücadele karşısında tarafsızlıklarını ilan etmeleri ve batılı devletlerin yardım etmemeleri karşısında Finlandiya yalnız kalarak 12 Mart 1940'ta Sovyetler Birliği ile barış antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmayla Sovyetler Birliği, Finlandiya'dan önemli ölçüde toprak ve üs elde ederek Baltık kıyılarına iyice yerleşmiş oldu.¹⁸

¹⁵ Uçarol, s. 480; Armaoğlu, s. 363.

¹⁶ Sovyetler Birliği ile Finlandiya arasındaki anlaşmazlığın temel nedeni I. Dünya Savaşı'nda mağlup çıkan Rusya'nın Baltık'ta toprak kayıplarına uğraması, 1920 yılında kuzeyde Finlandiya, güneyde Estonya, Letonya ve Litvanya'nın bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve 1939'da Almanya ile ittifak yapan ve aynı zamanda güçlü bir devlet olan Sovyetler Birliği'nin bu devletleri kendi topraklarına katma isteğinden kaynaklanmaktadır. Bkz.: Artuç, s. 59.

¹⁷ I. Dünya Savaşı içerisinde, savaşın getirdiği büyük yıkım ve kayıplardan dolayı dünya barışını koruyacak bir uluslararası örgütün kurulması düşüncesi güçlenmişti. ABD Başkanı Wilson'un [1856-1924] yayınladığı "*14 nokta*" bildirisinde de bu hedefe yönelik olmuş, savaşın sonlarına doğru da bu amaçla ABD ve İngiltere arasında çalışmalara başlanmıştır. Savaşın sonra toplanan Paris Barış Konferansı'nda ise, uluslararası örgütlenmeyi gerçekleştirmek üzere gerekli hazırlıklara girilmiş ve çalışmaların sonucunda "*Milletler Cemiyeti*" kurulmuştur. Bkz.: Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2012*, İstanbul, Der Yayınları, 2013, s. 678-679.

¹⁸ Uçarol, s. 480; Armaoğlu, s. 364; Sander, s. 128.

1.1.3. Batı Cephesindeki Savaşlar

Almanya, Polonya meselesini çözümledikten sonra İngiltere ve Fransa'ya saldırı planı hazırlamaya başlamıştı. Bu planda dikkati çeken bir nokta ve tehlike, Fransa ile savaşın çıkmasıyla birlikte İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Almanya'yı denizden abluka altına alması olabilirdi. Dolayısıyla Fransa ile yapacağı savaşın kolay olmadığını hesaba katan Almanya bu planı hemen uygulama yoluna gitmemişti. Almanya'nın bu ablukaya karşı koyabilmek için Norveç fiyortlarında denizaltı üslerine ihtiyacı olacağından rotası Norveç'e çevrilmişti. Norveç ve Danimarka'yı kısa sürede işgal eden Almanya, topraklarının doğu ve kuzey bölgelerini güvenlik altına alarak kesin başarı elde etmek amacıyla harekete geçmişti. 10 Mayıs 1940'ta Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'a saldırmış ve 15 Mayıs'ta Hollanda'yı, 28 Mayıs'ta ise Belçika'yı almıştı.¹⁹

Almanya, Belçika'yı aldıktan sonra yönünü Fransa'ya çevirmiş; bu arada Almanya'nın savaşı kazanacağına inanan İtalya da 10 Haziran'da İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmişti.²⁰ Bu savaş ilanından dört gün sonra 14 Haziran 1940'ta Almanya, Paris'e girmiş ve Fransa 22 Haziran'da Almanya ile mütareke imzalamak durumunda kalmıştı. Böylece Fransa'nın kuzey yarısı ve Atlantik kıyıları Almanya'nın işgali altına girmişti. Bu mütarekeyi, 24 Haziran'da imzalanan Fransız-İtalyan Mütarekesi takip etmiş, böylelikle Almanya kısa sürede Fransa'yı savaş dışı bırakarak bu kez yönünü İngiltere'ye çevirmişti. Bununla birlikte, İngiltere bir ada devleti olduğundan işgal ancak deniz ve hava yoluyla yapılabilirdi. Bu denizlerde daha güçlü olduğu gözden kaçmamış ve bu nedenle İngiltere ile denizlerdeki çarpışmalarını çok yönlü olarak gerçekleştirmişti. 13 Ağustos 1940'tan itibaren Britanya adalarını bombardımana tutmuş ve İngiltere'ye büyük kayıplar verdirmişse de İngiltere'nin direnişi karşısında bir başarı elde edememişti.²¹

1.1.4. Kuzey Afrika Cephesi

İngiltere, Avrupa devletleri içinde deniz gücü bakımından birinci sıradaydı. Dolayısıyla İngiltere'ye karşı yapılacak bir harekâtın başarılı olabilmesi için İngiliz donanmasına ait üslerin alınması gerekiyordu. Bu üsler stratejik konumu dolayısıyla

¹⁹ Uçarol, s. 480-81; Armaoğlu, s. 365.

²⁰ Sander, s. 131-32.

²¹ Uçarol, s. 481.

başta İngiltere olmak üzere, Cebelitarık'tan Aden'e kadar İngiltere'yi Hint Deniz İmparatorluğu'yla birleştiriyordu. Bir ada olarak İngiltere'nin en önemli nokta Süveyş Kanalı idi. Bu kanal gerek stratejik ve gerekse ekonomik yönden Kuzey Afrika'da savaşan taraflar için savaşın seyrini değiştirecek önemli bir sahaydı.²²

Almanya, İngiltere'nin Akdeniz ve Kızıldeniz'deki topraklarına saldırmak amacıyla İtalya ile birlikte Kuzey Afrika cephesini açmıştı. İtalya, 13 Eylül 1940'ta Mısır'a saldırmış ancak başarı elde edememişti. Buna karşılık İngiltere Şubat 1941'de Bingazi'yi, Nisan ayında ise İtalya'ya ait Eritre'yi ve Habeşistan'ı alarak Doğu Afrika savaşlarına son vermişti. İtalya'nın bu başarısız durumundan dolayı Almanya, Mart 1941'de Kuzey Afrika savaşlarına katılmış ve İskenderiye yakınlarına kadar gelmişti. Fakat İngiltere'nin karşı saldırısı neticesinde Ekim 1942'den itibaren Mihver Devletleri²³ geri çekilmek zorunda kalmış ve Müttefik kuvvetlerin²⁴ Kuzey Afrika'ya çıkartma yapması sonucu, Mayıs 1943'te Mihver Devletler yenilmesiyle Kuzey Afrika cephesi kapanmıştı. Böylece Akdeniz'in güney kıyıları artık Müttefik Devletlerin egemenliği altındaydı.²⁵

1.1.5. Balkan Savaşları

İngiltere'ye karşı başarı elde edemeyen Almanya, yönünü bu kez de doğuya çevirmişti. Almanya'nın temel hedefi, Berlin-Roma hattında toplanmış olan Büyük Almanya'nın oluşturacağı bir Avrupa yaratmak ve bu çerçevede, Kuzey Afrika ve doğu ülkelerini ham madde kaynağı olarak değerlendirmektir. Almanya, bu ülkelerden sağlayacağı kaynakla uzun sürecek olan yıpratma savaşlarına hazırlanacaktı. Ayrıca Doğu Asya'da Japonya'nın liderliğini yaptığı Çin, Kuzey Hindistan ve bu ülkelere eklenecek olan bazı yerlerle birlikte büyük bir blok kurulmuş olacaktı. Almanya, 27 Eylül 1940'ta İtalya ve Japonya ile bir ittifak antlaşması imzaladı. Bu antlaşmanın amacı, İngiltere'nin dünya ölçüsündeki istekleri ile ABD'nin ekonomik yayılmasını engellemektir.²⁶

Almanya, İtalya ve Japonya ile bir ittifak antlaşması imzalamıştı. Ancak bu devletlerin yanı sıra Sovyetler Birliği, İspanya, Vichy Fransa'sı, Yugoslavya,

²² Uçarol, s. 481.

²³ Mihver devletleri Almanya, İtalya ve Japonya'dır. Bkz.: Tekeli ve İlkin, s. 120.

²⁴ Müttefik devletler İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve ABD'dir.

²⁵ Uçarol, s. 482.

²⁶ Uçarol, s. 482; Armaoğlu, s. 371.

Romanya ve Bulgaristan'ı da bu ittifaka dahil etmeye çalıştı. Fakat Sovyetler Birliği'nin Balkanlardaki emellerinden dolayı Almanya ile çıkar çatışmasına düşmesi Almanya'nın yönünü Balkan ülkelerine çevirmesine neden olmuştu. Buna mukabil Almanya, 20 Kasım 1940'ta Macaristan'ı ve 23 Kasım'da Romanya'yı ittifaka kattı. Bulgaristan ittifaka dahil olmamak için direnmişse de 1 Mart 1941'de ittifaka mecbur kalmıştı.²⁷

İtalya, Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal edince Yunanistan ile komşu olmuştu. Mussolini hem prestijini yükseltmek hem de Almanya'nın kazandığı zaferlerin bir örneğini sergilemek için, 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'dan bazı limanları kendisine vermesini ve tarafsız kalmasını istemişti. İtalya'nın bu istekleri kabul edilmeyince de Yunanistan'a saldırmış, ancak başarı elde edemediği için geri çekilmek zorunda kalmıştı.²⁸

Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile dostluk antlaşması imzalaması üzerine Almanya, Yugoslavya'ya saldırmış; 17 Nisan 1941'de Yugoslavya'nın topraklarını alarak bu toprakları İtalya, Macaristan ve Bulgaristan arasında paylaşmıştı. 6 Nisan 1941'de Bulgaristan topraklarından Yunanistan'a girerek 25 Nisan'da Atina'yı, 31 Mayıs'ta da Girit'i de işgal etmişti. Böylece Almanya, 1941 yılı itibarıyla Balkanlar, Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'ne egemen olmuştu. Almanya'nın oldukça geniş bir alana yayılması üzerine İngiltere ve ABD, Türkiye'yi kendi saflarında savaşa çekmek için uğraşmış fakat başarılı olamayınca bu defa Türkiye ile 18 Haziran 1941'de bir saldırmazlık paktı imzalamışlardır.²⁹

1.1.6. Almanya- Sovyetler Birliği Savaşı

Avrupa ve Kuzey Afrika'ya yayılan Almanya, 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırmış ve aynı yılın Ekim ayında Kırım'a girerek Kiev'i almıştı. Moskova'yı almak için gerçekleştirmiş olduğu saldırıda ise başarısız olmuştu. Buna karşılık Sovyetler Birliği ise 12 Temmuz'da İngiltere ile ittifak antlaşması imzalamıştı. Kış şartları dolayısıyla sekteye uğramış olan Almanya-Sovyetler Birliği savaşı Haziran 1942'de Almanya'nın saldırısıyla tekrar başlamış; Almanya bir taraftan Stalingrad'ı kuşatmış diğer taraftan da Kafkasya'ya kadar ilerlemişti. Ancak

²⁷ Uçarol, s. 483.

²⁸ Sander, s. 143-144.

²⁹ Uçarol, s. 483; Sander, s. 146.

Ocak 1943'ten itibaren Sovyetler Birliği'nin karşı saldırısı neticesinde Almanya gerilemek zorunda kalmış ve dolayısıyla doğu cephesinde başarısız olmuştu.³⁰

1.1.7. ABD'nin Savaşa Katılması, Uzakdoğu ve Pasifik Savaşı

Avrupa'da başlayan savaş karşısında başlangıçta tarafsız kalan ABD, 1940 yılında İngiltere'nin yardım talep etmesi üzerine kendi geleceğinin gúvenliđi açısından yardım talebini kabul etmiş ve İngiltere'ye askeri yardımda bulunmuştu. Japonya ise bu dönemde Uzakdoğu'da yayılma politikasına ağırlık vermiş ve "Pasifik İmparatorluğu"nu kurmayı amaçlamıştı. Japonya'nın bu politikası, Búyúk Okyanus'ta ABD ve Sovyetler Birliği ile çıkar çatışmasına girmesine neden olmuştu. Japonya, 13 Nisan 1941'de Sovyetler Birliği ile saldırmazlık antlaşması imzalamış ve bu şekilde topraklarının batısını ve kuzeyini gúvenlik altına almıştı.³¹

Japonya'nın 7 Aralık 1941'de Hawaii'deki Pearl Harbour'da ABD'ye ait úsleri bombalamasıyla Uzakdoğu'da savaş başlamış oldu. Japonya 8 Aralık'ta ABD ve İngiltere'ye savaş açtığını duyurdu.³² 11 Aralık'ta ise Almanya ve İtalya, ABD'ye savaş ilan etmiştir. Japonya kısa súrede başarı elde etmiş, Pasifik'te Hindiçin'i ve bazı yerleri işgal etmişti. Fakat 1942 yılının sonlarında Múttefik Devletler, Japonya'nın yayılmasını engellemiş ve Pasifik'te deniz ústúnlúđu ABD'nin eline geçmiştir.³³

1.1.8. Atlantik Demeci ve Birleşmiş Milletler

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında savaşın başlaması üzerine Sovyetler Birliği, ABD ve İngiltere ile birer ittifak antlaşması imzalamıştı. ABD Başkanı Roosevelt [1882-1945] ile İngiltere Başbakanı Churchill [1874-1965] mevcut durumu değerlendirmek úzere Atlas Okyanusu'nda bir savaş gemisinde góruřme yapmış ve 14 Ağustos 1941'de "Atlantik Demeci" adı altında bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride; bu iki devletin topraklarını genişletmek istemediklerini, her ulusun kendi istediği húkúmet şeklini belirleyeceğini, uluslararası ekonomik işbirliği yapılmasını, Almanya'nın saldırgan tutumu kontrol altına alındıktan sonra bütún ulusların kendi toprakları içerisinde gúvenle yaşayacağı bir barışın yapılmasını ve

³⁰ Uçarol, s. 483.

³¹ Uçarol, s. 483-484.

³² Uçarol, s. 484.

³³ Uçarol, s. 484; Sander, s. 168.

bütün insanlara denizlerde engelsiz bir şekilde dolaşma olanağı sağlanarak ulusların kuvvet kullanmaktan vazgeçmeleri gerektiğini belirtmişlerdi.³⁴

ABD'nin savaşa girmesiyle birlikte Almanya'ya karşı savaşan 26 ülkenin imzasıyla 1 Ocak 1942'de Atlantik Demeci esas alınarak "Birleşmiş Milletler Demeci" yayınlandı. Bu 26 ülkenin imzasıyla birlikte Mihver Devletleri'ne karşı zafer kazanılıncaya kadar iş birliği yapılmasını öngörülüyordu. Böylece Birleşmiş Milletler Örgütü'nün temelleri atılmış oldu.³⁵

1.2. Savaşın Sona Ermesi

1942 yılının sonlarında savaş Mihver Devletlerin aleyhine dönmeye başlamış ve Müttefik Devletler 1943 yılında yeni cepheler açarak önemli başarılar elde etmişlerdi. Müttefik Devletlerin kazandıkları zaferler aralarındaki işbirliğini de arttırmıştı. Savaşın mevcut durumu, gidişatı ve savaş sonrasında yapılacak bir barışın ne şekilde olacağı hakkında konferanslar yapılmaya başlanmıştı.³⁶

Müttefik Devletler, Kuzey Afrika Cephesi'ndeki başarılarından sonra İtalya'yı işgal etmek ve aynı zamanda Mihver Devletlere karşı güneyde bir cephe açmak için 10 Temmuz 1943'te Sicilya'ya bir çıkarma yaptı. İtalya'nın kuzeyine doğru ilerleyen Müttefik kuvvetler, İtalya topraklarını işgal ederek, 24 Temmuz 1943'te Mussolini'yi iktidardan düşürdü. İtalya 3 Eylül'de Müttefik Devletlerle bir mütareke imzalayarak savaşta saf değiştirdi. 13 Ekim 1943'te Almanya'ya savaş ilan etti. Müttefik Devletler, Almanya'nın direnişi karşısında İtalya'nın bazı bölgelerine çıkarma yaparak Almanya'nın geri çekilmesine neden oldu.³⁷

1944 yılında Mihver Devletlere karşı hava üstünlüğünü elde eden Müttefik Devletler 6 Haziran 1944'te Normandiya kıyılarına çıkartma yaparak Almanya'ya karşı ikinci bir cephe açtı. Almanya'nın karşı saldırısına rağmen Müttefik kuvvetler, Fransa'nın içlerine ilerleyerek 24 Ağustos 1944'te Paris, 3 Eylül'de Brüksel ve Amsterdam Eylül ayının sonlarında Ren Nehrini aşarak Almanya'nın topraklarına girdi.³⁸

³⁴ Uçarol, s. 484-85; Sander, s. 162.

³⁵ Armaoğlu, s. 382.

³⁶ Uçarol, s. 485.

³⁷ Uçarol, s. 485; Armaoğlu, s. 387-88.

³⁸ Uçarol, s. 485.

Normandiya çıkartmasının başarılı olması üzerine Sovyetler Birliği doğu cephesinde Haziran ayının sonlarında genel hücumla geçti. Bir taraftan batıya doğru diğer taraftan da Balkanlar'da ilerleyerek Romanya ve Bulgaristan'ı işgal etti. 12 Eylül'de Romanya, 28 Ekim'de ise Bulgaristan ile mütareke imzaladı. Daha sonra Macaristan ve Yugoslavya'yı işgal ederek Müttefik Devletler adına Macaristan ile mütareke yaptı. Sovyetler Birliği'nin Balkanları bu şekilde işgal altına alması üzerine İngiltere Eylül 1944'te Yunanistan'a asker çıkardı. Aynı yılın Ekim ayında Arnavutluk, Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girdi ve ardından Sovyetler Birliği Ocak 1945'te yeni bir saldırı gerçekleştirip Doğu Prusya'yı ele geçirdi. Nisan ayında da Viyana'yı ele geçirerek Berlin'e doğru ilerlemeye başladı. Müttefik Devletler de bu tarihlerde Berlin'e doğru ilerleyerek Almanya'yı doğu ve batıdan işgal etmeye başladılar. 30 Nisan 1945'te Müttefik Devletlerin Berlin'e girmesiyle, Hitler [1889-1945] intihar etti. 7 Mayıs 1945'te Almanya'nın temsilcilerinin kayıtsız şartsız teslim olmasıyla birlikte Avrupa'da savaş sona erdi.³⁹

Uzakdoğu'da ise savaş bir süre daha devam etmişti. Müttefik Devletler, 1945 yılı içinde Japonya'nın Uzakdoğu'da işgal ettiği yerleri ele geçirdi. Japonya'nın adalarını bombardımana tutan ABD 6 Ağustos 1945'te *Hiroshima* ve 9 Ağustos'ta da *Nagasaki*'ye atom bombasını attı. Bir gün öncesinde ise [8 Ağustos 1945] Sovyetler Birliği, Japonya'ya savaş ilan ederek Maçurya'yı işgal etmeye başlamıştı. Böylelikle Japonya 2 Eylül 1945'te kayıtsız şartsız teslim olmak zorunda kalmıştı. Almanya'nın ardından Japonya'nın da teslim olmasıyla birlikte II. Dünya Savaşı sona ermiş oldu.⁴⁰

1.3. II. Dünya Savaşı ve Türkiye

II. Dünya Savaşı başladığında Türkiye'nin dış politikası, ulusal güvenliği ve toprak bütünlüğü zarar görmeden tarafsız kalabilmek yönünde şekillenmiştir.⁴¹ Ancak altı yıl süren savaş sürecinde gerek Müttefik gerekse Mihver Devletler, Türkiye'yi kendi saflarında savaşa çekebilmek için önemli oranda çaba harcamıştır.⁴² Türkiye bu savaş sürecinde savaş dışı kalma amacı gütmüş; bu doğrultuda esas olarak tarafsızlık stratejisinden yararlanmakla beraber gerektiğinde ittifaklar

³⁹ Uçarol, s. 485-86.

⁴⁰ Uçarol, s. 486.

⁴¹ Oran, s. 399.

⁴² Armaoğlu, s. 407.

oluşturma stratejisini de aynı amaca yönelik olarak kullanmıştır. Bu nedenle savaş sürecinde Türkiye bazen Müttefik bazen de Mihver Devletleri ile çeşitli diplomatik ilişkilerde bulunmuştur.⁴³

1.3.1. Savaşın Başında Türkiye'nin Dış Politikası

II. Dünya Savaşı'nın başlayıp hızla yayıldığı günlerde Türkiye, Müttefik ve Mihver Devletleri ile ilişkilerini bozmamakla beraber, değişen şartlara göre Müttefik Devletlerle yakınlaşarak Sovyetler Birliği'nin de aynı tutumu sergileyeceğini ummuştur. Ancak Türkiye'nin Müttefik Devletlerle yakınlaşması Almanya ve İtalya tarafından sert tepkiyle karşılanmıştır. Bu sırada İngiltere ve Fransa, Sovyetler Birliği ile görüşmelerde bulunmuş ancak görüşmeler kısa sürede kesilmiştir.⁴⁴

Türkiye, Sovyetler Birliği ile savaşa girmek istememesi nedeniyle İngiltere ve Fransa ile görüşmelere başlamıştı. Bu sırada Sovyetler Birliği de Türkiye ile bir antlaşma yapmak için Türkiye'yi Moskova'ya davet etmiş; Türk diplomatları 25 Eylül 1939'da Moskova'ya gitmişti.⁴⁵ Böylece Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında görüşmeler başlamış ve 30 Eylül'deki görüşmelerde Türkiye, Sovyetler Birliği'ne bir tür saldırmazlık paktı tasarısını sunmuştur. Ancak Sovyetler Birliği, *1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi*'nin hükümlerine kendi lehinde değişiklik getirecek maddeler öne sürmüş ve sözleşmeye Almanya için rezerv koymak istemiştir.⁴⁶ Buna göre Sovyetler Birliği'nin Almanya'nın etkisiyle Türkiye'den değişiklik yapmak istediği maddeler ve öne sürmüş olduğu istekler şöyledir:⁴⁷

1. Boğazların ortak savunulmasına dair bir paktın imzalanması,
2. Türkiye ile imzalanacak antlaşmanın Sovyetler Birliği'ni hiçbir şekilde Almanya ile silahlı bir çatışmaya sürüklemeyeceğini öngören ve Almanya lehine bir ihtirazi kaydın antlaşmanın metnine eklenmesi,

⁴³ Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları, 2011, s. 406; Armaoğlu, s. 407. Bkz.: Abdullah İlğazi, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1995.

⁴⁴ Uçarol, s. 490; Altan Öymen, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye," *Milliyet*, 3 Eylül 1967, s. 9.

⁴⁵ Oran, s. 418-419.

⁴⁶ Sönmezoğlu, s. 418.

⁴⁷ Mehmet Gönlübol, v.d., *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s. 142.

3. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde, Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerine, Boğazların her zaman ve mutlak surete kapatılmasını esas alan bir değişikliğin getirilmesi,
4. Sovyetler Birliği'nin Besarabya'yı, Bulgaristan'ın Dobruca'yı ele geçirmeleri karşısında Türkiye'nin tarafsız kalması,

Bu isteklerden başka Sovyetler Birliği, müzakereler sırasında Türkiye'nin dış politikası bağlamında Almanya'ya karşı savaşmakta olan İngiltere ve Fransa ile ilişki kurmasından duyduğu rahatsızlığı belirtmiştir. Moskova'daki görüşmelerde gerek Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den istekleri gerekse Türkiye'nin kendisini İngiltere ve Fransa ile savaşa sürüklemeyecek bir antlaşma metninde ısrar etmesi neticesinde görüşmeler bir antlaşmaya varılmadan 17 Ekim 1939'da kesilmiştir.⁴⁸

Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin bu şekilde olumsuz gelişmesi üzerine Türkiye, kendisiyle daha önce ittifak yapmak için girişimlerde bulunan İngiltere ve Fransa'nın teşebbüslerine cevap vermiş, 19 Ekim 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında "*Üç Taraflı Yardım Antlaşması*" Ankara'da imzalanmıştır.⁴⁹ Bu antlaşma metnine göre:⁵⁰

1. İngiltere ve Fransa bir Avrupa devletinin saldırısına uğrar ve savaş Akdeniz'e intikal ederse, Türkiye bu iki devlete yardım edecekti. Savaş Avrupa'da olursa Türkiye, İngiltere ve Fransa yararına tarafsızlık politikası izleyecekti.
2. Türkiye'ye bir Avrupa devleti saldırısına uğrar ise, İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edeceklerdir.
3. Türkiye, daha önce Romanya ve Yunanistan ile yapmış olduğu antlaşma gereği bu ülkelere vermiş olduğu garantilerin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye yardım edecekti.

Türkiye, üç taraflı yardım antlaşmasının kendisine yüklediği yükümlükler nedeniyle Sovyetler Birliği ile silahlı bir mücadeleye sürüklenmemek için bu antlaşmaya ek olarak 2 numaralı protokolün konulmasını sağlamıştır. Türkiye, bu antlaşma ve antlaşmaya eklenen ek protokole hem İngiltere ile Fransa'nın yardım ve desteğini sağlamış hem de Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürüklenmek istemediğini

⁴⁸ Gönübol v.d., s. 142-143; Öymen, Milliyet, 11 Eylül 1967, s. 5.

⁴⁹ Oran, s. 422-423; Öymen, Milliyet, 4 Eylül 1967, s. 5. Ayrıca Üç Taraflı Yardım Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. 1., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 599-617.

⁵⁰ Gönübol v.d., s. 143.

göstermiştir.⁵¹ Nitekim daha sonra savaşın Balkanlara ve Akdeniz'e yayılması karşısında Türkiye, Üç Taraflı Yardım Antlaşması'nın 2 numaralı protokolüne dayanarak savaşa katılmamış ve tarafsızlığını sürdürmüştür. 1941 yılının başlarında Almanya'nın Balkanlara saldırması, Türkiye ve İngiltere'yi endişelendirdiği kadar Sovyetler Birliği'ni de endişelendirmiştir. Bu dönem de Sovyetler Birliği ile Almanya arasındaki ilişkilerin bozulmaya başlamasıyla birlikte Sovyetler Birliği yeniden Türkiye'ye yakınlaşmaya başlamıştır.⁵²

1.3.2. Türkiye'nin Savaşa Katılmaya Zorlanması

Almanya'nın 1941 yılı başında orta ve doğu Avrupa'da Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ı savaşmadan alması, Yunanistan ve Yugoslavya'yı ise yıldırım harekâtıyla ele geçirmesi *Barbarossa Harekâtı*⁵³ çerçevesinde değerlendirilmelidir. Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırmadan önce güney kanadını sağlama almak istiyordu. Bu nedenle Türkiye'yi de kendi tarafına çekmek amacıyla Türkiye'ye Edirne civarındaki bölge ve (Ege'de) kıyıya yakın adaları teklif etmiştir. Türkiye, kendi sınırlarına yaklaşmış olan Almanya'nın bu teklifine rağmen, Almanya ile aynı safta savaşa girmeyi kabul etmemiştir. Sovyetler Birliği'ne karşı bir an evvel savaşa girmeye hazırlanan Almanya, Türkiye'ye bir dostluk antlaşması yapmayı teklif etmiştir. Türkiye sınırlarını güvence altına almak için bu teklifi kabul etmiş ve iki devlet arasında 18 Haziran 1941 tarihinde bir saldırmazlık paktı imzalanmıştır.⁵⁴ Türkiye bu saldırmazlık paktını imzalarken daha önce İngiltere ile yapmış olduğu antlaşmanın getirdiği yükümlülüğü Almanya'ya kabul ettirmiştir. Böylece Türkiye, iki blok ile uyumlu ilişkiler kurmuş, tarafsızlığını sürdürerek savaşa girmeme konusunda zaman kazanmıştır.⁵⁵

Türkiye'nin tarafsızlığı hem Kafkasya ve Süveyş Kanalı yönlerindeki istila yollarını kapatma durumunu yaratması boğazların kapanmasıyla Sovyetler Birliği'ne

⁵¹ Soysal, s. 604-605.

⁵² Uçarol, s. 491- 492; Öymen, Milliyet, 20 Eylül 1967, s. 5; Selim Deringil, *Denge Oyunu*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 114.

⁵³ 22.06.1941 tarihinde Almanya ile Sovyetler Birliği arasında yapılan savaşa verilen addır. Bkz.: Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi 1939-1945*, Ankara, Kalite Matbaası, 1974, s. 121.

⁵⁴Oran, s. 434-445; Öymen, Milliyet, 5 Eylül 1967, s. 5; Öymen, Milliyet, 19 Eylül 1967, s. 5; Deringil, s. 141-144. Türkiye ve Almanya arasında 18 Haziran 1941 tarihinde imzalanan saldırmazlık paktına göre Almanya ve Türkiye birbirlerinin topraklarının dokunulmazlığına ve bütünlüğüne saygı göstermeyi, doğrudan ya da dolaylı olarak birbirlerine karşı her türlü harekattan kaçınmayı, iki ülkenin ortak yararlarına olan sorunlarda bunların çözümünü için anlaşma sağlamak üzere dostça temasta bulunmayı yükümlenmişlerdir. Antlaşma geçerliliği ise 10 yıldır. Bkz.: Oran, s. 444.

⁵⁵ Gönübol v.d, s. 157.

bu yoldan Müttefiklerinden yardımın gitmemesi anlamına gelmekteydi. Bu nedenle Türkiye ile Almanya arasında yapılan antlaşma, ABD ve İngiltere tarafında tepkiyle karşılanmıştı. Akabinde ABD, Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı bir süre kesmiştir.⁵⁶ Sovyetler Birliği ise Türkiye'nin Müttefik Devletler yanında savaşa katılmasını istiyordu. Bu amaçla, daha sonraki süreçte Müttefik Devletleri, Türkiye'yi kendi saflarında savaşa girmesi için Türkiye'ye baskı yapıyorlardı.⁵⁷

Almanya, 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla savaş Türkiye'nin batı ve kuzey yönüne yayılmıştı. Savaşın oluşturduğu yeni durumda Türkiye, her iki ülkeye karşı tarafsızlığını ilan etti. Türkiye, bu dönemde bir taraftan Mihver Devletleri'nden endişe duymuş diğer taraftan da Sovyetler Birliği'nin Türkiye toprakları üzerindeki emellerini İngiltere'ye kabul ettirmesinden çekinmiştir. ABD ve İngiltere, Türkiye'nin bu endişelerini gidermek istediler. Fakat Sovyetler Birliği'nin tutum ve davranışları 1942 yılının sonlarında Türkiye'nin endişelerini daha da artırmıştır.⁵⁸

1943 yılı başlarına gelindiğinde Müttefik Devletleri Kuzey Afrika çıkartmasını gerçekleştirmiş, olayların akışı kendi lehlerine dönmüş ve Almanya, Stalingrad'ta yenilmişti. Müttefik Devletler kazandıkları başarılar nedeniyle, "Casablanca Konferansı"nda⁵⁹ toplanarak Türkiye'nin de kendi saflarında savaşa sokulmasına karar vermiştir. İngiltere, bu kararı Türkiye'ye bildirmek ve Türkiye'nin savunma gücüne ait sorunları birlikte görüşmek üzere 30 Ocak 1943'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Adana'da görüştü.⁶⁰ Görüşmede İngiltere,

⁵⁶ ABD, Türkiye'ye İngiltere üzerinden daha önceleri yapmış olduğu yardımı durdurmuştur. Ancak 22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla birlikte Türkiye'nin üzerindeki baskı azalmış ve ABD, savaşın gidişatı çerçevesinde Türkiye'ye ihtiyaç duyulmaya başlandığında, savaşa girmeden kısa bir süre önce 1941 yılının sonlarında "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu" çerçevesinde Türkiye'ye askeri yardımda bulunmaya başlanmıştır. Bkz.: Sönmezoğlu, s. 443.

⁵⁷ Uçarol, s. 492; Armaoğlu, s. 410.

⁵⁸ Oran, s. 445-446.

⁵⁹ **Casablanca Konferansı (14 – 24 Ocak 1943):** ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill arasında yapıldı. Konferansta stratejik ve diplomatik sorunlar ele alındı. Sovyetler Birliği üzerindeki baskıları azaltmak için Sicilya'ya çıkartma yapılması, Türkiye'nin savaşa katılması için çaba sarfedilmesi ve teslim olana kadar mücadele edilmesi kararlaştırıldı. Bu konferans, Müttefik Devletlerin siyasi birlik sağlayamadığı fakat stratejik yönden uyum sağladıkları bir konferans oldu. Bkz.: Armaoğlu, s. 390; Uçarol, s. 487.

⁶⁰ Oran, s. 451; Deringil, s. 187-189. **Adana Görüşmesi (30 Ocak 1943):** Churchill ve İsmet İnönü arasında yapılmış bu toplantıda; Türkiye'nin savaşa katılması, savaşın dışında kalması durumunda ne tür sıkıntılar karşılayacağı gibi konular görüşülmüştür. İsmet İnönü savaşa girebilmek için daha fazla yardım talep etmiş ve birincil endişesi olarak da savaş sonrası dönemde Türkiye'nin karşısında olacak olan güçlü Sovyetler Birliği'nin gücünün dengelenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu görüşmelerde

Türkiye'nin en geç Ağustos 1943'te kendi saflarında savaşa girmesini istemesine rağmen İsmet İnönü, Sovyetler Birliği'nden emin olmadığını, Almanya'nın yenilmesi üzerine Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da egemen duruma geleceğini belirtti. Türkiye'nin savaşa katılabilmesi için Müttefik Devletler tarafından Türk ordusunun donatılması koşuluyla savaşa girebileceğini ileri sürdü. Bu istek İngiltere tarafından kabul edildi.⁶¹

Adana görüşmelerinden sonra İngiltere'nin Türkiye'yi Müttefiklerin yanında savaşa sokmak gayretleri devam etmiş; Mihver Devletlerin cephelerdeki her yenilgisi Müttefik Devletlerin Türkiye üzerindeki baskısını arttırmıştı. Zira İtalya'nın savaş dışı edilmesi ihtimalinin artmasıyla birlikte Türkiye üzerindeki baskı daha da artarak Churchill ile Roosevelt'in "*Washington Konferansı*"nda⁶² bir araya gelmesine neden olmuştur. Konferansta, Türkiye topraklarında Müttefiklere hava üsleri verilmesi ve ittifaka uygun davranması için Türkiye'ye baskı uygulanması gibi konular ele alınmıştı.⁶³ Bütün bu baskılara rağmen Türkiye savaş dışında kalma stratejisini değiştirmemişti. 17 Ağustos'ta Müttefik Devletlerin Sicilya'ya taarruzundan hemen sonra "*Quebeck Konferansı*"nda⁶⁴ bir araya gelen Roosevelt ve Churchill savaş durumunu müzakere etmiş ve Türkiye'nin Müttefiklerin yanında savaşa katılması için henüz erken olduğu hususunda görüş birliğine varmıştı.⁶⁵ Konferansta üzerinde durulan bir diğer konu ise Stalin'in de katılımıyla bir zirve toplantısı yapmak olmuş, fakat Stalin'in isteksiz davranması sonucu dışişleri bakanları "*Moskova Konferansı*"nda⁶⁶ bir araya gelmişti.⁶⁷ Konferansta Sovyetler Birliği, gerekirse baskı

sonuç olarak, Türkiye Müttefik Devletlere biraz daha yakınlaşmakla beraber savaş dışında kalma konumunu korumuştur. Bkz.: Sönmezoğlu, s. 458.

⁶¹ Uçarol, s. 493; Deringil, s. 190-192.

⁶² **Washington Konferansı (12 – 26 Mayıs 1943)** : Kuzey Afrika Cephesi'nin kapanması üzerine, Roosevelt ve Churchill, Washington'da savaş sorunlarını ele aldılar. Konferans sonucunda, İtalya'nın işgal edilmesi, Türk hava sahasından yararlanılması ve Fransa'da Almanya'ya karşı bir cephe açılması kararlarına varıldı. Ayrıca savaş sonrasında yapılacak barışın korunması görevi ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin'e verilecekti. Bkz.: Armaoğlu, s. 390.

⁶³ Gönübol v.d., s. 169-170.

⁶⁴ **Quebec Konferansı (11 – 12 Ağustos 1943)** : 1943 yılının ortalarında savaşın Müttefik Devletlerin lehine gelişmesi üzerine Roosevelt ile Churchill, Quebec'de görüşerek savaşın mevcut durumunu ve Almanya'nın savaş sonrasındaki durumu ele aldılar. Almanya'nın silahsızlandırılarak kontrol altına alınmasını sağlayacak bir plan kabul ettiler. Bunun yanı sıra Türkiye'nin savaşa sokularak Balkanlar'da ikinci bir cephenin açılması değerlendirildiyse de bu cephenin Fransa'da açılması kararlaştırıldı. Bkz.: Uçarol, s. 487.

⁶⁵Gönübol v.d., s. 170-171; Deringil, s. 200.

⁶⁶ **Moskova Konferansı (19 Ekim – 1 Kasım 1943)** : ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Dışişleri bakanları Moskova'da toplanarak savaşın mevcut durumunu değerlendirdiler. Konferans'ta, 1944 yılının ilkbaharında ikinci bir cephe açılması, savaşa katılması için Türkiye'ye baskı yapılması

yapılarak Türkiye'nin zorla savaşa sokulmasını; ABD ve İngiltere ise Türkiye'nin hava üslerinden yararlanılmasını istemiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin hava üslerini kullanmak için Türkiye'den izin istenmesini ve daha sonra Türkiye'nin savaşa katılması için girişimde bulunulmasına karar verilmiştir.⁶⁸

Moskova Konferansında alınan kararlar çerçevesinde İngiltere dışişleri bakanı, 4-6 Kasım 1943'te "*I. Kahire Konferansı*"nda⁶⁹ Türkiye dışişleri bakanı ile görüşerek 1943 yılı sonlarında savaşa katılmasını istemişse de Türkiye savaş dışı kalma tutumunu sürdürmüş ve gerekçe olarak kendisine vaat edilen yardımların sağlanmamasını göstermiştir. Bir başka deyişle tarafsızlık tutumunu askeri gereklilikler üzerinden sürdürmüştür. Müttefik Devletler, Türkiye'yi savaşa sokma çabalarını "*Tahran Konferansı*"nda⁷⁰ devam ettirmiş,⁷¹ konferansta Türkiye'nin yılsonuna kadar kendi saflarında savaşa girmesini arzuladıklarını belirtmişler ve Roosevelt ile Churchill, İnönü'yü Kahire'ye davet etmiştir.⁷² "*II. Kahire Konferansı*"nda⁷³ Müttefiklerin ağır baskısıyla karşılaşan İnönü, prensip olarak savaşa katılmayı kabul etmiş, ancak Türkiye'nin savunma gücü için gerekli askeri teçhizat ve malzemenin tamamlanması ve ortak hareket planı üzerinde anlaşılması şartını sunmuştur. Bu noktadan sonra tartışmalar özellikle Türkiye ve İngiltere heyeti arasında hazırlığın ne şekilde tamamlanacağı konusuna takılmıştır.⁷⁴ İngiltere bir an önce Türkiye'nin hava alanlarını uçaklarına açılmasını isterken, Türkiye ise önce genel askeri yardımının tamamlanması konusunda ısrar etmiştir. Türkiye'nin ısrarcı tutumu sonucunda, 1944 yılının Ocak-Şubat aylarında Ankara'da Türk ve İngiliz

ve savaş sonrasında barışı sağlamak için işbirliği yapılması kararlaştırıldı. Bkz.: Uçarol, s. 487; Sander, s. 191.

⁶⁷ Oran, s. 455.

⁶⁸ Uçarol, s. 487; Sander, s. 191; Deringil, s. 204-207.

⁶⁹ **I. Kahire Konferansı (4-6 Kasım 1943):** İngiltere ve Türkiye dış işleri bakanları tarafından Kahire'de yapılmıştır. Toplantıda Moskova konferansında alınan kararlar Türkiye tarafına bildirilmiştir. Bkz.: Sönmezoğlu, s. 462.

⁷⁰ **Tahran Konferansı (28 Kasım – 1 Aralık 1943) :** Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılımıyla bu konferans Tahran'da yapıldı. Konferansta, Türkiye'nin savaşa sokulması, Mihver Devletleri'ne ikinci bir cephenin açılması, Polonya'nın sınırlarının saptanması ve savaş sonrasında barışın korunması için uluslararası bir örgütün kurulması konuları kararlaştırılmıştır. Bkz.: Uçarol, s. 488; Sander, s. 192-193.

⁷¹ Sönmezoğlu, s. 461-465.

⁷² Gönübol v.d., s. 176.

⁷³ **II. Kahire Konferansı (4-7 Aralık 1943):** Kahire'de Roosevelt, Churchill ve İnönü arasında gerçekleşmiştir. Konferansta; Türkiye'nin savaşa katılması konusunu ele alınmış, Türkiye'nin kendi saflarında savaşa girmemesi durumunda savaş sonrasında oluşacak siyasi tabloya değinilerek Türkiye'ye baskı yapılmıştır. Türkiye bu konferansta; savaşa girmek için kendisine askeri yardım sağlanmasını ve ortak bir hareket planı üzerinde anlaşılmasını şart koşmuştur. Bkz.: Sönmezoğlu, s. 466.

⁷⁴ Oran, s. 462.

askeri yetkilileri arasında Türkiye'nin askeri ihtiyaçlarının saptamaya yönelik görüşmeler yapılmış, ancak taraflar arasında bir anlaşmaya varılamamıştır. İngiliz askeri heyeti 3 Şubat 1943 tarihinde Türkiye'den ayrılmış ve ardından ABD ile İngiltere, Türkiye'ye silah yardımını durdurmuştur.⁷⁵

1.3.3. Türkiye'nin Mihver Devletleri'ne Savaş İlan Etmesi

6 Haziran 1944'te başlayan Normandiya çıkarması, Avrupa'daki savaşın sonun geldiğine işaret ediyordu. Bu durum Türkiye'den Müttefiklere karşı daha belirli bir işbirliği ve yardım davranışını gösterme düşüncesini oluşturmuştu. Bu işbirliğinin en iyi şekilde sağlanması için de İngiltere ve ABD'nin Türkiye'den isteği, Türkiye'nin Almanya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesmesi yönünde olmuştu. İngiltere, Türkiye'nin almış olduğu bu karardan memnuniyet duymuştu. Ancak 1944 yılının yaz ayında Almanya'nın askeri durumunun gittikçe zayıflamaya başladığı sırada Sovyetler Birliği ise, İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye olan bu girişime karşı çıktı. Böylece Sovyetler Birliği, Müttefik Devletlerinden ayrı olarak Türkiye ile olan sorunlarını ikili görüşmeler çerçevesinde çözmeye çalıştı. Bu durum Türkiye'nin Sovyetler Birliği hakkındaki endişelerini doğrulamış oldu.⁷⁶

Türkiye, meydana gelen bu gelişmeler üzerine savaşın sonunda düşünerek 2 Aralık 1944'te Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkileri kesmişti. Türkiye'nin bu kararı almasında etkili olan şey ABD ve İngiltere'nin savaş sonrasında barış konferansında Türkiye'ye tam bir müttefik muamelesi göstereceği konusunda güvence alınmış olmasıydı. Bu durum Türkiye'ye savaşa girmeye doğru bir adım attırmıştır. Ancak bu sıralarda Sovyetler Birliği ile arasındaki ilişkiler gerginleşiyordu.⁷⁷

1944 yılının sonbaharında Sovyetler Birliği'nin Balkanlardaki girişimleri bölgenin geleceği yönünde Türkiye'yi endişeye düşürmüştü. Bundan dolayı Türkiye, İngiltere ve ABD'nin dostluğuna daha çok önem vermeye başlamış, İngiltere'nin Yunanistan'a asker çıkarmasını da memnuniyetle karşılamıştı.⁷⁸ Diğer taraftan Türkiye'yi endişelendiren bir konu da Sovyetler Birliği'nin boğazlar hakkındaki görüşleriydi. 1945 yılının Ocak ayında Sovyetler Birliği boğazlar konusunda

⁷⁵ Sönmezoglu, s. 467; Öymen, Milliyet, 14 Ekim 1967, s. 5.

⁷⁶ Oran, s. 468-470.

⁷⁷ Uçarol, s. 494.

⁷⁸ Oran, s. 470.

İngiltere'den destek vaadi almış;⁷⁹ 10 Şubat 1945'te “*Yalta Konferansı*”nda⁸⁰ Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesini istemişti. ABD ve İngiltere, Sovyetler Birliği'ne Boğazlarda serbest geçiş hakkının verilmesini kabul etmekle birlikte, bu konferansta Boğazlar konusunun dışişleri bakanları nezdinde görüşülüp kararın Türkiye'ye bildirilmesi sonucuna varıldı.⁸¹

Türkiye'nin ABD ve İngiltere ile olan ilişkileri, savaşın seyri içerisinde Sovyetler Birliği'nin durumunun giderek güçlenmesi, özellikle Balkanlar'da bu ülkenin etkisinin oldukça artması sonucunda düzelmeye başlamıştı. Türkiye, 23 Şubat 1945'te savaş sonrasında oluşturulacak düzenin yapılacağı San Francisco Konferansı'na katılabilmek ve Yalta Konferansı kararları uyarınca Birleşmiş Milletler Örgütü'nün asıl üyeleri arasında yer alabilmek için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmişti.⁸² San Francisco'da toplanacak olan Birleşmiş Milletler Konferansı'na, sadece 1 Mart 1945 tarihi itibarıyla Almanya ve Japonya ile savaş halinde olan devletler davet edilecekti. Bu durum Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Konferansı'na katılabilmesi için hukuki koşulu sağlamış olduğunu göstermekteydi. Böylece Türkiye, San Francisco Konferansı'na davet edilmiş ve Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurucu üyeleri arasındaki yerini almıştı.⁸³

1.3.4. Savaşın Sonlarında Türkiye'nin içinde Bulunduğu Durum

Almanya'nın savaşı kaybedip teslim olmasından sonra Avrupa'da ortaya çıkan sorunları görüşmek üzere ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği “*Postdam Konferansı*”nda⁸⁴ bir araya gelmiş ve barışın nasıl sağlanacağı konusunu ele

⁷⁹ Uçarol, s. 494.

⁸⁰ **Yalta Konferansı (4 – 11 Şubat 1945):** Müttefik Devletlerin zaferi kazanacağı belirginleşince, Roosevelt, Churchill ve Stalin savaş sonrasında yapılacak olan barışın esaslarını saptamak için Yalta'da bir araya geldiler. Konferansta; Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya savaş açması ve buna karşılık Kuril adalarını [Büyük Okyanusu ile Ohtsk Denizi'ni birbirinden ayıran 56 adadan oluşur.] alması, Almanya'nın üç işgal bölgesine ayrılarak bunlardan birinin Fransa'ya verilmesi, Almanya'nın savaş tazminatı ödemesi, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulması ve 'ne savaş açmış ülkelerin bu örgüte alınması, Boğazlar statüsünün Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesi ve bu durumun Türkiye'ye bildirilmesi kararlaştırıldı. Konferansta alınan kararlardan özellikle Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulması konusu'nun Roosevelt'i memnun ettiği söylenebilirse de Sovyetler Birliği'ne fazla ödün verilmesi, Churchill'in memnuniyetsizliğine neden oldu. Müttefik Devletler arasındaki farklı tutum ve davranışlar, savaş sırasında kurulmuş olan ittifakın sonunu getirdi. Böylece Müttefik Devletler arasındaki iş birliği dönemi sona ererek rekabet ve mücadele dönemi başladı. Bkz.: Sander, s. 193; Armaoğlu, s. 399-402; Uçarol, s. 489.

⁸¹ Armaoğlu, s. 414-415.

⁸² Sönmezoğlu, s. 478.

⁸³ Oran, s. 472.

⁸⁴ **Postdam Konferansı (17 Temmuz – 12 Ağustos 1945) :** ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği Postdam'da bir araya geldiler. Burada yapılan konferansta, savaşın sonunda barışın nasıl sağlanacağı

almıştı.⁸⁵ Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki istek ve baskıları gittikçe artmış, Almanya'nın yenilmesi ve Sovyetler Birliği ordusunun başarı kazanması Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutum ve davranışlarını tamamen değiştirmişti. 19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği, 1925 yılında Türkiye ile yapmış olduğu tarafsızlık antlaşmasını feshettiğini açıklaması üzerineyse Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gerginliğe dayanan yeni dönem başlamıştı. Sonuç olarak, Türkiye, II. Dünya Savaşı süresince tarafsızlığı esas alan bir dış politika izlemiş, savaşa fiilen katılmamakla beraber savaşın sonlarında Mihver Devletleri'ne savaş ilan etmişti. Böylelikle Türkiye savaşı kazanan devletlerin yanında yer almıştı.⁸⁶

1.4. Türkiye'de Savaş Ekonomisi ve Uygulamaları

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda silahlı bir tarafsızlık politikası izleyerek, savaşın dışında kalmayı başarmış ve sıcak savaşın tahribatından korunmakla birlikte altı yıl boyunca savaş ekonomisi şartlarında yaşamıştır.⁸⁷ 1929 "*Dünya Ekonomik Bunalımı'nın*"⁸⁸ olumsuz etkilerinin dünyanın hemen hemen her yerinde hissedildiği bir ortamda ortaya çıkan bu savaş, bütün dünya devletlerini olağanüstü tedbirler almak noktasında büyük sıkıntılarla karşı karşıya bırakmış ve Türkiye de bu sıkıntıları yaşıyan ülkelerden biri olmuştur.⁸⁹ Türkiye'de savaş öncesinde savaşa dair ekonomik temelli hazırlık ve çalışmalar yapılmamıştır.⁹⁰ Dolayısıyla ekonomik

konusu ele alınmıştı. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve Boğazlardan ise üs istemesi, Polonya sınırının çizilmesi ve sınırların bir kısmının da Almanya ile yapılacak barış sonrasına bırakılması konferansta ele alınan başlıca konular olmuştur. Ayrıca konferansta, ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Fransa, Almanya'nın işgal ettiği yerlerde demokratik rejimlerin kurulması, Almanya'nın savaş suçlarının yargılanması, Avusturya ve başkenti Viyana'nın, Almanya'da olduğu gibi dört devlet arasında işgal bölgelerine ayrılması konuları görüşülmüştür. İtalya ile yapılacak barış antlaşmasının mümkün olduğunca hafif koşullarda olması da söz konusu olmuştur. Boğazlarda geçişin tam olarak serbest olabilmesi için görüşmeler yapılması ve her devlet bu konudaki görüşlerini Türkiye'ye bildirmesi kararı alınmıştır. İran derhal boşaltılması istenmiştir. Postdam Konferansı, ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin yaptığı son büyük konferans olmakla beraber bu devletlerin arasındaki antlaşmazlığı şiddetlendirmişti. Böylece dünya iki kutba bölünmeye başlamış oldu. Bkz.: Armaoğlu, s. 403-405; Uçarol, s. 489-490.

⁸⁵ Armaoğlu, s. 403.

⁸⁶ Uçarol, s. 495.

⁸⁷ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2009, s. 81

⁸⁸ Krizin Türkiye'ye etkileri için bkz.: Feyzullah Ezer, "1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, C. 20, 2010, s. 427-442.

⁸⁹ Seher Boykoy, *II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Sosyo-Kültürel Yapısı*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008, s. 247.

⁹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C. 2, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985, s. 70-71.

olumsuzlukların hâkim olduğu bir süreçte savaşın başlaması, Türkiye'yi savaş ekonomisi şartlarında yaşamaya sevk etmiştir.⁹¹

Silah altında bulunan asker sayısının arttırılması ve savaşa hazır tutulması, savunma harcamalarına ayrılan payın artmasına neden olmuştur.⁹² Savaş yıllarının mali politikasını savaşın oluşturduğu şartlar belirlemiştir. Büyük bir hızla artan askeri harcamalar sağlam finansman kaynaklarından karşılanamadığından açık finansmana başvurulmuştur. Devlet harcamalarının savaş dışı herhangi bir ekonomik ya da sosyal amaca yöneltmesi imkânı kalkmıştır.⁹³ Dolayısıyla bütçe harcamalarının işlevsel dağılımında savunma harcamalarına ayrılan pay 1938'de %39 iken, 1939'da %50'ye, 1942'de ise %66'ya yükselmiştir.⁹⁴ İktisadi ve sosyal harcamalara ayrılan pay 1937 ve 1938'de %27 idi. Savaş dolayısıyla savunma harcamalarına ayrılan payın artması iktisadi ve sosyal harcamalara ayrılan payın 1942'de %15'e düşmesine neden olmuştur.⁹⁵

Savaş ekonomisindeki şartlar, devletin sadece savunma giderlerini arttırmakla kalmamış, seferberlikle beraber ordunun iâşesinden dolayı tüketim mallarına olan talebi de arttırmıştır. Devlet ordunun iâşesini sağlamak için daha fazla tüketim malını piyasadan veya doğrudan üreticiden almak zorunda kalmıştır. Bu durum milli hasılanın yeniden bölünmesine yol açmış ve mevcut dengeleri değiştirmiştir.⁹⁶

Askeri seferberliğin en çok etkilediği kesimlerden biri, köy ve buradaki tarım sektörü olmuş; köylü nüfusunun önemli bir bölümünün silah altına alınmasıyla beraber üretim alanında çekilme yaşanmıştır.⁹⁷ Çalışma çağındaki insan iş gücünün büyük oranda çekilmesi üretimde düşüşün yaşanmasına neden olmuştur.⁹⁸

⁹¹ Şahin, s. 81.

⁹² Şahin, s. 81-82.

⁹³ Memduh Yaşa, v.d., *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul, Akbank Kültür Yayınları, 1980, s.646.

⁹⁴ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 446.

⁹⁵ Tezel, s. 448.

⁹⁶ Şahin, s. 82.

⁹⁷ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007, s. 56.

⁹⁸ II. Dünya Savaşı sürecinde, Türkiye'de üretim ve dolayısıyla ulusal gelir hızla düşmüştür. Bunda, tarımsal üretimdeki azalmanın önemli etkisi olmuştur. Tarımsal üretim 1945 yılında 1939'daki seviyenin %70 altına düşmüştür. 1938-1939 yıllarında 1938 faktör fiyatlarıyla 718 milyar TL olan ulusal gelir, 1944-1945 döneminde 559 milyar TL'ye inmiştir. Tarımsal fiyatlardaki yükselmeye rağmen üretim düşüşü, işgücü, araç gereç ve kredi yetersizliği ile olumsuz iklim koşullarından kaynaklanmıştır. Bkz.: S. Rıdvan Karlık, *Cumhuriyet'in ilanından günümüze Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşüm*, İstanbul, Beta Basım Yayım, 2007, s.184; Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1993, s. 63.

Üretimdeki düşüş devlet gelirlerinde bir azalma yaratması ve buna karşın devlet harcamalarının da artması enflasyonist baskıyı bir kat daha arttırmıştı.⁹⁹

Savaş ekonomisi dış ticaretin de büyük ölçüde aksamasına, hatta tıkanmasına neden olmuştur. Yatırım malları ithalindeki daralma özellikle sınaî üretimi olumsuz etkilemiş, tüketim malları ithalindeki tıkanmalar ile arz-talep dengesindeki bozulmayı daha da artmıştı.¹⁰⁰ Bir yandan ithal edilen malların üretildiği ülkelerdeki fiyatlarının yükselmesi nedeniyle yeterli mal sağlanamamış ve bu malların iç piyasada da bulunmamasından dolayı fiyatların artma eğilimi yüksek olması, öte yandan Türkiye'nin ihraç mallarına artan yüksek fiyatlı dış talep, bu malların iç piyasadaki dengelerinin bozulması yönünde bir baskı yaratmıştır. Bu durum dış ticaret, ülke içindeki üretim ve tüketim dengesinin kurulmasını zorlaştırmıştır.¹⁰¹ İthalatın güçleştiği, üretimin aksadığı bir sırada para tedavülünün de genişlemesi şiddetli bir enflasyona sebep olmuştur.¹⁰²

Savaş yıllarında ortaya çıkan temel sorunların başında, üretimin düşmesi karşısında talebin yükselmesi sonucu ortaya çıkan fiyat artışları ve hayat pahalılığı olmuştur. Bu durumun oluşmasına yol açan etken her an savaşa hazır halde bulundurulacak ordu ihtiyacının karşılanması için bütün imkânların seferber edilmesi olmuştur.¹⁰³

1.4.1. Fiyat Artışları ve İhtikâr Olayları

İhtikâr kavramı, geniş anlamıyla savaş yıllarında devlet ve kamuoyu tarafından her türlü fiyat artışı ve darlığını tanımlamak için kullanılmıştır. Bu tanımlamadan hareketle, *narh fiyatına*¹⁰⁴ ve önceden belirlenmiş kâr hadlerine uymayan fiyatlar, mal imalatındaki hileler, eksiklikler, fatura hileleri ve satılması yasak olan bir mamulü satmak ihtikâr olarak adlandırılmıştır. II. Dünya Savaşı

⁹⁹ Şahin, s. 82.

¹⁰⁰ Şahin, s. 82.

¹⁰¹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 84.

¹⁰² Yaşa, v.d., s. 87-88.

¹⁰³ Boykoy, s. 248.

¹⁰⁴ Devlet, bazı malların fiyatlarını muhafaza etmek için fiyat tespitinde bulunur. Tüketiciyi korumak amacıyla, özellikle temel ihtiyaç maddeleri için belirlenen ve her yerde geçerli olan fiyat için kullanılan tabirdir. Bkz.: Zeyyat Hatiboğlu, *İktisat İlmi ve Türkiye İktisadi*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1971, s. 66.

yıllarında ihtikâr kavramı, karaborsanın yanında, devletin yasakladığı diğer hareketleri de tanımlar hale gelmiştir.¹⁰⁵

İhtikâr faaliyetlerinin temel nedenlerini; ithalatın azalması, askeri seferberlik, para hacminin artması sonucu ortaya çıkan enflasyonist ortam, başarılı ve etkin bir şekilde yürütülemeyen fiyat kontrolleri ve mevcut durumda devam eden savaş dolayısıyla piyasalara da belirsizliğin hâkim olması oluşturmuştur.¹⁰⁶

Mallara olan talebin hızla artmasının yanında, üretimin de aynı artışı göstermemesi sonucu rekabet ortamının yok olmasına neden olmuş ve girişimcilerin bir kısmının fiili bir tekel olarak normal dışı kârlılıklarla çalışmasına yol açmıştır. Bu durum fiyatlardaki artış, talebi frenleyici bir mekanizma gibi çalışmamasına ve ters elastikiyet denilen bir durumun doğmasına neden olmuştur. Arz az iken, bazı kesimlerin elinde bir alım gücü oluşmuşsa, bu kesimler ellerindeki parayı biran önce mala çevirmekte ve bu malların ileride fiyatlarının yükseleceği ümidiyle stok yapmaktaydı. Barış dönemleri tüccarlarının bir kısmı stok yaparak ihtikârcıya dönüşmekteydi. İhtikâr süreci oluşmaya başladığında da mal darlığı daha da şiddetleneceği için fiyatlar hızla yükselmiştir.¹⁰⁷

Yukarıda sıralanan olumsuz etkiler ekonomik dengeleri sarsmakta gecikmeyerek Türkiye ekonomisinde kısa sürede mal darlığı ve fiyat artışlarına neden olmuştur.¹⁰⁸ Devlet her gün artan giderlerini karşılamak amacıyla Merkez Bankası'na gitme alışkanlığına bu yıllarda başlamış ve 1940-1944 yılları arasında Merkez Bankası'nın çıkarmış olduğu paralar yaklaşık olarak 200 milyon liradan 800 milyon liraya yükselmiş ve fiyatlar da bu yıllarda dört misli artmıştır.¹⁰⁹ Savaş yıllarındaki hükümet politikalarının temel hedefi, ordunun ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması, piyasada görülen fiyat artışları ve karaborsacılığın önlenmesi olmuştur.¹¹⁰ Bu nedenle, savaş öncesinde savaş ekonomisi ile ilgili hazırlık ve

¹⁰⁵ Metinsoy, s. 82.

¹⁰⁶ Metinsoy, s. 82.

¹⁰⁷ Tekeli ve İlkın, C. 2, s. 95.

¹⁰⁸ Şahin, s. 82.

¹⁰⁹ Zeyyat Hatiboğlu, *Türkiye İktisadının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*, İstanbul, Beta Basım Yayım, 1993, s. 39. Bkz.: Cahit Kayra, *Cumhuriyet ekonomisinin öyküsü : 1923-1950 : Devletçilik Altın Yıllar*, C.1, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2013, s. 346-348.

¹¹⁰ Boykoy, s. 248.

çalışmalar yapılmadığından,¹¹¹ Türkiye'nin bu konuda geliştirdiği temel çerçeve “*Milli Koruma Kanunu (18 Ocak 1940)*” olmuştur.¹¹²

1.4.2. Milli Koruma Kanunu

Türkiye'nin savaş döneminde ekonomisini yönetebilmek için geliştirdiği temel araç “*Milli Koruma Kanunu*” [MKK] olmuştur. 18 Ocak 1940 yılında kabul edilen bu kanun hükümete; üretim araçlarına el koyma, üretim yapabilme, ham maddelere ve girdilere el koyma, çalışma koşullarını yeniden düzenleme, fiyatları saptama ve hatta bazı maddelerde tüketimi yasaklayabilme gibi çok geniş bir yelpazeyi kapsayan yetkiler vermiştir.¹¹³ MKK ile getirilen düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir:¹¹⁴

- 1- Hükümet özel kişilere ait sanayi ve madencilik tesislerinin hangi malları ne kadar üreteceğini belirleyebilecektir. Hükümet vatandaşlara madenlerde ve yol yapımında zorunlu çalışına yükümlülüğü uygulayacaktır.
- 2- Hükümet gerek gördüğü kuruluşlara bir tazminat ödeyerek el koyabilecektir.
- 3- Tarımda ne ekileceğini devlet tayin edecek ve 500 hektarın üzerindeki araziyi gerekirse bir tazminat ödeyerek bizzat devlet işletebilecektir.
- 4- Özel kişilere ait taşıt araçları devletçe belirlenecek fiyatlarla istenilen yerlerde çalıştırılabilecektir. Gerekli görülürse bu araçlar devlet tarafından satın alınabilecektir.
- 5- Özel kesimin yatırımları izin alma şartına bağlanmış ve hükümetin denetimine tabi tutulmuştur. Kanun Hükümete özel kişilere ait üretim birimlerinin atıl halde tutmasını önlemek amacıyla, el koyma, çalışmaya zorlama yetkisi vermiştir. Hükümet gerekli gördüğü işletmelere kredi, malzeme ve uzman eleman ve işçi sağlayacaktır. Hükümet insanları madenlerde ve yol yapımında zorunlu çalışmaya tabi tutabilecekti. [Ücretli iş yükümlülüğü, çalışmaya zorlama ve çalışma süresinin uzatılması gibi uygulamalar çalışanlara getirilen yükümlülükler idi.]

¹¹¹ Aydemir, s. 70-71.

¹¹² Şahin, s. 82.

¹¹³ Tekeli ve İlkin, C. 2, s. 83-85; Goloğlu, s. 63; Şahin, s. 82.

¹¹⁴ Şahin, s. 82-83.

- 6- İç ve dış ticarete fiyat kontrolü sistemi getirilmiş, devlet piyasalara alıcı olarak girebilecek ve bizzat ithalat yapabilecektir. İhtiyaç duyulan mallara el koyabilecek ve bunların dağıtımını gerçekleştirecektir.

1.4.3. Fiyat Denetimi ve İhtikârla Mücadele

18 Ocak 1940 tarihli MKK ekonomik ve toplumsal yaşamın işleyişini olağanüstü koşullarda düzenlemek üzere çıkarılmış ve siyasi iktidara ekonominin ve toplumsal yaşamın her alanına müdahale edebilme yetkisi vermiştir.¹¹⁵ Hükümet hızla artan fiyatları ve karaborsa faaliyetlerini dizginlemek için MKK'nın kendisine verdiği yetkilerle çeşitli girişimlerde bulunmuş ve bu yetkileri kullanmak amacıyla da, 20 Şubat 1940'ta Milli Müdafaa, Maliye, İktisat, Münakalât [ulaştırma] ve Ticaret vekillerinden oluşan bir Koordinasyon Heyeti kurulmuştur.¹¹⁶ İaşe işleri, fiyat denetimleri ve ihtikârla mücadele ile ilgilenmek amacıyla 28 Ekim 1940 tarihinde İaşe Müsteşarlığı kurulmuştur. Buna bağlı olarak fiyatları denetlemek amacıyla fiyat kontrol komisyonları oluşturularak bunlar aracılığıyla piyasada fiyatları belirlenmiş olan malların fiyatlarının denetimine ve yüksek karaborsa fiyatlarıyla mücadeleye girişilmiştir.¹¹⁷

Fiyat kontrol komisyonlarının belirlemiş olduğu fiyatlar dışındaki mal alım satımı yasaklanmış, çeşitli maddelere el konulmuş, halkın temel gıda, giyecek ve yakacak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla da düzenlemeler yapılmıştır. Bütün bu önlemler, toplumsal yaşamda yaygınlaşan ihtikâr olaylarının önlenmesi noktasında gerekli görülmüştür.¹¹⁸

Hükümet, MKK'nın kendisine verdiği yetkilere dayanarak kanunun yürürlükte bulunduğu süre içerisinde; şehir, kasaba, iskele, liman ve istasyonlardaki gayrimenkullerin kira bedelleri ile bu kanun uygulamaya konmasından önceki muayyen kira bedellerinden fazla olamayacağını ve bu maddenin uygulanacağı yerleri ilan etmiştir.¹¹⁹ Dolayısıyla kira fiyatları sabitlenmiş ve arttırılması yasaklamıştır. Ancak bu uygulama ev sahiplerinin devletle üzerinde uzlaşma sağlayamadığı bir düzenleme olmuştur. Ev sahiplerinin, kira fiyatlarının

¹¹⁵ Metinsoy, s. 84.

¹¹⁶ Tekeli ve İlkin, C. 2, s. 107.

¹¹⁷ Metinsoy, s. 85.

¹¹⁸ Boykoy, s. 252.

¹¹⁹ Tekeli ve İlkin, C. 2, s. 102.

artırılmasının yasaklanması karşısında çeşitli yollarla kiralari artırmaya çalıştıkları bilinmektedir.¹²⁰

MKK'nın verdiği yetkilere dayanılarak getirilen başka bir uygulamadan da bahsedilebilir. Bu bağlamda satıcılara, ticarethanelerindeki mallara etiket koyma ve fiyat listelerini açıkça görülebilecek yerlerde bulundurma zorunluluğu getirilmiştir. Tüccara kendisinden mal talep eden bir müşteriye o malın kalmadığını belirtmesi durumunda kendisinden talep edilirse bu malın kalmadığına dair bir vesika gösterme mecburiyeti getirilmiştir.¹²¹ Yürürlüğe konan bir başka uygulama ise fatura sistemi olmuştur. Bu sistemle satıcıların yapmış olduğu satışların tutarı 100 kuruştan fazla ise satılan malın miktarını ve fiyatını gösteren bir faturanın müşteriye verilmesi yükümlülüğü getirilmiştir. Fakat bu uygulamaya da pratikte uyulmamış ve satıcılar yapmış oldukları satışları faturaya çok az yansıtmıştır. Fatura manipülasyonunun diğer bir şekli de imalatçıların ve toptancıların fiyatları yükseltmek ya da yüksek fiyatlarını meşrulaştırmak için fatura yoluyla maliyetlerini olduğundan yüksek göstermeleri olmuştur.¹²²

Yine bu dönemde, halka tekelden ucuz mal (kumaş, basma, keten manifatura eşyaları) teminini sağlamak ve karaborsayı önlemek amacıyla Sümerbank tarafından 63 ilin ihtiyacını karşılayacak satış şubelerinin açılmasına karar verilmiş ve ülke genelinde, Yerli Mallar Pazarı adı altında şubeler açılmıştır. Bu şubeler, toptan ve perakende satışlar yaparak halkın gerçek yerli malını buradan temin etmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bununla birlikte o dönemin basınında, halkın bu pazarlarda istediğini bulamaması, vitrinde satılan ürünlerin yalnızca teşhir edilmesi, nüfus tezkeresi ile mal verilmesinin bir takım suiistimallere yol açması gibi hususların eleştirildiği görülmektedir.¹²³

Fiyatların devlet tarafından tespit edilerek kontrol edilmeye çalışıldığı bir iktisat politikasında, teoride saptanan fiyatların gerçek hayattaki fiyatlarla sabitlenmesi için, fiyatların belirlenmesi süreci oldukça önemliydi. Buna göre, fiyatları tayin ederken birbiriyle ilişkili maddeler arasındaki ilişkiyi göz önünde tutmak gerekiyordu. Ancak savaş yıllarında Türkiye'de fiyat tespit işleri gelişigüzel

¹²⁰ Metinsoy, s. 98.

¹²¹ Tekeli ve İlkin, C. 2, s. 101.

¹²² Metinsoy, s. 96-97.

¹²³ Boykoy, s. 256.

yapılmıştı. Fiyatları belirlenmiş mal sayısı günden güne artarken, bu fiyatlara ilişkin iktisadi unsurlar ile mal grupları arasındaki ilişkiler göz ardı edilmiş ve aynı grupta bir malın fiyatı belirlendiğinde diğerinin serbest bırakılması gerek üreticiler arasından gerekse tüketiciler arasında çeşitli sorunlara yol açmıştır.¹²⁴

Çoğunlukla yerel piyasalardaki çıkar grupların etkisi altında kalabilen Fiyat Kontrol Komisyonları'nın, fiyatları olması gerekenden daha yüksek tespit ettiği de olmuş ve bu durumdan dolayı bazen fiyatlar oldukça üst düzeylerde tespit edilmiştir. Fiyat kontrol ve belirleme politikaları geniş istatistikî ve iktisadi tetkikler gerektirmesine karşın, devletin bu alandaki donanımı, sahip olduğu araçlar, eleman ve bilgi düzeyi de oldukça yetersiz olmuştur.¹²⁵

İhtikâr ve pahalılığın yeterince önüne geçilememesinde, Fiyat Kontrol Komisyonları'nın yetersizliği büyük rol oynamıştır. Fiyat denetimlerinin etkin bir biçimde gerçekleştirilmemesinin önündeki bir diğer engel ise, savaş yıllarında fiyat kontrol işlerinde görevlendirilen memurların zaman zaman görevi bireysel çıkarları için kullanmaları ya da savsaklamaları gibi davranışlardır.¹²⁶

Hükümetin fiyat kontrolü ve ihtikârla mücadele sürecinde etkili olamamasının nedenleri arasında bu mücadele sürecinde toplumun desteğinin sağlanamaması gösterilebilir. Fiyat kontrollerinde ve ihtikârla mücadelede, halk tarafından hükümet çalışanlarına yeterli desteğin gelmemesi devlet yetkilileri arasında ve basında sık sık dile getirilen bir şikayet konusu olmuştur.¹²⁷

Fiyat kontrolü ve ihtikârla mücadelede toplumsal desteğin olmamasının ardında yatan nedenlerin ilki, fiyat denetleme işlerinde görevlendirilen memurların görevi bireysel çıkar amaçlı kullanması nedeniyle toplumun memurlara güveninin azalmasıdır. İkincisi, devletin daha üst seviyedeki büyük tüccar ve vurgunculardan dışında daha çok tüketiciye en yakın olan küçük esnaf üzerinde yoğunlaşmasıdır. Bu durum halk arasında ihtikârla mücadelenin haklılığı ve samimiyeti konusunda şüpheler doğurmuştur. Üçüncüsü, ihtikâr diye adlandırılan faaliyetlerin bir bölümünün bazı düşük gelirli ya da yoksul insanlar için bir geçinme yolu olmasıdır. İnsanların ihtikâra ve fiyat artışlarına göz yummasının ardındaki dördüncü neden ise

¹²⁴ Metinsoy, s. 88.

¹²⁵ Metinsoy, s. 89.

¹²⁶ Metinsoy, s. 90-92.

¹²⁷ Metinsoy, s. 93.

ihdikârla mücadele sürecindeki aşırı uzun, kırtasiyecî ve zahmetli prosedürlerin halkı ihtikâr olaylarını ya da narha aykırı fiyatları ihbar etmekten ve bu tür suçlara şahitlik yapmaktan caydırmasıdır.¹²⁸ Beşinci bir etmen de, halkın bazı durumlarda, çok ihtiyaç duydukları malları devletin dağıtım kanallarından ancak birkaç aylık gecikmelerle alabilmeleri veya hiç alamamaları olmuştur.¹²⁹

Devlet teşkilatından kaynaklanan kapasite sorunları ve toplumsal desteğin temin edilememesi yanında fiyat denetiminin ve ihtikâra karşı alınan önlemlerin başarısız olmasının ardında yatan diğer bir unsur da fiyat denetimlerine karşı esnaf tarafından geliştirilen direnişlerdi. Azami kâr tespiti ve sıkı fiyat kontrolleri karşısında, tüccar ve esnaf istediği karı elde etmek için maliyeti düşürmeye, bir başka deyişle hile yapmaya veya kaliteyi azaltmaya başlamıştı. Bazı işverenler işçilerine ve çıraklarına verdikleri ücretleri azaltma yoluna gitmiş, bazıları da fiyatlarını yasal sınırlar içinde tutmakla beraber, sattıkları maldan aşırarak kârlarını artırma yoluna girmişlerdi.¹³⁰

Savaş yıllarında devlet, ihtikâr olaylarını özellikle de karaborsayı önlemeye yönelik birçok tedbir almış; devlet tekelinde bulunan şeker, ekme, içki, sigara, kibrit ve tuz gibi maddelerin fiyatlarında görülen artış, hayat pahalılığında hükümetin de sorumlu görülmesine neden olmuştur. Bu dönemde hükümet, ülkede büyük boyutlara ulaşan şeker darlığına karşı şeker fiyatlarına zam yapmak suretiyle şeker tüketimini sınırlandırmaya ve ihtikâr olaylarının önüne geçmeye çalışmıştır. Ancak bu uygulama, şekerden yapılmış maddeler ve üzüm, bal, pekmez gibi tatlı maddelerin karaborsada fahiş fiyatlarla satılmasına ortam yaratmış; ellerinde şeker stoku ve şekerli madde bulunanlar tarafından büyük vurgunlar yapılmıştır. Devlet tarafından pahalılık ve vurgunculukla mücadele edilmesinin yanı sıra üretilen mallara da zam yapılması kamuoyunda tartışmalara yol açmıştır.¹³¹

Fiyat kontrolleri ve ihtikârla mücadeledeki bu tablo karşısında devlet çeşitli mevzuat değişiklikleri, cezai tedbirler ve kovuşturmalara sorunu çözmeye çalışmıştır. Ancak savaş sürecinde ihtikâr faaliyetlerinin ve yüksek fiyatların önüne geçilememiştir. Bu süreçte gazetelerin sayfaları narh fiyatından yüksek fiyatla ve

¹²⁸ Metinsoy, s. 94-95.

¹²⁹ Metinsoy, s. 94-95.

¹³⁰ Metinsoy, s. 95.

¹³¹ Boykoy, s. 257.

hileli mal satan, fatura vermeyen ya da faturada sahtekârlığı yapan ve ihtikâr suçundan Milli Koruma Mahkemeleri'ne verilen esnaf, küçük tüccar ve hatta yükselen fiyatlardan ve karaborsa fiyatından geçinmeye çalışan fakir ve dar gelirli insanlarla ilgili haberlerle dolmuştur. Fakat bu suçların çoğu geniş çaplı karaborsa hareketleri olmaktan ziyade bakkal, kasap, manav ve kömürcü gibi küçük esnafın işlediği suçlardan oluşmaktaydı.¹³²

1.4.4. İaşe Teminine Yönelik Teşkilatlanma

Savaş sürecinde çözülmesi gereken en önemli konuların başında beslenme sorunu gelmekteydi ve mutlaka bir düzene girmesi gerekiyordu. Bunu sağlamak amacıyla Koordinasyon Heyeti'nin 14 Şubat 1941'de aldığı kararla Ticaret Vekâletine bağlı olarak bir müsteşarlık kuruldu. Bu müsteşarlığın görevi, iaşe işlerini düzenlenmesi, idare edilmesi ve denetlenmesi olmuştur. Buna göre, merkezde Ticaret Vekilinin emrinde bir müsteşar, müsteşar yardımcısı ve dört genel müdürlük olacak ve bu müdürlükler ayrı ayrı işlere bakacaklardı. Ticaret Ofisi, Petrol Ofisi, Toprak Mahsulleri Ofisi ve daha sonra aynı amaçla kurulmuş olan ofislerin işleri burada görülmüştür.¹³³

1.4.4.1. Ticaret Ofisi

Ticaret Vekâleti'ne bağlı olarak kurulmuştur. Görevleri; her türlü iaşe madde ve malzemesini satın almak, stoklamak, satmak, ihraç ve ithal etmektir. Ayrıca ilgili konuda üretim yapabilecek hükmi şahsiyetler kurabilme yetkilerine de sahipti.¹³⁴

1.4.4.2. Toprak Mahsulleri Ofisi [TMO]

24 Haziran 1938'de çıkarılan 3491 sayılı yasayla kurulmuştur. TMO, buğday ile diğer hububat üretimi ve tüketimini himaye etmekle, silo, ambar inşa etmek ve işletmekle sorumlu olmuştur. TMO'nun kurulması savaş ekonomisinin düzenlenmesi bakımından çok önemli bir adımdır. Savaş başladığında bu kuruluşun hububat stoklama konusunda gerek duyduğu silolar henüz kurulmaya başlandığından geç kalındığını söylemek gerekir.¹³⁵

¹³² Metinsoy, s. 99.

¹³³ Tekeli ve İlkin, C. 2, s. 118.

¹³⁴ Tekeli ve İlkin, C. 2, s. 119.

¹³⁵ Tekeli ve İlkin, C. 2, s. 88-89.

1.4.4.3.Petrol Ofisi

Ticaret Vekâleti'ne bağılı olarak kurulmuş ve MKK'nın 6. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak halkın ve milli savunmanın gereksinmesini karşılamak için her türlü petrol ürününü satın almak, stoklamak, satmak ve ilgili sanayi tesislerini kurmak yetkileriyle donatılmıştı.¹³⁶

1.4.4.4.Dağıtım Ofisi

İaşe Müsteşarlığı kendi teşkilatını geliştirerek ülkede yaygınlaşırken 16 Mart 1942'de alınan kararla, MKK'nın devlete verdiği yetkileri başarıyla uygulaması için Dağıtım Ofisi kurulmuştur. Bu ofis, halkın ve milli müdafaanın gereksinimlerini karşılamak için hükümetin belirleyeceği her türlü maddeyi tedarik edip stoklayarak bunların satış ve dağıtımını sağlamaktaydı. Dağıtım işlevini yerine getirmek için ise dağıtım birliklerinin kurulmasına karar vermiş, şehirlerde 250 evlik ya da 1.000 nüfusluk her kitle "*Halk Dağıtım Birliği*" olarak tanımlanmıştır. Her biri 1 reis ve 4 azadan oluşan 5 kişilik bir idare heyetine sahip olan bu birlikler, hükümetin dağıtım yapacağı konulardaki kartların ve malların hak sahiplerine dağıtılmasını sağlamıştır.¹³⁷

İaşe Müsteşarlığı bir yandan örgütlenmesini gerçekleştirirken, diğeryandan Koordinasyon Heyeti, MKK'nın getirdiği cezalandırma mekanizmasının çalışmasını kolaylaştıracak kararlar almıştır. Bu bağlamda gerek görülen sekiz yerde özel mahkemelerin kurulması kararı alınmış, yine özel mahkeme kurulmayan yerlerde cürümü meşhurlar ve verilen hükümlerin yayınlanması için Adalet Vekâletine gerekli ödenek sağlanmıştır.¹³⁸

Koordinasyon Heyeti'nin vermiş olduğu kararları ve Ticaret Bakanlığı'nın faaliyetleri, kıtlığı çekilen mallara el konulması ve dağıtımının örgütlenmesine yönelik olmuştur. Bu amaçla izlenen temel yöntem, kıtlığı çekilen mallara el konulması ve bir fiyat saptanarak, var olan ya da yeni kurulacak bir kurumu bu malların dağıtımıyla görevlendirmek olmuştur. Ticaret Ofisi'nin kurulmasından sonra bu tür işlevleri bu ofis yüklenmiştir. Koordinasyon Heyeti'nin piyasaya

¹³⁶ Tekeli ve İlkin, C. 2, s. 119.

¹³⁷ Tekeli ve İlkin, C. 2, s. 120.

¹³⁸ Tekeli ve İlkin, C. 2, s. 120.

müdahalesi, belli bir kamu tüzel kişisine döner sermaye vererek, bu tüzel kişiliğin stok oluşturmasını ve düzenleme satışları yapmasını sağlamak olmuştur.¹³⁹

1.4.5. Savaş Ekonomisinden Dolayı Uygulamaya Konulan Vergiler

Cumhuriyet dönemi hükümetleri, savaş öncesinde bazı alanlarda ekonomik gelişmeyi teşvik etmek için vergi indirimine gitmişti. Bu bağlam da, şekerden alınan tüketim vergisi ve hayvan vergisi düşürülmüştür. Bu vergilere uygulanan indirimler sonuç vermiş, dört yıl içinde şeker tüketimi 55 bin tondan 110 bin tona çıkmış ve hayvan sayısında artış olmuştur. Fakat II. Dünya Savaşı yaklaşırken Türkiye'nin vergi alanına yaklaşımında halkın üstündeki vergi yükü azaltmak ve bu yolla ekonomiyi canlandırmak eğilimi gelişmeye başlamışken, Türkiye savaşa hazırlık dönemine girdiğinden ek kaynak bulma sorunuyla karşılaşmış, vergileri hafifletmek yerine yeni vergiler koyma ya da vergi oranlarını artırma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda getirilen vergilerden biri de varlık vergisi olmuştur.¹⁴⁰

1.4.5.1.Varlık Vergisi

II. Dünya Savaşı yıllarında Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin ekonomi ve fiyatlar üzerinde devletin müdahale ve denetimini ortadan kaldıran iktisadi politikalar izlemesi sonucunda; fiyatların kısa sürede olağanüstü bir şekilde yükselmesi karşısında, hükümeti bir takım önlemler almaya sevk etmiştir.¹⁴¹ Bu önlemlerden biri "*Varlık Vergisi Kanunu*"nu çıkarmak olmuştur. Saraçoğlu, Varlık Vergisi Kanunu'nun gerekçesini, ekonomik durum ve alınacak tedbirler hakkında Meclis'teki konuşmasında şöyle dile getirmiştir:

"Genellikle eşya fiyatlarının bugünkü delice artışında gerçekten üretim azlığının, ithalat eksikliğinin yanlış tedbirlerin, özellikle doymak bilmeyen aşırı isteklerin ve vurgunculuğun geniş payları vardır. Fakat bütün bunların etkisi kadar, öteki bir olay vardır ki o da tedavüldeki Türk parasının durmadan artması ve 700 milyona çok yaklaşması olmasıdır. Oldukça ufak dertlere ilâç aranırken bir büyük savsaklamak elbette doğru olmazdı. Onun için öteki işlerle beraber bütün dikkat ve titizliğimizi bu yara üzerinde toplamayı ve ona ilâç bulmayı en önde gelen bir görev saydık. Bu iş için tek yol, tedavüle çıkan paranın bir kısmını vergi olarak geri

¹³⁹ Tekeli ve İlkin, C. 2, s. 122-123.

¹⁴⁰ Tekeli ve İlkin, C. 2, s. 34-36.

¹⁴¹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 475.

çekmekten ibarettir ve bu geri alış özellikle savaş yıllarında çok para kazanmış olanlardan yapılmalıdır ve bir kereliğine alınmalıdır. Bu düşüncelere dayanarak bu iş için bir kanun tasarısını hazırlamak zorunluluğunu duyduk... ”¹⁴²

11 Kasım 1942 günü TBMM’de görüşülerek kabul edilen 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanun sadece iktisadi değil aynı zamanda siyasi ve kültürel açıdan da önemli bir uygulama olmuştur.¹⁴³ Bu kanun 17 madden oluşmuş ve 11 ay uygulandıktan sonra 17 Eylül 1943 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. Yasanın içeriği ise şöyledir:¹⁴⁴

1. Bu vergi servet ve kazanç sahiplerinin varlıklarından ve olağanüstü kazançlardan bir defa mahsus olmak üzere alınacaktır. Varlık vergisi; büyük kazanç vergisi mükellefleri, büyük çiftçiler, belli değerler üstündeki gayrimenkul mallara sahip kişiler, işleri ticaret, komisyonculuk, tellallık ve simsarlık olmadığı halde bir ve birkaç kez, 1939 yılından sonra bu işleri yapmış olanlardan alınacaktır.
2. Vergi miktarı mükelleflerin daha önce tarh veya tahakkuk edilmiş vergileri, büyük çiftçilerin zirai durumları, gayrimenkullerin değerleri göz önünde tutularak değerlendirilecektir. Bu hesaplamalar il ve ilçelerde kurulacak komisyonlara tarafından yapılacaktır.
3. Komisyonlar vergi hesaplama ve tarh işlemlerini 15 günde bitirmekle yükümlüdür. Komisyonların aldıkları kararlara, bu suretle yapılan tarhiyata itiraz edilemez ve dava açılmaz. Bu suretle tarh olunan vergiler, vergi miktarlarının ilanından itibaren 15 gün içinde ödemek zorundadır. Zamanından sonra yapılacak ödemeler faize tabidir.
4. Borçlarını bir aylık süre zarfında ödemeyenler memleketin herhangi bir yerinde genel hizmetlerde çalıştırılırlar. (Kadınlar ve 55 yaş üstündeki erkekler hariç)

¹⁴² Goloğlu, s. 173.

¹⁴³ Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 135. *“İç ve dış ticaretle uğraşan kesimler, özellikle azınlıklar büyük sermaye birikimi sağlamışlardı. Hükümet bu hak edilmemiş kazançları vergilendirerek bir yandan azınlıkların ekonomi üzerindeki etkisini kırmak, milli burjuvaziyi öne çıkarmak, öte yandan savunma harcamalarının finansmanına katkı sağlamak ve hem de enflasyonist baskıları azaltmak amacıyla idi. Bu yasanın benzerleri Avrupa ülkelerinde de uygulanmıştır.”* Bkz: Ramazan Kurtoğlu, *Türkiye Ekonomisi (1838-2010) Mali Bağımlılık, Büyüme, Krizler ve Siyasi Sonuçları*, Ankara, Sinemis Yayınları, 2012, s. 438.

¹⁴⁴ Cavit Kayra, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2011, s. 47-49.

5. Vergi mükelleflerinin ve yakınlarının evlerinde, işyerlerinde vb. yerlerde bulunan mallarla, bunlara ait gayrimenkuller haczedilir, paraya çevrilerek vergi borcuna yatırılır.

Varlık Vergisi Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte, illerde komisyonlar kurulmuş ve vergi mükellefleri saptanmıştır. Mükellefler; Müslim, gayrimüslim, irat sahibi, büyük çiftçi, geçici hizmet erbabı ve yabancı şekilde gruplara ayrılmıştır.¹⁴⁵ Maliye müfettişleri tarafından hazırlanan servet saptamaları cetveller haline getirilmiş,¹⁴⁶ bu cetveller üzerinden mükelleflerin vergi miktarları saptanarak tarh işlemleri yapılmış, bu suretle saptanan vergi miktarları belli yöntemlerle ilan edilmişti. Belirtilen vergi borçları tahsil edilmiş, belli ölçülerde ödeme süreleri uzatılmış ve bazı itirazlar özellikle maddi hatalara ilişkin olanlarda gerekli düzeltmeler yapılmıştı. Varlık vergisi borcunu ödemeyen mükellefler hakkında haciz işlemleri yapılmış ve borçlarını ödeyemeyen bazı mükellefler hakkında işyerinde çalıştırma yaptırımına gidilmişti. Varlık vergisi kanununun yürürlükten kaldırılmasına ilişkin yasa çıktıktan sonra ödenmeyen vergi borçları kaldırılmış ve borçtan dolayı işyerlerin de çalışmaya gönderilen mükellefler serbest olmuşlardı.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Kayra, s. 51.

¹⁴⁶ Koçak, s. 487.

¹⁴⁷ Kayra, s. 51-52.

2. BÖLÜM: II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE URFA'DA SOSYO-KÜLTÜREL VE SİYASİ YAŞAM

2.1. Urfa'da Sosyo-Kültürel Yaşam

2.1.1. Nüfus

Yerleşme merkezi olarak önemi çok eski tarihlere dayanan Urfa, nüfus varlığı bakımından her zaman Türkiye'nin önemli illeri arasında yer almıştır.¹⁴⁸ Cumhuriyet döneminde Urfa ilinin idari taksimatına bakıldığında 1925 yılı itibariyle Urfa-Merkez, Harran, Suruç ve Birecik olmak üzere 4 ilçeden oluştuğu görülmektedir. 1926'da ise Hilvan, Viranşehir, Yaylak ve Siverek ilçeleri eklenerek bu sayı 8'e yükselmiştir.¹⁴⁹ 1927 yılında nüfus 203.595 olarak belirlenmiş¹⁵⁰ 1935'de 229.614'e yükselmiştir.¹⁵¹ 20 İlkteşrin 1940 tarihli genel nüfus sayımına göre ise, Urfa nüfusu 245.398'dir.¹⁵² Aşağıda yer alan tablo 2.1'de 1940 yılı Urfa il ve ilçe nüfusları gösterilmiştir:

¹⁴⁸ *Yurt*, s. 7361.

¹⁴⁹ Musa Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. XIV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 299-301; *Urfa Hakkında; Tabii, Coğrafi, İçtimaî, İktisadî, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami' Salname 1927*, çev.: Kemal Kapaklı, Şanlıurfa, ŞURKAV Yayınları, 1998, s. 20.

¹⁵⁰ Kemal Gazezoğlu, A. Zeki Şengül, v.d., 1967 Urfa İl Yıllığı, Sivas, Doğu Matbaası, 1967, s. 92. Bkz.: *Yurt*, s. 7362., *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no:159, C.11., İstanbul, Hüsnütabiat Basımevi, 1941, s. 63.

¹⁵¹ *20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı*, Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, C. 55, Neşriyat no: 75, Ankara, Mehmet İhsan Basımevi, 1936, s. 6.

¹⁵² *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın no:1285, s. XXIV.

Tablo 2.1. 1940 Yılı Urfa İl ve İlçe Nüfusu

URFA		Merkez	Birecik	Harran	Hilvan	Siverek	Suruç	Viranşehir	Yaylak
Cinsiyet	Erkek	38.702	19.454	7.236	6.568	22.516	12.742	7.689	10.969
	Kadın	35.031	19.356	6.689	6.266	22.362	12.410	6.573	10.835
Toplam		73.733	38.810	13.925	12.834	44.878	25.152	14.262	21.804
Genel Toplam: 245.398									

Kaynak: 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın no:1285, s.XXIII-XXIV. (Tablo sadeleştirilmiştir.)

Tablo 2.1'deki veriler incelendiğinde Urfa nüfusunun çoğunluğunun ilçelerde toplandığı ve erkek ile kadın nüfusunun genel olarak birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Urfa-merkez, Harran ve Viranşehir'deki erkek nüfusun kadın nüfustan çok olduğu dikkati çekmektedir.

1945 Yılı Urfa'nın idari taksimatına bakıldığında ise, 1930 yılında Bozova kasabasına taşınan Yaylak ilçesinin adının¹⁵³ 26.08.1942 gün ve 17573 sayılı kararname ile Bozova olarak değiştirildiği görülmektedir.¹⁵⁴ Dolayısıyla buranın adı 21 Ekim 1945 Genel nüfus sayımında Bozova olarak geçmektedir.¹⁵⁵ 1945 yılında Urfa nüfusu 263.855 kişidir. Aşağıdaki tablo 2.2.'de 1945 Urfa il ve ilçe nüfusu gösterilmiştir:

¹⁵³ Gazezoğlu, Şengül, v.d., s. 42.

¹⁵⁴ BCA, Fon: 30.10.0.0, Kutu: 65, Dosya: 436, Sıra: 23., BCA, Fon: 30. 11. 1. 0., Kutu: 156, Dosya: 27, Sıra: 19.

¹⁵⁵ Bkz.: EK-1.

Tablo-2.2. 1945 Yılı Urfa İl ve İlçe Nüfusu

URFA		Merkez	Birecik	Bozova	Harran	Hilvan	Siverek	Suruç	Viranşehir
Cinsiyet	Erkek	39.845	19.874	12.850	9.254	7.154	23.229	13.670	7.719
	Kadın	39.419	19.347	12.449	8.390	6.865	23.463	13.374	6.953
Toplam		79.264	39.221	25.299	17.644	14.019	46.692	27.044	14.672
Genel Toplam: 263.855									

Kaynak: 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın no:1287, s.XXIII-XXIV. (Tablo sadeleştirilmiştir.)

Tablo 2.2'deki verilere bakıldığında tıpkı Tablo 2.1'deki veriler gibi, genel olarak Urfa'da nüfus çoğunluğunun ilçelerde toplandığı görülmektedir. Erkek ile kadın nüfus oranı ise birbirine yakın olmakla birlikte Harran, Hilvan ve Viranşehir'deki erkek ile kadın nüfusu oranı arasında belirgin bir fark olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.1.1. Nüfusun Dinsel Bileşimi

1945 yılı itibariyle Urfa nüfusunun din bileşimine bakıldığında, nüfusun tamamına yakınının İslâm dinine mensup olduğu görülmekle birlikte bunun yanı sıra Urfa nüfusunda farklı dinlere mensup insanların olduğu da göze çarpmaktadır. Konuyla ilgili veriler aşağıda Tablo 2.3'te gösterilmiştir.

Tablo 2.3. 1945 Yılı Urfa Nüfusunun Dinsel Bileşimi

URFA		Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Toplam
DİNLER	İslâmiyet	133.244	129.916	263.160
	Hıristiyanlık	113	116	229
	Musevilik	157	160	317
	Dinsiz	5	4	9
	Sair	76	64	140
Nüfusun Genel Toplamı: 263.855				

Kaynak: 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, C. 61., Ankara, 1950, s.13. (Tablo Sadeleştirilmiştir.)

Tablo 2.3'teki verilerden hareketle, erkek ve kadın nüfusun mensup olduğu din itibariyle oranlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Urfa'da nüfusun tamamına yakınının İslâmiyet dinini benimsediği ve küçük bir oranda da olsa farklı dinlerin de olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.1.2.Nüfusun Meslek Zümrelerine Dağılımı

1945 yılı itibariyle Urfa nüfusunda mesleksiz veya mesleği meçhul kişiler dikkate alınmadığında, nüfusun genel olarak tarımla uğraştığı görülmektedir. Sanayi ve küçük sanatlar, ticaret, nakliye ve serbest meslek ile uğraşan nüfusun oranının az olduğu dikkati çekmektedir. Urfa nüfusunun meslek zümrelerine göre dağılımı aşağıda tablo 2.4'te ayrıntılı olarak gösterilmiştir:

Tablo 2.4. 1945 Yılı Urfa Nüfusunun Meslek Zümrelerine Dağılışı

Urfa		Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Toplam Nüfus
Meslek Zümreleri	Toprak Mahsulleri	54.364	15.898	70.262
	Sanayi ve Küçük Sanatlar	6.144	320	6.464
	Ticaret	4.278	85	4.363
	Nakliye ve Muvasala	1.642	23	1.665
	Umumi İdare ve Hizmetler Serbest Meslekler	6.153	101	6.254
	Ev İktisadiyatı ve Şahsi Hizmetler	282	160	442
	Mesleksiz veya Mesleği Meçhul*	60.732	113.673	174.405
Genel Toplam		133.595	130.260	263.855

Kaynak: : 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, C. 61., Ankara, 1950, s.18. (Tablo Sadeleştirilmiştir.) * 0-14 Yaş nüfus dahildir.

Tablo 2.4'teki veriler değerlendirildiğinde, mesleksiz veya mesleği meçhul kişi sayısının çalışan kişi sayısından daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Meslek zümreleri içerisinde ise nüfusun çoğunluğunu tarımla uğraşanlar oluşturmuştur. Sanayi ve küçük sanatlar, ticaret, nakliye ve muvasala, umumi idare ve hizmetler, serbest meslekler ile uğraşan nüfus az olmakla beraber, yine de erkek nüfusun istihdam alanı olmuştur. Kadın nüfusun ise genel olarak tarım dışındaki diğer mesleklerde çalışma oranı oldukça düşüktür.

2.1.2. Eğitim

II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa'daki mevcut nüfusa ilişkin olarak üzerinde en çok durulması gereken konulardan belki de ilki eğitimidir. Bu bağlamda Urfa'da savaş sürecinde eğitim veren kurumlara değinilerek bu süreçte açılan yeni eğitim kurumları hakkında ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılmıştır.

2.1.2.1. Okuryazarlık Durumu

Urfa'da okuryazarlık oranı daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında düşük bir seviyede olmuştur. 1935 yılında okuryazarlık oranı %6.4 iken,¹⁵⁶ 1945'te bu oran %10.8'e yükselmiştir. Urfa nüfusunun büyük bir çoğunluğunun kırsal kesimde yaşamış olmasına karşın, özellikle de okul yetersizliği ve mevcut okulların çoğunun merkezde olması nedeniyle öğrencilerin ancak %20-25'i kırsal kesimde kalmıştır. İlkokula devam eden öğrencilerin çoğunluğunu erkek öğrenciler oluşturmuş, kız öğrencilerin sayısı genelde az olmuştur. 1932 yılı istatistikleri itibariyle kız öğrenci oranı Urfa merkez ve ilçelerinde %18, kırsal kesimde ise %12'dir. 1943 yılı itibariyle de kız ve erkek öğrenci oranlarında kayda değer bir değişiklik olmadığı dikkati çekmektedir.¹⁵⁷

2.1.2.2. Anasınıflar

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Urfa'da ilk anasınıfları Bedia Hanım tarafından yönetilen üç sınıf ile öğretime açılmıştır. Bu sınıflar; *Filiz*, *Gonca* ve *Gül* isimlerinden oluşmuştur. Müdürenin başka yere nakledilmesiyle birlikte bu sınıflar kapanmıştır. Ancak daha sonra 1940 – 1945 yılları arasında Turan İlkokulu bünyesinde 1 öğretmen ve 17 öğrencinin bulunduğu bir anasınıfları açılmıştır.¹⁵⁸

2.1.2.3. İlkokullar

Cumhuriyet dönemi Urfa'daki ilkokullara bakıldığında 1925 yılı itibariyle 21 ilkokulun faaliyette bulunduğu¹⁵⁹ ve bu sayının 1927'de 40'a ulaştığı söylenebilir.¹⁶⁰ 1932 yılıyla birlikte ise ilkokul sayısında artış yaşanmaya başlamıştır.¹⁶¹ 1938-1939'da resmi ve gündüz eğitim yapan ilkokul sayısı 30, eğitimli ilkokul sayısı 15 olmak üzere toplamda 45 ilkokul vardır.¹⁶² 1939-1940 yıllarında ilkokul sayısı

¹⁵⁶ *Yurt*, s. 7422.

¹⁵⁷ Bkz.: *Yurt*, s. 7423.

¹⁵⁸ Fikret Turgut Sayın, v.d., *Cumhuriyetin 50. Yılında Urfa 1973 İl Yıllığı*, Urfa : Urfa Valiliği, s. 95.

¹⁵⁹ Şefik Arif, *Türkiye'nin Sıhhi-İctimai Coğrafyası: Urfa Vilayeti*, çev.:Mesut Elibüyük, Abdulkadir Güzel, Ankara, Atalay Matbaacılık, 2010, s. 77. 1925 yılında Urfa'da faaliyette bulunan ilkokullar; Vatan, Turan, İrfaniye, Cirin, Kısas, Yaylak, Höyük, Birecik- Merkez, Surik, Elifoğlu, Çiftlik, Mizar, Körab, Nizip Nahiyesi, Suruç-Merkez, Basılmizar, Aligör ve Atmanik Erkek ilkokullarıydı. Kız ilkokulları ise; Urfa, Birecik ve Nizip'in merkezinde bulunmaktaydı. Bkz.: Şefik Arif, s. 77.

¹⁶⁰ *Urfa Hakkında; Tabii, Coğrafi, İctimai, İktisadi, Tarihi, Mülki Malumat-ı Cami' Salname 1927*, s. 65. Bkz.: Gazezoğlu, Şengül, v.d., s. 144.

¹⁶¹ *Yurt*, s. 7423.

¹⁶² *Maarif İstatistiği 1938-1939*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no:186, Ankara, Ulusal Matbaa, 1942, s. XVI.

57'ye¹⁶³ 1940-1941'de ise 61'e ulaşmıştır.¹⁶⁴ 1943 yılına gelindiğinde Urfa genelinde ilkokul sayısı 64 olarak kayıtlara geçmiştir. Urfa, eğitim programı uygulanan bir il olduğundan bu okulların yarısını eğitimli okullar oluşturmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, 1943 yılında ildeki ilkokulların büyük bir bölümü kırsal kesimdeydi. Özellikle Urfa'nın sosyo-ekonomik yapısı ve kırsal yerleşmelerin dağılımı okullaşma oranını düşürmüştür. Ancak 1943 ve sonrası yıllarda okul sayısında artış olmakla beraber¹⁶⁵ Urfa merkezde 1947 yılına kadar ilkokul sayısı 7 olarak kalmıştır.¹⁶⁶ Tablo 2.5'te 1940-1941'deki Urfa il ve ilçelerinin okul sayıları aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 2.5. 1940-1941 Yıllarında Urfa'da Faaliyete Bulunan İlkokullar

Urfa		Merkez	Köylerinde	Birecik	Köylerinde	Harran	Köylerinde	Hilvan	Köylerinde	Siverek	Köylerinde	Suruç	Köylerinde	Viranşehir	Köylerinde	Yaylak	Köylerinde
Faal Resmi Okul Adedi	İlk Okullar	7	2	3	6	1	1	1	-	2	-	1	1	1	1	1	4
	Eğitmenli Okullar	-	4	-	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11
Toplam		7	6	3	20	1	1	1	-	2	-	1	1	1	1	1	15
Genel Toplam: 61																	

Kaynak: İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940 ve 1941, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no: 201, Ankara, 1943, s.246-248.

Tablo 2.5'teki veriler incelendiğinde, ilkokullar Urfa-merkez ve ilçe merkezlerinde toplandı ve eğitimli okulların ise sadece Urfa-merkez, Birecik ve

¹⁶³ *Maarif İstatistiği 1939-1940*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no: 187, Ankara, Ulusal Matbaa, 1942, s. XX.

¹⁶⁴ *İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940 ve 1941*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no: 201, Ankara, 1943, s. 248.

¹⁶⁵ *Yurt*, s. 7423. 1944 yılında yapılmaya başlanan okullardan biri Kırsal İlkokulu'dur. Bkz.: Yenilik 8 Temmuz 1944, s. 1.

¹⁶⁶ Reşit Akyüz, "Urfa'da Okullar Derdi," Yenilik, 6 Ekim 1947, s. 1.

Yaylak ilçelerine bağlı köylerde bulunduğu görülmektedir. Hilvan ve Siverek'e bağlı köylerde ilkokul ve eğitimli okulun bulunmadığı dikkati çekmektedir.

Bir başka husus olarak, Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında Urfa'da ilkokul öğrenci sayısı oldukça az olmuştur. 1923'te 1.100 olan öğrenci sayısı¹⁶⁷ 1925'te 1194'e yükselmiş¹⁶⁸ ve 1940'ta bu sayı 2.844'ü bulmuştur. 1941'e gelindiğinde ise bu sayı 2.820'ye düşmekle birlikte¹⁶⁹ 1943'te 3.500'e yükselmiştir.¹⁷⁰ Urfa'daki öğretmen sayısının ise Cumhuriyet döneminden II. Dünya Savaşı sürecinin bitimine kadar yetersiz kaldığını söylemek gerekir. Nitekim il genelindeki öğretmen sayısı 1923'te 69,¹⁷¹ 1933-1934 yıllarında 85, 1937-1938'de 88 ve 1941-1942'de 99 dur.¹⁷² 1943'te ise bu sayı, eğitim programının katkısıyla ancak 138'e ulaşmıştır. 1943 yılı sonrasında Urfa'daki okullarda öğretmen sayısı artarak¹⁷³ 1945-1946 yıllarında 157 olmuştur.¹⁷⁴

2.1.2.4. Orta Dereceli ve Mesleki Teknik Okullar

II. Dünya Savaşı yıllarında Urfa'da sadece bir ortaokul (Urfa Ortaokulu) faaliyetteydi. Savaş sürecinde Urfa'da mevcut olan bu okulla yenileri eklenmiş ve bu süreçte Urfa Erkek Orta Sanat Okulu ve Urfa Kız Enstitüsü eğitim ve öğretime başlamıştır.

2.1.2.4.1. Ortaokullar

1925 yılında Urfa-Merkez'de faaliyette bulunan iki ortaokul vardı. Bunlar Urfa Ortaokulu ve Urfa İmam (Hatip) Ortaokulu'dur.¹⁷⁵ Urfa Ortaokulu'nun öğrenci sayısı 140, Urfa İmam (Hatip) Ortaokulu'nun ise 30'dur.¹⁷⁶ Bunlardan, Urfa İmam (Hatip) Ortaokulu'nun 1926'da kapandığı bilinmektedir.¹⁷⁷ Bu okul kapatıldığından,

¹⁶⁷ *Yurt*, s. 7423.

¹⁶⁸ Şefik Arif, s. 67.

¹⁶⁹ *İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940 ve 1941*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no: 201, Ankara, 1943, s. XXXII.

¹⁷⁰ *Yurt*, s. 7423.

¹⁷¹ *Yurt*, s. 7423.

¹⁷² *Öğretmenler İstatistiği 1934, 1938, 1942*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no:200, Ankara, Ulusal Matbaa, 1943, s. 84.

¹⁷³ *Yurt*, s. 7423

¹⁷⁴ *Öğretmenler İstatistiği 1934, 1938, 1942, 1946*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın no: 293, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1948, s. 9.

¹⁷⁵ Urfa İmam Ortaokulu diye kaynakta geçmektedir. Bkz.: Şefik Arif, s. 77.

¹⁷⁶ Şefik Arif, s. 77.

¹⁷⁷ Gazezoğlu, Şengül, v.d., s. 144.

1938-1939 yıllarında faaliyette bulunan ortaokul sayısı yalnızca 1'dir.¹⁷⁸ Bu okulda 15 öğretmen görev yapmış, 432 öğrenci öğrenim görmüştür.¹⁷⁹ 1939-1940'ta bu okulun öğretmen sayısı 16'ya ve öğrenci sayısı ise 463'e yükselmiştir.¹⁸⁰ 1942-1943 yıllarında öğretmen sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır.¹⁸¹ 1944'te Urfa Erkek Orta Sanat Okulu'nun açılmasıyla birlikte Urfa'daki ortaokul sayısı 2'ye yükselmiştir. 1945'te ise Siverek ilçesinde bir ortaokul yapma çalışmalarına başlanmıştır.¹⁸²

2.1.2.4.1.1. Urfa Erkek Orta Sanat Okulu

Urfa'da Sanat Okulu 1914 yılında açılarak bünyesinde; terzilik, marangozluk, demircilik ve kunduracılık bölümleri yer almıştır. Ancak 1925'te bu okul kapanmış,¹⁸³ daha sonra Urfa Orta Erkek Sanat Okulu adıyla 30.10.1944 tarihinde yeniden faaliyete geçmiştir.¹⁸⁴ Bu okul, Urfa'nın ilk erkek orta sanat okulu olmuş okula 130 öğrenci kayıt yaptırmıştır.¹⁸⁵ 1945-1946 eğitim ve öğretim yılında okulda 17 öğretmenin görev yaptığı bilgisine ulaşılmıştır.¹⁸⁶

Bünyesinde marangozluk, demircilik ve tesviyecilik bölümleri bulunduran bu okul¹⁸⁷ Milli Eğitim Bakanlığı'nın 30 Mayıs 1947 tarihli bir tebliğ ile Urfa Erkek Sanat Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür.¹⁸⁸

¹⁷⁸ 1937 yılı itibariyle Urfa'da sadece bir ortaokulun faaliyete olması ve bu okulun da şehir merkezinde olmasından dolayı Siverek, Birecik ve Viranşehir'deki öğrenciler Urfa merkezde öğrenim görmek durumunda kalmıştır. Bkz.: Yenilik, 13 Temmuz 1937, s.1.

¹⁷⁹ *Maarif İstatistiği 1938-1939*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no: 186, Ankara, Ulusal matbaa, 1942, s. XX.

¹⁸⁰ *Maarif İstatistiği 1939-1940*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no: 187, Ulusal matbaa, Ankara, 1942, s. XX.

¹⁸¹ *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın no: 238, Ankara, 1945, s. 264.

¹⁸² Yenilik, 10 Temmuz 1945, s. 1.

¹⁸³ Gazezoğlu, Şengül, v.d., s. 144.

¹⁸⁴ Bkz.: EK-2.

¹⁸⁵ *Urfa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Tasnif Edilmemiş Arşivi*; Yenilik, 1 İkinciteşrin 1944, s. 1.

¹⁸⁶ *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1945-1946*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın no:282, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1947. s. 101. 1945 yılı itibariyle okula ayrılan bütçe kalemleri ise şöyledir: Öğretmenlere ödenen maaş 6.946, memur ve müstahdem maaşı 2.910, öğretim ve tesisat levazımı 500, işe 1500, inşaat-tamirat ve kamulaştırma 2.990 ve diğer giderler de 2.702 olmak üzere okula toplam 17.548 Lira tahsisat verilmiştir. Bkz.: *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1945-1946*, s. 111.

¹⁸⁷ <http://sanliurfaeml.meb.k12.tr/> 01.01.2015.

¹⁸⁸ Yenilik, 11 Haziran 1947, s. 2.

2.1.2.4.1.2. Urfa Kız Enstitüsü

Kız enstitülerinin kurulma amacı kızları, kadın sanatlarında hayatlarını kazanabilecekleri şekilde yetiştirmek, aile hayatında bilgili ve becerikli birer ev kadını olarak hazırlamaktır.¹⁸⁹ Urfa Kız Enstitüsü'nün 1942 yılında Urfa şehir merkezinde açılması planlanmış; bu planlamada enstitünün ilk ve orta öğrenimini bitirmiş kızlar için iki bölümden oluşmasına ve ertesi yıl yeniden bir bina yapılınca kadar Vali Konağı karşısındaki İnönü İlkokulu binasında kayıt kabulüne başlanmasına Maarif Vekâletince karar verilmiştir. Yenilik gazetesinde enstitünün açılışı ve amaçlarıyla ilgili şu ifadeler geçmektedir:

“İlkokul mezunlarına beş senelik bir öğrenim devresi içinde ortaokul derecesinde öğrenim vermekle beraber bir taraftan biçki-dikiş, çamaşır, nakış, ev idaresi- yemek pişirme, şapka, yapma çiçekçilik, çocuk bakımı gibi uygulamalı ve teorik derslerle kızları ev ve aile hayatına hazırlayan, bir taraftan da gerektiğinde, kızların bu bilgi ve sanatlarla hayatı kazanmalarını temin eden ve böylece aile bünye ve düzenini kuvvetlendirecek, iktisadi ve sosyal kalkınmamız üzerinde müsbet şekilde olan bu müessesenin, Urfa için çok büyük ihtiyaca karşılık teşkil edecektir. Orta okul mezunları ise iki senelik öğrenim devresinde, orta okulu da öğrenmeye imkan bulamadıkları aile birliği ve maharetlerini, bir anne için yetebilecek bilgi, kadın iş ve sanatlarını öğreneceklerdir.”¹⁹⁰

Urfa Kız Enstitüsü'nde öğrenim çağını geçirdiği halde ilkokulu bitirmemiş veya evlenmiş 16 ile 45 yaş arasındaki genç kız ve kadınlar için genel bir öğrenim şartı aranmaksızın bu kişilere biçki-dikiş, çamaşır, nakış, ev idaresi- yemek pişirme, şapka, yapay çiçekçilik ve çocuk bakımı üzerine uygulamalı dersler verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu derslerin akşam kız sanat okulunda verilmesi planlanarak öğrencilerin haftada bir veya iki gün istedikleri saatlerde toplam altı saat sanat sınıflarına devam etmesi şartı getirilmiştir. Böylece kısa bir zamanda ev, aile işleri ve

¹⁸⁹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, Eser Matbaası, C.5, 1977, s. 2106. Kız enstitüleri için bkz.: Aynur Soydan, “Kadın Kimliğinin oluşması çerçevesinde Mesleki Teknik Eğitim (Cumhuriyet İdeolojisinin Kuruluş Sürecinde Kız Enstitüleri 1923-1940),” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.1, 2002, s. 269-287; Ayten Sezer Arıç, “Ankara’da Modanın Öncüsü Bir Okul: İsmet Paşa Kız Enstitüsü,” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, S.14, 2011, s. 3-15.

¹⁹⁰ Yenilik, 28 Eylül 1942, s. 2.

hayatı ile ilgili gerekli bilgi ve sanatı elde etmeleri tasarlanmıştır.¹⁹¹ 1943 yılında yayımlanan bir duyuru bu durumu belgeler niteliktedir:

*“Kız Enstitüsü ve Akşam Sanat okuluna talebe kaydı devam etmektedir. Enstitü kısmına ilk ve ortaokul mezunları alınır. Akşam Sanat okuluna ise 16 ile 45 yaşları arasındaki evli bekar bütün bayanlar girebilir. Bu kısımda okuma yazmada öğretilir. Hali vakti yerinde olmayanların masrafları okulca karşılanacaktır.”*¹⁹²

Urfa’da 1942-1943 yılı eğitim ve öğretim döneminin ilk ders yılını bitiren Kız Enstitüsü ile Akşam Sanat Okulu bir sergi düzenlemiştir. Bu serginin açılış töreninde Urfa Valisi Hasip Koylan,¹⁹³ Türkiye’de açılan kız enstitüsü ve akşam sanat okullarının Urfa’da da hizmet vermesine değinerek, Urfa Kız Enstitüsü’nde kızların yetiştirilmesinde emeği geçen öğretmenlere teşekkür etmiştir. Enstitü’ye Urfa halkının gereken rağbeti göstermemesinden duyduğu rahatsızlığı da dile getirmiştir. Törene katılan davetliler sergiyi sevinç ve taktirle gezip kızların ellerinden çıkan her çeşit biçki- dikiş, şapka ve çiçekleri çok beğenmişlerdir. Sergide kızların kendi elleriyle yapmış oldukları pasta ve demledikleri çay davetlilere ikram edildikten sonra tören son bulmuştur.¹⁹⁴

Bu sergiler zaman içerisinde de devam etmiştir. Örneğin, enstitünün 1944 ve 1945 yıllarındaki sergilerinde elbise, dikiş, çamaşır, çiçek, ev idaresi, pasta ve resim işleri ince bir sanatla gelenlere sunulmuştur. Serginin yoğun emeklerle hazırlanmasından ötürü, takdir ve beğenisi kazanılmış ve sergi beş gün boyunca devam etmiştir.¹⁹⁵

Uygulamalı eğitime rağmen Kız Enstitüsü’nün Urfa’da fazla bir rağbet görmediği söylenebilir. 1945 yılı itibarıyla Urfa merkezinin 35.000 nüfusa sahip olmasına rağmen enstitüde eğitim ve öğretim gören kız öğrenci sayısı 1944’de 52 ve 1945’de ise 25’tir.¹⁹⁶ 1945-1946 eğitim ve öğretim yılında Kız Enstitüsü’nde maaşlı

¹⁹¹ Yenilik, 28 Eylül 1942, s. 2. Bkz.: EK-3.

¹⁹² Yenilik, 15 Eylül 1943, s. 2; Yenilik, 22 Eylül 1943, s. 2.

¹⁹³ Bkz.: BCA, Fon: 30.18.1.2., Kutu: 99, Dosya: 76, Sıra: 10.

¹⁹⁴ Yenilik, 2 Haziran 1943, s. 1.

¹⁹⁵ Yenilik, 26 Haziran 1944, s. 1; Ulus, 7 Mayıs 1945, s. 2; Ulus, 19 Haziran 1945, s. 4.

¹⁹⁶ Yenilik, 21 Nisan 1945, s. 1.

öğretmen olarak 2 erkek, 8 kadın ve 1 de stajyer erkek öğretmen olmak üzere toplam 11 öğretmen görev yapmıştır.¹⁹⁷

Genel bir değerlendirme yapıldığında Urfa'daki eğitim ve öğretim kurumlarının eksikliğinin Cumhuriyet döneminden beri hissedildiği söylenebilir. Ancak II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'de savaş ekonomisi şartlarının yaşanmasına rağmen buradaki eğitim ve öğretim kurumlarının sayısında bir artış olduğu dikkati çekmektedir. Üstelik savaş sürecinde Urfa'da kızların eğitime yönelik Kız Enstitüsü'nün açılmış olması da Cumhuriyet döneminin eğitim ideolojisi içerisinde değerlendirilmeli ve fırsat eşitliğinin bir uzantısı olarak görülmelidir. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu okula yeteri kadar rağbet olmamasının altındaki unsurlar kültürel, psikolojik ya da sosyolojik orijinli gözükmele birlikte müstakil bir araştırma konusudur.

2.1.3. Basın

Urfa'da basın çalışmaları 1920'lerde başlamış ve bu çalışmalar 1950 yılından sonra canlılık kazanmıştır. İlk yerel gazete 1925'te Vali Fuat Bey'in kurmuş olduğu basımevinde “*Urfa*”¹⁹⁸ adıyla çıkarılmıştır. Yarı resmi niteliğe sahip olan bu gazete

¹⁹⁷ *Milli Eğitim, Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1945-1946*, s. 100. Kız Enstitüsü'nün 1945 yılı bütçe kalemleri şöyleydi: Öğretmenlere ödenen maaş 6.027, memur ve müstahdemlerin maaşı 2.451, öğretim ve tesisat levazımı 100, inşaat, tamirat ve kamulaştırma: 320, diğer giderler: 2.799 olmak üzere toplam 11.697 Liraydı. Bkz.: *Milli Eğitim, Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1945-1946*, s. 110.

¹⁹⁸ 1927 Urfa Salnamesinde “*Matbua-i Vilayet*” başlığı adı altında; “*Vali Fuat Bey'in, Urfa'ya tayininden bir müddet sonra 1924 yılında ilk defa Urfa'da idare-i mahsusiye tarafından iki bin küsur lira sarfiyla bir tab makinası celb ve peyder pey nevakısı ikmal edilerek matbua tesisi edilmiştir. Elyevm “Urfa” namıyla intişar eden vilayetin resmi ceridesi ve devair hükümetin evrak, defteri ve halkın tab'a muhtaç evrakı bu matbaa da tab edilmektedir” denilmektedir. Vali Fuat Bey, gazetenin ilk sayısında Mukaddime başlığı altında yazdığı baş yazıda gazetenin çıkarılışını ve amacını şöyle izah etmektedir: “Büyük inkilabımızdan sonra fikren, ruhen yükselen; medeni mevcudiyetler içinde hürriyetini, hakk-ı hayatını sezen vilayetlerimiz halkını birbirine tanıtmak ve aralarında içtimai rabitaları tahkime çalışmak vatan mefhumunun icabettiği bir zarurettir. Mes'ud inkilabımızın üzerinden zaman geçtikçe bu zaruretin kıymet ve ehemmiyetini daha ziyade takdir edileceğinden şüphe yoktur. Cenub hududundaki vilayetlerimiz arasında mevken ehemmiyet-i mahsusayı ve tarihen şamil bir şöhrati ve her türlü teraki ve ümrana büyük kabiliyeti haiz bulunan Urfa şehri ve vilayeti hakkında umumi ve sahîh malumatı muhtevi bir eserin vücuda getirilmesini vilayete geldiğim günden beri tasavvur etmekte idim. 1927 senesi Meclis-i Umumiyesi içtimainda tefsilen izah edilen bu tasavvuratım aza-i muhteremin tasvibine mazhar olmuş ve binaenaleyh Urfa eserinin tahrir ve tab'ı için icab eden tahsisat kabul edilmişti. Muallim Rasim Nabi ve Matbua-i Vilayet Müdürü Nureddin Nabi Beylerin Mesaisiyle vücuda gelen bu eserin tertib ve tetkike aid noksanları Vilayet Müftüsü Hasan Efendi ile Muhasebe-i Hususiye Müdürü Bahaeddin ve Hocasade Şükrü beklerden Müteşekkil heyet tarafından ikmal edildi. Bu eserde istihdaf edilen gaye vilayetin ahval-ı umumiyesini bütün vatandaşlara tanıtmaktır. Memleketin hayat-ı irfanına yeni bir devre-i inkilab açan Cumhuriyetimize ve onun banisi büyük halaskarımıza nihayetsiz şükranlarımı takdim ile mübahiyim.” Bkz.: Kemal Kapaklı, “Başlangıçtan Bugüne Urfa Basını” , *Marmara İletişim Dergisi*, S.10, 1999, s. 249-250.*

1940 yılına kadar haftalık, 1949 yılından itibaren günaşırı olarak yayımlanmıştır. 1949 yılında yayın hayatında “*Yeni Urfa*” adını alan gazete, 1960’a kadar CHP’nin yayın organı olarak işlevini sürdürmüş ve 1960’da kapanmıştır. Yeni Urfa gazetesi dışında, Urfa’nın Siverek ilçesinde Siret Bey tarafından 1928 yılı Ağustos ayında “*İrfan*” gazetesi çıkarılmıştır. Haftalık olarak yayımlanan bu gazete 1928 yılı Kasım ayında yayın hayatına ara vermiştir. Ancak 1930 yılında “*İrfan Üç Yaşında*” başlıklı haberiyle haftalık olarak yeniden yayın hayatına başlamıştır. Zaman zaman yayım hayatına verilen aralarla beraber İrfan Gazetesi halen haftalık olarak yayın yapmaktadır. Yine Siret Bey tarafından Siverek ilçesinde 1929 yılı başlarında “*Halkın Sesi*” adıyla haftalık bir gazete çıkarıldığı ve 1930 yılında bu gazete Mardin’e taşınarak yayınına burada devam ettiği bilinmektedir.¹⁹⁹

Urfa merkezde ilk özel gazete ise 1930 yılında Musa Kazım [Yazgan] tarafından “*Urfa’da Milli Gazete*” adıyla çıkarılmıştır. Haftalık yayın yapan gazete 1934 yılında kapanmıştır. Yine aynı yılın Şubat ayında Celal Özbek tarafından çıkarılan “*Yenilik Gazetesi*,”²⁰⁰ 1938 yılına kadar günaşırı, 1939 yılında salı ve cuma günleri olmak üzere hafta da iki gün yayımlanmıştır. Ancak 23 Mayıs 1939 tarihli nüshasını çıkardıktan sonra yayın hayatına ara vermiştir.²⁰¹ 22 Eylül 1942 tarihinde ise yeniden günlük olarak yayımlanmaya başlamıştır.²⁰² Gazete, bazı maddi imkânsızlıklardan dolayı zaman zaman yayına ara vermekle beraber, 5 Haziran 1947

¹⁹⁹ Kapaklı, s. 250. Bkz.: A.Cihat K rk oğlu, v.d., *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir; Coğrafya,Tarih, Mimari, Arkeoloji, Turizm, Sanat, Edebiyat, Halk Kültürü*, Şanlıurfa, ŞURKAV Yayınları, 2002, s. 245.

²⁰⁰ Kapaklı, “Başlangıçtan Bugüne Urfa Basımı”, s. 251. Gazetenin İdare Müdürlüğünü Celal  zbek, Umumi Neşriyatını ise Namık Eralp yapmıştır. Gazetenin adı altında “Günlük Cumhuriyet Halk Gazetesi” ibaresi yer almıştır. Bkz.: Kapaklı, s. 251., Kemal Kapaklı, *Urfa Basın Tarihi ve Yerel Gazetecilik (1867-2013)*, Şanlıurfa, ŞURKAV Yayınları, 2014, s. 306-311.

²⁰¹ Yenilik, 22 Eylül 1942, s. 1.

²⁰² Yenilik, 22 Eylül 1942, s. 1. 22 Eylül 1942 tarihinde tekrar yayına başlayan gazetenin ilk sayfasında “*Gazetemiz Çıkarken*” başlığıyla gazetenin amacından şöyle değinmiştir; “*Yenilik Gazetesi uzun bir zaman sustuktan sonra tekrar yayına başlamaktadır. Bu gazetenin evelce olduğu gibi bu defa da amacı, sayın halkımızın manevi kuvvetlerinin beslenmelerine yarayacak olan konuları aramak, bulmak ve önlerine sunmak olacaktır. Bu küçük sahifelerimizde vatandaşlarımıza gücümüzün yetebildiği kadar önemli olmağa çalışacağız.Ancak bu ığırda elde edebileceğimiz başarılar, sayın halkımızın göstereceği ilgi, esirgemeyecekleri manevi yardımlar ve iyi kabullarla mümkün; ve, manevi tacı olduğumuz ilhamlarında kaynağı olabilecektir.Bu sebeple şunu da ilk olarak söylemeliyiz ki, her bir konu ve düşüncelerimizde g deceğimiz yol,Cumhuriyet Halk Partimizin Prensiplerine, manevi huzurlarında derin sayđı ile eğildiğimiz Ebedi Şefimiz (Atatürk)  n bizlere bıraktığı olgunlaşma kaynaklarına sadık kalarak Milli Şefimizin  ğ tleri üzerinde yürümek olacaktır.*” Bkz.. EK-4.

tarikhinde “Yenilik Tekrar Çıkarken” adlı başlıklı yazıyla yeniden yayın hayatına başlamış²⁰³ ve bu yayın hayatını 1950 yılına kadar sürdürmüştür.

Urfa’da 1936 yılında ise Lami Akgün tarafından “Akgün” gazetesi çıkarılmıştır. Urfa basınının en uzun süreli yayın organlarındanıdır. Akgün, bir dönem haftalık ve daha sonra ise günlük olarak yayınıni sürdürmüş ve çeşitli el değıştirmelerden sonra 1976 yılında kapanmıştır. 1938 yılında Ali Rıza Bey tarafından haftalık “Işık” gazetesi yayımlanmış, bu gazete 1940 yılında yayın hayatına son vermiştir.²⁰⁴

II. Dünya Savaşı sürecinde yayım yapan Yenilik gazetesi zaman zaman yayımına ara vermiştir. Bunda etkili olan faktör savaş nedeniyle kağıt ithalinin güçleşmesi ve buna bağılı olarak maddi imkansızlıklardır.²⁰⁵ Şehrin sosyalleşme sürecinde basın gibi etkin olan diğeri bir aktör de kulüpler olmuştur.

2.1.4. Kulüpler

Kulüpler, belirli bir amacı gerçekleştirmek [görüşme, okuma, spor v.b.] amacıyla bir araya gelen üyelerin oluşturmuş olduğu müesseselerdir. II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa’da spor ve şehir kulüpleri olmak üzere iki çeşit kulüp olduğu söylenebilir.

2.1.4.1. Spor Kulüpleri

Urfa’da ilk spor kulübü 1919 yılında Urfa Spor adı ile kurulmuştur. Bu kulüp voleybol ve futbol alanlarında faaliyet göstermiştir. Daha sonraları ise, Altınörs, İdman Yurdu ve Uyanış Spor kulüpleri açılmıştır. Bu spor kulüpleri beraberinde başarıyı da getirmiş; Umumi Müfettişlik tarafından Diyarbakır’da lig usulüne göre, 1928 ve 1929 yıllarında düzenlenen futbol müsabakalarında Urfa Karması iki yıl üst

²⁰³ Yenilik, 5 Haziran 1947, s. 1.

²⁰⁴ Kapaklı, “Başlangıçtan Bugüne Urfa Basını,” s. 251. Bkz.: Kürkcüoğlu, v.d., s. 246., BCA, Fon: 30.18.1.2, Kutu: 107, Dosya: 103, Sıra: 4., Yenilik gazetesinin 1 Eylül 1936 tarihli sayısının birinci sayfasında “Işık Gazetesi Arkadaşımızdan Bir Rica” adlı haberden anlaşıldığı üzere 1936 yılında Işık gazetesinin Urfa’da yayımda olduğu anlaşılmaktadır. 1936 ile 1938 yılları arasında yer yer yayın hayatına ara vermiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz.: Yenilik, 1 Eylül 1936, s. 1. Ayrıca Işık gazetesi için bkz.: EK-5.

²⁰⁵ II. Dünya Savaşı sürecinde gazetelerin yayımına ara vermesinde kağıt ithalinin güçleşmesi ve maddi imkansızlıklar önemli bir etkendir. Ancak savaş sürecinde çıkan gazeteleri yayımlarını değerlendirirken, o zaman yürürlükte bulunan 1881 Sayılı Matbuat Kanunu’nun 50’nci maddesini göz önünde tutmak gerekir. Bu madde şöyleydi: “Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla gazete ve mecmualar muvakkaten tatil olunabilir... Bu suretle kapatılan bir gazetenin mes’ulleri, tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz.” Bkz.: Öymen, Milliyet, 10 Eylül 1967, s. 5.

üste şampiyon olmuştur.²⁰⁶1944 yılında spor faaliyeti gösteren kulüplere bir yenisi daha eklenmiş ve Urfa Halkspor Gençlik Kulübü adı altında çalışmalara başlamıştır.²⁰⁷

2.1.4.2. Şehir Kulübü

İş adamları ve memurların iş sonrasında dinlenmekle beraber arkadaşlarla görüşme ve Urfa'ya gelen misafirlerini ağırlama imkânını sağlamak için bir mekâna ihtiyaç duyulmuştur. 1942 yılında Urfa Vali Vekili Ekrem Yalçinkaya bu ihtiyacı gidermek maksadıyla şehir kulübü adı altında bir müesseseyi kurmak üzere girişimde bulunmuştur. Yalçinkaya ve Urfa'da maddi durumu iyi olan vatandaşların katkılarıyla Mart 1942'de Urfa'da Şehir Kulübü kurulmuştur.²⁰⁸

Şehir kulübü birkaç ay düzenli olarak yürütülmüş, daha sonra giderleri karşılanamadığından işlevini yitirme noktasına gelmiştir. Kulüp giderlerini karşılayabilmek adına Urfa'da maddi durumu iyi olan vatandaşlardan toplanan bağışlarla finanse edilmiş, kuruluşundan birkaç ay sonra vatandaşlardan bağış toplanamayınca kulüp işlenemez hale gelmiştir. 1943 yılında şehir kulübünü tekrar işlevsel hale getirmek için çalışmalar yapılmış ve konuyla ilgili yerel basın aracılığıyla halk bilgilendirilmiştir.²⁰⁹ Bütün bu çalışmalara rağmen Urfa Şehir Kulübü 1945 yılı Mayıs ayında kapatılmıştır.²¹⁰

2.1.5. Urfa Halkevi

19 Şubat 1932'de açılan halkevleri ilk olarak 14 merkezde faaliyet göstermeye başlamış ve kısa süre içerisinde ülke çapına yayılmıştır. Etkin olarak varlık gösterdikleri 1932-1951 yılları arasında daha çok bir halk okulu görevi görmüş ve çalışmalarını *Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershanesi ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze* şubeleri aracılığı ile yürütmüştür.

²⁰⁶ Gazezoğlu, Şengül, v.d., s. 158.

²⁰⁷ Yenilik, 12 Mayıs 1944, s. 2; Yenilik, 15 Mayıs 1944, s. 2; Yenilik, 19 Mayıs 1944, s. 2; bkz.: EK-6.

²⁰⁸ Yenilik, 21 İkinci Kanun 1943, s.1. Şehir Kulüpleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Serdar Öztürk, "Bir Kurumun Tarihsel ve Sosyolojik İncelemesi: Şehir Kulüpleri (1923-1950)", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları*, C. 4, 2006, s. 89-115.

²⁰⁹ "Şehir Kulübümüz," Yenilik, 21 İkinci Kanun 1943, s. 1.

²¹⁰ Yenilik, 16 Mayıs 1945, s. 1.

Urfa’da ise Halkevi 1934 yılında açılmış; diğer yeni halkevleriyle birlikte açılış merasimi tarihi olarak 23 Şubat 1934 belirlenmiştir.²¹¹ Kurulduğu tarihten itibaren faaliyet göstermeye başlayan Urfa Halkevi, II. Dünya Savaşı sürecinde de etkin bir rol oynamış ve genelde güzel sanatlar şubesinin/kolunun çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. Örneğin, 1940 yılı çalışmalarında Urfa Halkevi halk oyunları ekibi önemli başarılar elde etmiştir.²¹² Bir başka örnekle, 1944 yılında bando ekibinin Türkiye’nin önde gelen bando ekiplerinden biri olduğu dikkati çekmektedir.²¹³ Urfa Halkevi’nin etkin çalışmalarının II. Dünya Savaşı sürecinde de devam ettiği bilinmektedir.

2.1.6. Edebiyat

Cumhuriyet döneminde Urfa’da sanat ve edebiyat ortamı bireyler veya gruplar etrafında şekillenmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında birçok şair, divan edebiyatı geleneğine bağlı kalmakla beraber aruz vezni ve hece ölçüsüyle şiirler yazmışlardır. Cumhuriyet döneminin şairleri Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türkiye’si arasında köprü görevi görmüş ve geçmiş dönemin edebi ürünlerini geleceğe taşımışlardır.²¹⁴

2.1.6.1. Edebiyatçılar

Cumhuriyet’in ilk yıllarından günümüze kadar Urfa’da birçok şair yazar yetişmiş ve 20. Yüzyıl Türk Edebiyatında önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak çalışmamızda daha çok II. Dünya Savaşı yıllarındaki Urfalı edebiyatçılara yer verilmiştir.

2.1.6.1.1. Kemal Edip Kürkçüoğlu

Kemal Edip 1902 yılında Urfa’da doğmuştur. İlköğrenimini Urfa’da, orta öğrenimini İstanbul’da, yüksek öğrenimini ise Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Şark Dilleri Bölümü’nde tamamlamıştır. Yabancı dil olarak İngilizce, Fransızca, Arapça ve Farsça bilen Kürkçüoğlu;²¹⁵ ilköğretim, ortaokul ve lise öğretmenliği yapmış ve tarih, coğrafya, edebiyat dersleri vermiştir. Ayrıca öğretmenlik dışında ilköğretim müfettişliği, Milli Eğitim Bakanlığı Özel Okullar Daire

²¹¹ Cumhuriyet, 13 Şubat 1934, s. 3.

²¹² C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1943, Ankara, 1944, s. 6.

²¹³ Bkz.: C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1944, Ankara, 1945, s. 18.

²¹⁴ Kürkçüoğlu, v.d., s. 219.

²¹⁵ Kürkçüoğlu, v.d., s. 247; Bilal Çakıcı, “Kemal Edip Kürkçüoğlu’nun Şiirleri” *Türkoloji Dergisi*, C. 15, S.1, 2002, s. 205-206.

Müdürlüğü gibi çeşitli görevlerde de bulunmuştur.²¹⁶ Kürkçüoğlu, ayrıca Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde ders vermiştir. Daha sonra İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Müdürlüğü, Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nde İslami Türk edebiyatı hocalığı yapmış ve Gazi Eğitim Fakültesi Fransızca Bölümü'nde Türk edebiyatı dersleri vermiştir. Talim Terbiye Kurulu üyesi, Din Eğitimi Dairesi Müdürlüğü ve Milli Eğitim Bakanlığı Baş Müfettişliği gibi görevlerde de bulunmuştur.²¹⁷

16 yaşında şiir yazmaya başlayan şairin bazı şiirleri *Ra'di* mahlasıyla Tarih ve Edebiyat Dergisi'nde yayımlanmış ancak kendisi bu şiirlerin yayımlandığını görememiştir. "*Urfa Ağzı*"²¹⁸ konusunda bir çalışması bulunan şair, dini ve edebi konularda tahlilin yanı sıra Arapça ve Farsçadan birçok çeviri de yapmıştır.²¹⁹

Başlıca eserleri; *Urfa Ağzı* (1945), *Edebiyat Sözlüğü* (1973), *Seyyid Nesimi Divanından Seçmeler* (1973), *Kırk Hadis Tercümesi* (1951), *İmanda Birlik, Vatanda Birlik* (1955), *Beng-ü Bâde* (1955), *Din ve Milliyet* (1956), *Ramazana Girenken* (1956) olarak sıralanabilir.²²⁰

2.1.6.1.2. Abdülkadir Karahan

1913 yılında Urfa'nın Siverek ilçesinde doğmuştur. İlk öğrenimini Siverek'te orta öğrenimini Urfa merkezde yapmış, yüksek öğrenimini ise İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamlamıştır. Samsun ve İzmir de bir süre öğretmenlik yapmıştır.²²¹

"*Fuzuli Muhiti Hayatı ve Şahsiyeti*" teziyle 1945'te doktorasını tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Osmanlı Edebiyatı ve Metinler Şerhi asistanlığına atanmıştır. 1949-1950 yılları arasında Paris'te mesleki incelemelerde bulunmuş; 1952 yılında "*İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*" teziyle doçent olmuştur. On iki yıl İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde, Hadis ve

²¹⁶ Çakıcı, s. 206; S. Ahmet Kaya, *Urfa Şairleri (Cumhuriyet Dönemi)*, Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 1998, s. 18.

²¹⁷ Yasin Çoşkun, *Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Özel Şahıs Koleksiyonları*, Yayımlanmış Uzmanlık Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 28; Mehmet Kurtoğlu, *Kültür Şehri Urfa*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2006, s. 101-102.

²¹⁸ Urfalı Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından hazırlanmış olan 147 sayfalık *Urfa Ağzı* adlı eser, bu ağız bölgesini ses ve şekil bilgisi yönleriyle inceleyen bir denemedir. Bu denemede, bölgeye ait ağız özellikleri yalnız yazı dilinden ayrılan yönleri ile kabataslak verilmiştir. Bkz.: Urfalı Kemal Edip, *Urfa Ağzı*, İstanbul, Bürhaneddin Erenler Basımevi, 1945.

²¹⁹ Kürkçüoğlu, v.d., s. 247.

²²⁰ Kürkçüoğlu, v.d., s. 248.

²²¹ Kaya, s. 36. Abdülkadir Karahan ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Kurtoğlu, s. 121.

İslami Edebiyat derslerini vermiştir. 1972 yılında Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü başkanı olmuştur.²²² 1963-1971 yılları arasında Eski Türk Edebiyatı Profesörü olarak görev yapan Karahan, Türkiye ve Pakistan Derneği başkanlığı yanı sıra birçok cemiyet ve dernekte üyeliklerde bulundu. Türkçe, İngilizce ve Fransızca İslam ansiklopedilerinde ve diğer bazı yayın organlarında olmak üzere 1000 kadar makalesi yayımlanmıştır.²²³ Karahan, 27 Temmuz 2000 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.²²⁴

Divan Edebiyatı'nda önemli bir yeri olan Karahan, bu konuda birçok eser ve konferans vermiştir. Yaptığı araştırmalarla Türk Edebiyatına, Urfa kültür ve sanatına büyük katkıları olmuş; yaşadığı dönemde başta Şair Nabi olmak üzere Şair Şevket, Hikmet ve Saffet hakkındaki bilgilere vakıf olmuştur. Yazım hayatına şiirle başlamışsa da daha sonra inceleme ve araştırmaya yönelmiş, birçok şairin şiirleri üzerinde etütler yapmıştır. Yaşamında ve eserlerinde Urfa'ya ayrı bir önem veren Karahan, Türk Edebiyatı'nın duayenleri arasında sayılmıştır.²²⁵

Karahan'ın bazı eserleri; *Güneşin Doğduğu Yurt* (1934), *Fuzuli'nin Mektupları* (1948), *Nabi* (1953), *Nef'i* (1954), *Fatih, Şair Avni* (1954), *Türkiye'de Muhammed İkbâl* (1962), *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri* (1976), *Urfalı Mehmet Şevket ve Şiirleri* (1991) dir.²²⁶

2.1.6.1.3. Suut Kemal Yetkin

1903 yılında Urfa'da doğmuştur. İlköğrenimini İstanbul Numune-i Tatbikat Mektebi'nde, ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini ise Paris Sarbone Üniversitesi Felsefe Bölümünde tamamlamıştır. Çeşitli liselerde ve öğretmen okullarında öğretmenlik yapmış²²⁷ olan Suut Kemal Yetkin, 1933'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Estetik ve Sanat Tarihi doçenti olmuş ve bu görevi 1936'ya kadar sürdürmüştür.²²⁸ 1936-38 yılları arasında Siyasal Bilgiler Okulu'nda Fransızca öğretmenliği ve baş muavinliği, ardından Ankara Kız Lisesi'nde müdürlük yapmıştır. 1938-42 yılları arasında Maarif Vekâleti Güzel

²²² Kaya, s. 36.

²²³ Kaya, s. 36.

²²⁴ Kürkçüoğlu, v.d., s. 252.

²²⁵ Kürkçüoğlu, v.d., s. 252.

²²⁶ Kaya, s. 37.

²²⁷ Kaya, s. 22.

²²⁸ Emine Nacak, *Suut Kemal Yetkin ve Edebi Tenkit*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 15.

Sanatlar Umum Müdürlüğü yapan Yetkin, 1942’de Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Estetik ve Sanat Tarihi Profesörü unvanını almıştır. 1943 yılında Urfa milletvekili seçilmiştir. 1950’de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Sanatları Profesörlüğüne getirilmiş, 1958’de Ordinaryüs Profesörlüğe yükselmiş, 1959 yılında Ankara Üniversitesi’nde Rektörlük görevine başlamış²²⁹ ve bu görevi 1964 yılına kadar sürdürmüştür. 1966 yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi’nde profesör olarak bulunmuş ve Hacettepe Üniversitesi’nde bir sanat tarihi bölümünün kurulmasını sağlamıştır.²³⁰

Edebiyat’ta 1921 yılında “*Suud Saffet*” adıyla yayınladığı şiirleriyle girmiştir. İlk düz yazısı 1923 yılında Servet-i Fünun dergisinde yayımlanmıştır. Yine aynı yıl *Şi’ri Leyâl* adlı bir kitabının yayımlandığı bilinmektedir. Daha sonra sanat felsefesi ve resim alanlarındaki inceleme ve araştırmalarıyla tanınmıştır. Edebiyat ile bağlantısını eleştiri ve denemeleriyle sürdüren Yetkin,²³¹ 18 Nisan 1980’de geçirdiği bir kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir.²³²

Suut Kemal Yetkin’in bazı eserleri; *Şi’ri Leyâl (1923)*, *Estetik (1931)*, *Metafizik (1932)*, *Büyük Mustarıpler (1932)*, *Filozof ve Sanat (1935)*, *Ahmet Haşim ve Sembolizm (1938)*, *Edebi Meslekler (1941)*, *Estetik Dersler (1942)*, *Sanat Meslekleri (1945)*’dir.²³³

2.1.6.1.4. M. Hulusi Kılıçarslan

1907 yılında Urfa’da doğmuştur. Esas mesleği çiftçilik olan Kılıçarslan, Hacı Abdülvahit Hoca’nın rehberliğinde yetişmiş; yabancı dil olarak Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Devrin sanat ve edebiyat ortamını yakından izleyen şair, şiirlerinde vatan ve millet konularını işlemiştir. Yaşadığı dönemde Urfa’da öğretmenlik yapan Halide Nusret Zorlutuna ile sanatsal bağlantı kurmuştur. Halide Nusret, şairin milli şiirlerine Urfa’nın kurtuluşunu konu alan “Aşk ve Zafer” adlı romanında yer vermiştir. Kılıçarslan’ın en önemli şiiri “*Urfa Kurtuluş Destanı*” dır. Yaşadığı

²²⁹ Rektörlük döneminde İngiliz basımında Suut Kemal Yetkin ile ilgili çıkan haber için bkz.: The Times, 28 Ekim, 1959, s. 4.

²³⁰ Nacak, s. 16.

²³¹ Kürkçüoğlu, v.d., s. 249.

²³² Nacak, s. 17. Suut Kemal Yetkin ile ilgili bkz.: Mehmet Kurtoğlu, s. 105-106; Kahraman Bostancı, *Suut Kemal Yetkin’in Estetik ve Sanat Anlayışı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2001.

²³³ Kaya, s. 22-23.

dönemde şiirlerini yayımlamayan Kılıçarslan, 6 Haziran 1990 tarihinde vefat etmiştir.²³⁴

II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa'daki edebiyat ortamına bakıldığında Urfalı edebiyatçıların önemli eserler verdiği söylenebilir. Bu dönemde Urfa'da faal olan diğer çalışmalar ise daha çok müzik üzerine yoğunlaşmıştır.

2.1.7. Müzik

XIX. yüzyılın başlarında savaşlar nedeniyle Urfa musikisi bir duraklama dönemi yaşamakla beraber Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu duraklama yerini hızlı bir yükselişe bırakmıştır. 1926 yılında Dar'ül Elhan heyeti derleme çalışmaları yapmak için Urfa'ya gelmiştir. Heyette bulunan Ekrem Besim Bey, derlemeler ile ilgili Dar'ül Elhan Dergisinde Urfa müziği hakkında izlenimlerini şöyle aktarmıştır.²³⁵

“... Şanlıurfa'da [Urfa] dinlediğimiz zevatin hemen cümlesi musikiye vakıf insanlardı, terenüm ettikleri parçaların hangi makamda olduğunu ve o makamın seyrini bilerek okuyorlar. Şanlıurfalılar'ın [Urfalıları] sesleri çok temiz ve tizdir. İlk işittiğim vakit erkek sesinin bu kadar yüksek ve perdelere feninin vesaitinden istifade etmeksizin erişebileceğine hayret ettim.”²³⁶

1934 yılı ve sonrasında faaliyet gösteren Urfa Halkevi musikişinasların devam ettiği bir kurum olmuş ve burada her hafta halka açık konserler verilmiştir. Daha sonraları ise gerek belediye gerekse musiki cemiyetlerinde müzik çalışmaları yapılarak Urfa musikisi yaşatılmaya çalışılmıştır.²³⁷ Bu musikinin yaşatılmasında sanatçıların önemli bir payı vardır.

2.1.7.1. Sanatçılar

Canlı bir müzik ortamının olduğu Urfa'da gerek amatör gerekse profesyonel birçok sanatçı yetişmiştir. Bu sanatçıların bazıları yerel düzeyde kalmakla beraber bazıları da Türkiye'nin birçok yerinde tanınmıştır. Çalışmada II. Dünya Savaşı yıllarında eser veren sanatçılara yer verilmiştir.

²³⁴ Kürkçüoğlu, v.d., s. 248; Mehmet Kurtoğlu, s. 112.

²³⁵ Şaziye Karlıklı, *Şanlıurfa: Suyuyla Yeniden Doğan Kent*, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1998, s. 168.

²³⁶ Karlıklı, s. 168.

²³⁷ Karlıklı, s. 168.

2.1.7.1.1. Cemil Cankat

1913 yılında Urfa'da doğan Cemil Cankat'ın baba adı Mehmet, anne adı ise Ayşe'dir. 19 yaşında “*Pencereden kar geliyor*” adlı ilk plak çalışması çok ilgi görünce plaklar birbiri ardına gelmiş ve sanatçı üç yüz civarında çalışmaya imza atmıştır. Cankat'ın sesi Türkiye sınırlarını aşmış, sanatçı sesiyle bilhassa Arap ülkelerinde ilgi görmüştür. Cankat, Halep, Şam ve Kahire'de konserler vermiştir. Ses sanatçılığı yanında aynı zamanda da bestekâr da olan Cankat, okuduğu eserlerin çoğunu kendisi bestelemiştir. Birçok filmde başrol almış veya yardımcı rollerde oynamıştır. 1976 yılında Urfa'da vefat eden Cankat'ın plaklara okuduğu eserlerinden bazıları TRT repertuarına alınmıştır.²³⁸

2.1.7.1.2. Hamza Şenses

1904 yılında Urfa'da doğmuştur. Ses sanatçısı ve bestekar olan Şenses, Urfa Halkevi sahnesinde ve Aynzelha Gazinosu'nda programlar yapmış, daha sonra İstanbul'da sahnelerde çalışmıştır. Taş plaka okuduğu eserleri; “*Kışlalar doldu bugün*”, “*Aşkın ne derin yaralar açtı ciğerimde*”, “*Ne hoş olur mahpushane havası*”, “*Kız adın Fatma güzel*”, “*Nazmiyem gel beni yakma*”, “*Adanalı esmer olur can yakar*” ve “*Duman duman olmuş karşiki dağlar*” dır.²³⁹

2.1.7.1.3. Mahmut Güzelgöz (Tenekeci Mahmut)

1919 yılında Urfa'da doğmuştur. Baba adı İbrahim, anne adı İslim'dir. Esas mesleği tenekecilik olduğundan *Tenekeci Mahmut* diye anılmıştır. Kütüphane memurluğu da yapmış olan Güzelgöz, Urfa folklor tarihinde müzisyen olarak önemli bir yere sahiptir. Urfa repertuarında icra edilen türküleri, hoyratları, gazelleri okumuş ve aynı zamanda Urfa ile ilgili hikaye, masal, mani, gazel, atasözleri ve benzeri folklorik bilgilerde söz sahibi olmuştur. Urfa adına birçok türküyü TRT repertuarına kazandırmıştır. Ayrıca MİFAD²⁴⁰ tarafından Urfa'da yapılan derleme çalışmalarında kendisinden kaynak kişi olarak faydalanılmıştır.²⁴¹

²³⁸ Kürkçüoğlu, v.d., s. 325-326.

²³⁹ Kürkçüoğlu, v.d., s. 326.

²⁴⁰ Milas Folklor Araştırma Derneği.

²⁴¹ Kürkçüoğlu, v.d., s.326. Mahmut Güzelgöz (Tenekeci Mahmut) ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Abuzer Akbıyık, *Şanlıurfa Folklorunun Kaynak Kişisi (Tenekeci) Mahmut Güzelgöz*, Şanlıurfa, ŞURKAV Yayınları, 1992.

2.1.7.1.4. Şükrü Çadircı

1917 yılında Urfa'da doğmuştur. Türk halk müziği ve sanat müziği dalında 70 kadar eseri vardır. İki yaşındayken gözlerini kaybeden Çadircı, dönemindeki birçok sanatçının eserlerini seslendirmiştir. 1938 yılında Urfa'ya derleme yapmaya gelen Muzaffer Sarısözen, kendisinden “*Küstürdün barışamam*”, “*Bülbüller düğün eyler*”, “*Seherde girdim başa*” adlı türküleri derlemiştir. 1993 yılında vefat eden Çadircı'nın TRT repertuarında eserleri bulunmaktadır.²⁴²

2.1.7.1.5. Tahir Oturan (Mukim Tahir)

1900 yılında Urfa'da doğan Tahir Oturan gazel, hoyrat ve türkülerinde Urfa şivesini iyi kullanmıştır. Enstrüman olarak bağlama ve darbuka çalmıştır. 1938 yılında Urfa'da yaptığı derleme çalışmalarında Muzaffer Sarısözen, kendisinden kaynak kişi olarak istifade etmiştir. Oturan, 1944 yılında 35 kişilik bir ekiple Türkiye'de konser turnesine çıkmıştır. Taş plaka okuduğu eserleri; “*Ayağında kundura*”, “*Kapıyı çalan kimdir*”, “*Elleri pambık*”, “*Kırmızı kurdele*” ve “*Hüsnünün seninin ey dilber nadide kamer mi*” dir. Mukim Tahir, 1945 yılında Zonguldak'ın Yenice ilçesinde vefat etmiştir.²⁴³

2.1.7.1.6. Yusuf Bilgin

1920 yılında Urfa'da doğan Yusuf Bilgin'in baba adı Halil, anne adı Zemzem'dir. Mesleği helvacılık olan Bilgin, ilahi ve gazel okuma konusunda yetkin olmanın yanı sıra aruz vezniyle şiirler yazmış ve Urfa'da okunan ilahileri derlemiştir. Başta Kültür Bakanlığı olmak üzere bazı kurum ve araştırmacılar kendisinden kaynak kişi olarak istifade etmiştir.²⁴⁴

2.1.7.1.7. Yusuf Kuşçuoğlu

1911 yılında Urfa'da doğmuştur. Baba adı Reşat, anne adı İsmet'tir. Gençlik yıllarında Mukim Tahir gibi devrin müzik ustalarının meclislerinde bulunmuştur. Repertuarında çok sayıda şarkı, türkü ve gazel yer almıştır. “*Küçük hanım bere*

²⁴² Kürkçüoğlu, v.d., s. 326.

²⁴³ Kürkçüoğlu, v.d., s. 326-327.

²⁴⁴ Kürkçüoğlu, v.d., s. 327. Yusuf Bilgin ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Yusuf Bilgin, *Çınar*, Şanlıurfa, Elif Matbaası, 2008.

giymiş başına” türküsü gibi birçok türkü, kaynak kişi olarak kendisinden derlenmiştir. Önemli bir sanatçı olan Kuşçuoğlu 1989 yılında vefat etmiştir.²⁴⁵

2.1.7.1.8. Damburacı Derviş

1877 yılında Urfa’da doğmuştur. Esas mesleği halıcılık olan Derviş, dönemin Urfa’daki müzik ustalarının yanında bulunmuş, günümüzde okunan gazel, hoyrat ve anonim türkülerin oluşmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Müzikle ilgilenen birçok kişiyi yetiştiren Derviş 1957 yılında vefat etmiştir.²⁴⁶

2.1.7.1.9. Osman Özsoy (Bandocu Osman)

1908 yılında Urfa’da doğan Osman Özsoy’un baba adı Ali, anne adı Adile’dir. Bursa Sanat Okulu’nda iki yıl musiki nazariyatı dersleri almış, eğitimine daha sonra Urfa Sanat Okulu’nun bando bölümünde devam etmiştir. 1934 yılında Mardin’de, daha sonra Urfa’da bando takımını kuran Özsoy, 1950 yılına kadar bu alandaki çalışmalarını sürdürmüştür. Urfa halk müziği ile ilgili türkü ve oyun havaları derlemiş bu derlemelerini “*Urfalı Musikişinaslar ve Halk Türküleri*” adlı bir defterde toplamıştır. 1946 yılında Gaziantep’ten başlayarak İstanbul’a kadar birçok ilde konser veren ekibin şefliğini de yapan Özsoy 1972 yılında vefat etmiştir.²⁴⁷

II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa’da pek çok sanatçı yetişmiş ve önemli eserler vermiştir. Özellikle bu dönemde Urfa’da canlı bir müzik ortamının oluşmasında halkevinin önemi yadsınamayacak boyuttadır. Savaş sürecinde birçok eser veren Urfalı sanatçıların bir kısmı Türkiye genelinde tanınmakla beraber bir kısmı da yerel düzeyde kalmıştır.

2.2. Urfa’da Siyasi Yaşam

23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi kurulduğunda bu mecliste farklı görüş ve düşüncelere sahip üyelerin oluşturdukları gruplar yer almıştır. Mustafa Kemal (Atatürk), bu farklı gruplar arasında kendi görüşlerine yakın olanları bir araya getirme düşüncesiyle, “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu*”nu kurdu muştur. Bu grup ile bu gruba karşı olanların teşkil ettiği “*İkinci Grup*”, teşkilatlı bir siyasi parti olmak hüviyetinden uzak olmuştur. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 20 Kasım 1923 tarihli bir tamimle Halk Fırkası adıyla

²⁴⁵ Kürkçüoğlu, v.d., s. 327.

²⁴⁶ Kürkçüoğlu, v.d., s. 327.

²⁴⁷ Kürkçüoğlu, v.d., s. 327.

bir siyasi partiye dönüştürülmüştür. Önceki adıyla Halk Fırkası ve bugüne uzanan adıyla Cumhuriyet Halk Partisi [CHP] 1923-1945 yılları arasında ülke idaresine tek başına hakim olmuştur.²⁴⁸

Tek Parti idaresi, 10 Kasım 1938 tarihine kadar Ebedi Şef Atatürk'ün önderliğindedir. O'nun vefatıyla birlikte 11 Kasım 1938'de cumhurbaşkanlığı görevine getirilen İsmet İnönü'nün uhdesine geçmiş ve 1938-1945 yılları arasındaki süreyi kapsayan dönem Türk siyasi tarihinde "*Milli Şef Dönemi*"²⁴⁹ olarak adlandırılmıştır.²⁵⁰

II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'de iki genel seçim yapılmıştır. Bu seçimlerin ilki 1939 yılında [VI. Yasama dönemi] diğeri ise 1943'te [VII. Yasama dönemi] yapılmıştır. Ancak bu genel seçimlerin dışında 1938, 1939, 1943, 1944 ve 1945'te bazı seçim bölgelerinde boş olan mebusluklar [milletvekillikleri] için ara seçimlerin yapıldığı da dikkati çekmektedir.²⁵¹ 1939-1945 yılları arasında Urfa Milletvekilleri listesi aşağıda tablo 2.6'da gösterilmiştir:

²⁴⁸ İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-VI. Dönem 3 Nisan 1939-15 Ocak 1943*, C. 1, TBMM Vakfı Yayınları, s. 37.

²⁴⁹ Cumhuriyet Halk Partisi'nin Olağanüstü Kurultayı, Atatürk'ten sonra yeni genel başkanını seçmek ve tüzükte bazı değişiklikler yapmak amacıyla 26 Aralık 1938 tarihinde toplanmıştır. Kurultay'da İsmet İnönü, "*Değişmez Genel Başkan*" ve "*Milli Şef*" ilan edilmiş ve bu tabir İnönü'nün resmi unvanı olmuştur.Bkz.: Şerafettin Turan, *İsmet İnönü; Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara, Bilgi Yayınları, 2003, s. 146-147.

²⁵⁰ Binark, s. 38.

²⁵¹ Binark, s. 38.

Tablo 2.6. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa Milletvekilleri

Urfa	VI. Dönem (26.03.1939-08.03.1943)		VII. Dönem (28.02.1943-05.08.1946)	
	Milletvekilleri	1-	Ali Saip URSAVAŞ*	1-
2-		Ahmet YAZGAN	2-	Esat TEKELİ
3-		Hüseyin Sami ÇOŞAR	3-	Hüseyin Sami ÇOŞAR
4-		Mehmet Emin YURDAKUL	4-	Kazım BERKER
5-		Refet ÜLGEN	5-	Razi SOYER
6-		Şeref ULUĞ	6-	Suut Kemal YETKİN

*Vefatı üzerine (Ara Seçimde) yerine Razi SOYER geçmiştir.

2.2.1. Urfa Milletvekilleri'nin Biyografileri

II. Dünya Savaşı sürecinde iki genel seçim yapılmıştır. Bunlardan ilki 1939 yılında VI. Yasama dönemini oluşturmuş diğeri ise 1943'te yapılmış olup VII. Yasama dönemi olmuştur. Urfa milletvekillerinin biyografileri VI. ve VII. Yasama dönemleri olmak üzere iki farklı süreçte verilmiştir.

2.1.1.1.VI. Yasama Dönemi Milletvekilleri

VI. Yasama döneminde [26.03.1939-08.03.1943] Urfa milletvekilliklerine;²⁵² Ali Saip Ursavaş, General Ahmet Yazgan, Hüseyin Sami İşbay, Mehmet Emin Yurdakul, Refet Ülgen ve Şeref Uluğ seçilmişlerdir.²⁵³ Ancak Ali Saip Ursavaş'ın

²⁵² 1939 Yılındaki genel seçimde Urfa'da 6 milletvekili aday gösterilmiştir. Bkz.: Cumhuriyet, 25 Mart 1939, s. 9.

²⁵³ BCA, Fon: 30.10.0.0, Kutu: 75, Dosya: 498, Sıra: 17; Binark, s. 58; Yenilik, 28 Mart 1939, s. 1.

26.09.1939'da vefat etmesi²⁵⁴ üzerine yerine Naf'ia Vekâleti Demir Yolları İnşaat Dairesi Reisi Mühendis Razi Soyer geçmiştir.²⁵⁵

2.1.1.1.1. Ali Saip Ursavaş

1887 yılında Selahiye'de doğmuştur. Baba adı Emin, anne adı Leyla'dır. İstanbul Harbiye Mektebi'nde öğrenim gören Ursavaş, askerlik alanında devlet hizmetinde bulunmuştur. Şam 8'inci Kolordu Subayı, 24'üncü Süvari Alayı ve 10'uncu Kolordu Karargah Subayı, Beyrut Jandarma Alayı Subayı, Halep Jandarma Alayı Bölük Komutanı, Deyr-i zûr Jandarma Alayı Seyyar Müfreze Komutanı, Kars (Bahçe) Jandarma Komutanı, Kozan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kurucusu, Urfa Jandarma Kumandanı, Urfa ve Yöresi Kuva-yı Milliye Kumandanı I. Dönem (1920-1923) Urfa Milletvekilliği, II. Dönem (1923-1927) Kozan Milletvekilliği, III. Dönem (1927-1931), IV. Dönem (1931-1935), V.Dönem (1935-1939) ve VI. Dönem (1939-1943) Urfa Milletvekilliği, Konya İstiklâl Mahkemesi Üyesi, İsyân Bölgesi İstiklâl Mahkemesi Başkanı gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kırmızı ve Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyasının sahibi olan Ursavaş 26.09.1939'da vefat etmiştir.²⁵⁶

2.1.1.1.2. Ahmet Yazgan

1872 yılında Ürgüp'te doğmuştur. Baba adı Recep, anne adı Asiye'dir. Yüksek Baytar Mektebi'nde öğrenim gören ve yabancı dil olarak Fransızca bilen Yazgan, devlet hizmetlerinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Tuğgeneral, Baytar İşleri Dairesi Reisliği V.Dönem (1935-1939) ve VI. Dönem (1939-1943) Urfa Milletvekilliği görevlerinde bulunmuştur. Yazgan, 29.06.1953 tarihinde vefat etmiştir.²⁵⁷

2.1.1.1.3. Sami İşbay (Çoşar)

1893 yılında İstanbul'da doğmuştur. Baba adı Hüseyin Hüsnü, anne adı Hatice Sabiha'dır. İktisat ve maliye alanında öğrenim gören Çoşar,²⁵⁸ devlet

²⁵⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre VI., İçtima: F, C. 5, Ankara T.B.M.M. Matbaası, 1939, s. 24; Cumhuriyet, 28 Eylül 1939, s. 2; Ek-7.

²⁵⁵ BCA, Fon: 30.10.0.0, Kutu: 76, Dosya: 501, Sıra: 5; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre VI., İçtima:1, C. 6, Ankara T.B.M.M. Matbaası, 1939, s. 16; Ulus, 22 İlkteşrin 1939, s. 1; EK-8.

²⁵⁶ Sema Yıldırım vd., ed., *TBMM Albümü 1920-2010*, 1.Baskı, Ankara, Gökçe Ofset Matbaacılık, 2010, C.1, s. 360.

²⁵⁷ Yıldırım, vd., ed., s. 361.

²⁵⁸ TBMM'nin VI. Döneminde "Hüseyin Sami İşbay" olarak katıldığı fakat soyadını "Çoşar" olarak değiştirdiği ve VII. Dönemde ise "Hüseyin Sami Çoşar" olarak kayıtlara geçtiği tespit edilmiştir.

hizmetinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kabataş Sultanisi memuru, Düyunu Umumiye İdareyi Merkeziye Pul Şubesi Müsevvidi, Bursa Başmüdürü, Müskirat Müdürü, Dersaadet Başmüdüriyeti Müfettişi, İzmir Kasaba Şimendifer Kumpanyası Kontrolörü, Osmanlı Bankası Balıkesir Şubesi Müdür Muavini, Osmanlı Bankası Kütahya ve Afyonkarahisar Şubeleri Müdürü, İş Bankası İstanbul Şubesi Kontrolörü, Ankara Merkez Şube Müdürü, Teftiş Heyeti Başkanı, İstanbul Belediyesi Karaağaç Kurumları İdare Meclisi Azası, İktisat ve Ticaret Vekâleti Müşaviri, İş Bankası Müfettişi, İktisat Vekâleti Paris Ataşesi, Dünya İktisat Konferansı Mütihazsıs Müşaviri görevlerinde bulunmuştur. VI. Dönem Urfa Milletvekili olan İşbay 07.03.1964 tarihinde vefat etmiştir.²⁵⁹

2.1.1.1.4. Mehmet Emin Yurdakul

13 Mayıs 1869'da İstanbul'da doğmuştur. Babası, Balıkçı Salih Reis'tir. Annesi, Edirne yöresinden, [bugün itibariyle Bulgaristan sınırları içinde kalmış Uzuncaova Hasköy'ünden] İstanbul'a gelen göçmen Kömürcü Mehmet Ağa'nın kızı Emine Hatun'dur. Sekiz yaşında Sıbyan Mektebi'nde öğrenim görmeye başlayan Yurdakul, üç yıl sonra Beşiktaş Askeri Rüştıyesi'ne yazılarak burada üç yıl öğrenim görmüştür.²⁶⁰ Bu okulu bitirdikten sonra eğitimine Mülkiye İdadisi'nde devam etmiş fakat İdadi'yi bitiremeyip tasdikname alarak okuldan ayrılmıştır. Babıali Sadaret Dairesi Evrak Kalemi'nde iki yıl maaşsız kâtip olarak çalışan Yurdakul, 1889'da Hukuk Mektebi'ne kayıt yaptırmış, burada öğrenimine devam ederken Madam Mut adlı Amerikalı bir bayanla tanışarak eğitimine Amerika'da devam etme planları yapmıştır. Hukuk Mektebi'ni yarıda bırakarak İngilizce öğrenmeye çalışmış ancak Madam Mut'un ölümü üzerine Amerika'ya gidememiştir. 1891 yılında ahlak ve hukukla ilgili olan *Fazilet ve Asalet* adlı eseri kaleme alarak Sadrazam Cevat Paşa'ya sunan Yurdakul, 700 kuruş maaşla Rüsumat Mektubi Kalemi müsevvidliğine getirilmiş, bir müddet sonra da Rüsumat Evrak Müdürlüğü'nde görev yapmaya

Ancak, MERNİS'ten çıkarılan vukuatlı nüfus kayıt örneğinde ise, "Coşar" olan soyadının 1941 yılında kayıt düzeltme ile "İşbay" olduğu şeklindedir. Bkz.: Yıldırım vd., ed., s. 366.

²⁵⁹ Yıldırım, v.d., ed., s. 360.

²⁶⁰ Mustafa Özsarı, *Mehmet Emin Yurdakul, Şiir Anlayışı ve Şiirlerinde Milli Değerler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 22.

başlamıştır. 1888’de Müzeyyen Hanımla evlenmiş, biri kız üçü erkek olmak üzere dört çocuğu olmuştur.²⁶¹

2.1.1.1.5. Refet Ülgen

1888 yılında Urfa’da doğmuştur. Baba adı Eyüp, anne adı Adle’dir.Maliye Yüksek Okulu ve Darülfünun Fen Şubesi Riyâziye bölümünde öğrenim görmüş, matematik alanında doktora yapmış, yabancı dil olarak İngilizce ve Fransızca öğrenmiştir. Ülgen, öğrenimini tamamladıktan sonra devlet hizmetlerinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Ziraat Bankası Merkez İdare Memuru, Şam Sultanisi Öğretmeni ve Müdürü, Balıkesir Lisesi Müdürü, Aksaray ve Adana Maarif Müdürü, Maarif Vakâleti İlköğretim Genel Müdürü, II. Dönem (ara seçim), III. Dönem (1927-1931), IV.Dönem (1931-1935), V.Dönem (1935-1939) ve VI. Dönem (1939-1943) Urfa Milletvekilliği yapan Ülgen 27.10.1964 tarihinde vefat etmiştir.²⁶²

2.1.1.1.6. Şeref Uluğ

1882 yılında Diyarbakır’da doğmuştur. Baba adı İbrahim, anne adı Sıdika’dır. Mülkiye İdâdi ve Diyarbakır Mesudiye Medresesi’nde öğrenim gören ve yabancı dil olarak Fransızca bilen Uluğ, daha çok eğitim ve belediyeçilik alanlarında devlet hizmetinde bulunmuştur. Edebiyat ve Felsefe Öğretmeni, Diyarbakır Lisesi Müdürü, Diyarbakır Belediye ve Vilâyet Genel Meclis Üyesi ve Diyarbakır Belediye Başkanı olarak görev yapmıştır. II. Dönem (1923-1927) Diyarbakır Milletvekilliği ve VI. Dönem (1939-1943) Urfa Milletvekilliği görevlerini yürütmüştür. II. Dönem (1923-1927) Divân-ı Riyâset Kâtibi ve Yeşil Kurdeleli İstiklâl Madalyası sahibi olan Uluğ 12.02.1976 tarihinde vefat etmiştir.²⁶³

2.1.1.2.VII. Yasama Dönemi Milletvekilleri

VII.Yasama döneminde [28.02.1943-05.08.1946] Urfa’da milletvekilliğine;²⁶⁴ Ahmet Kutsi Tecer, Esat Tekeli, Hüseyin Sami Coşar,²⁶⁵ Kazım Berker, Razi Soyer ve Suut Kemal Yetkin²⁶⁶ milletvekilliğine seçilmiştir.²⁶⁷

²⁶¹ Özsarı, s. 23.

²⁶² Yıldırım, v.d., ed., s. 360.

²⁶³ Yıldırım, v.d., ed., s. 360.

²⁶⁴ 1943 yılındaki genel seçimde Urfa’dan 6 aday gösterilmiştir. Bkz.: Yenilik, 2 Şubat 1943, s. 1.

²⁶⁵ Hüseyin Sami Coşar’ın biyografisi yukarıda verilmiştir. Bkz.: tez yukarı s. 56.

²⁶⁶ Suut Kemal Yetkin’in biyografisi yukarıda verilmiştir. Bkz.: tez yukarı s. 48-49; EK-9.

²⁶⁷ Ulus, 1 Mart 1943, s. 4. 1943 Seçimlerine aday gösterilenlerin listesi için bkz.: Yenilik, 2 Şubat 1943, s. 1.

2.1.1.2.1. Ahmet Kutsi Tecer

1901 yılında Kudüs'te doğmuştur. Baba adı Abdurrahman, anne adı Hatice'dir. Halkalı Ziraat Mektebi Âlisi, Yüksek Muallim Mektebi ve Darülfünun Felsefe Şubesi'nde öğrenim görmüştür. Yabancı dil olarak Fransızca bilen Tecer, edebiyat alanında çeşitli dergilerde yazarlık yapmakla beraber devlet hizmetlerinde de çeşitli görevlerde bulunmuştur. Samsun Lisesi Felsefe Muallim Muavini, Ankara Erkek Lisesi Türkçe Muallim Muavini, Sivas Lisesi Edebiyat Muavini, Sivas Maarif Müdürü, Maarif Vekâleti Yüksek Tedrisat Şube Müdürü, Yüksek Öğretim Genel Müdürü, Gazi Terbiye Enstitüsü Edebiyat Öğretmeni, Talim ve Terbiye Heyeti Azası, Milli Mecmua, Varlık, Oluş, Yücel ve Ülkü dergilerinde yazarlık gibi görevler yapmıştır. Ayrıca Sivas Halk Şairleri Koruma Derneği Kurucu Üyeliği, VI. Dönem (ara seçim) Seyhan ve VII. Dönem (1943-1946) Urfa Milletvekilliği görevlerinde bulunmuş olan Tecer 23.07.1967 tarihinde vefat etmiştir.²⁶⁸

2.1.1.2.2. Esat Tekeli

1886 yılında Samsun'da doğmuştur. Baba adı Hasan, anne adı Emine'dir. İstanbul Mülkiye Mektebi'nde öğrenim görmüştür. Maliye alanında Profesör olan ve yabancı dil olarak Fransızca bilen Tekeli, devlet hizmetlerinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Samsun Sultanisi Kısmi İptidai Muallimi, Samsun Reji İdaresi Kâtibi, Samsun Liva Encümeni İhsaiyyât Kâtibi, Samsun Mükellefiyeti Ziraiye Kâtibi, Samsun Livası Tahrirat Kalemî Başmüevvidi, Kadıköy Orta Mektebi Coğrafya Öğretmeni, Kastamonu Sultanisi Tarih Öğretmeni, Maliye Müfettişi, Milli Emlak Müdürü, Maliye Vekâleti Müsteşarı, Maliye Tetkik Heyeti Başkanı, Siyasal Bilgiler Okulu Bütçe ve Amme Kredisini Profesörü ve VII. Dönem (1943-1946) Urfa Milletvekilli olarak görev yapan Tekeli 25.11.1967 tarihinde vefat etmiştir.²⁶⁹

2.1.1.2.3. Kazım Berker

1887 yılında İstanbul'da doğmuştur. Baba adı Mehmet Şükrü, anne adı Munife Saliha'dır. İstanbul Hukuk Mektebi ve Paris Hukuk Fakültesi'nde öğrenim gören ve yabancı dil olarak Fransızca ile Almanca bilen Berker, devlet hizmetlerinde hukuk alanında çeşitli görevler de bulunmuştur. Ankara Meslek Mektebi Ceza Hukuku ve Ceza Kanunları Öğretmeni, Kırklareli Sancağı İstinaf Mahkemesi Azası,

²⁶⁸ Yıldırım, v.d., ed., s. 431.

²⁶⁹ Yıldırım, v.d., ed., s. 431.

Adliye Nezâreti Teftiş Heyeti Reis Refakati, Adliye Müfettişi, Batum İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumisi, İstanbul Cinayet Mahkemesi Müdde-i Umumisi, Adliye Vekâleti Müsteşarı, Temyiz Mahkemesi Azası ve II. Başkanı, Temyiz Mahkemesi Ticaret Dairesi Reisi ve VII. Dönem (1943-1946) Urfa Milletvekilliği görevlerinde bulunan Berker 19.07.1961 tarihinde vefat etmiştir.²⁷⁰

2.1.1.2.4. Razi Soyer

1881 yılında İzmir’de doğmuştur. Baba adı Ahmet Haki, anne adı İffet’tir. İstanbul Yüksek Mühendis Okulu’nda öğrenim gören ve yabancı dil olarak Fransızca bilen Soyer, devlet hizmetinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Hicaz Demir Yolu Mühendisi, Aydın Demir Yolu Tamirat Müdürü, İzmir Nâfia Komiseri, Mühendis Mektebi Dahiliye Müdürü, İzmir Demir Yolu Başkomiseri, Demir Yolları İnşaat ve İşletme Müdür Muavini, Nâfia Vekâleti Demir Yolları İnşaat Başkanı ve VI. Dönem (ara seçim) Urfa Milletvekilliği görevlerinde bulunan Soyer 19.05.1949 tarihinde vefat etmiştir.²⁷¹

2.1.2. Belediye Başkanları

Urfa belediye başkanlığı görevini 1933 yılından 1946’ya kadar Ömer Alay yapmıştır. Dolayısıyla çalışmamız çerçevesinde II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa’da belediye başkanı olarak Ömer Alay’a yer verilmiştir.

2.1.2.1. Ömer Alay

Ömer Alay 1315 [1897] yılında Urfa’da doğmuştur. İlk tahsilini Urfa’da tamamladıktan sonra hastalandığından dolayı iki yıl eğitimine ara veren Alay, daha sonra Urfa Muallim Mektebi’nde öğrenim görmeye başlamıştır. Bu mektepte geçirdiği bir yıldan sonra Beyrut Amerikan Koleji’ne girmiş ve bu kolejde öğrenim görmeye başlamış, ertesi yıl umumi harp dolayısıyla askere gitmiş ve bu nedenle tahsilini tamamlayamamıştır. Askerden döndükten sonra Urfa’da Milli Mücadeleye katılmıştır.²⁷²

Alay, devlet hizmetinde Urfa’da çeşitli görevlerde bulunmuştur. Türk Ocağı Reisliği, Belediye Azalığı, Türk Hava Kurumu Reisliği, Milli İktisat ve Tasarruf

²⁷⁰ Yıldırım v.d., ed., s. 431.

²⁷¹ Yıldırım v.d., ed., s. 360. Bkz.: Yıldırım v.d., ed., s. 431.

²⁷² BCA, Fon: 490.1.0.0, Kutu: 324, Dosya: 1337, Sıra: 1.

Cemiyeti Reisliği ve Vilayet Umumi Meclisi Azalığı yapmıştır.²⁷³ 1933 yılında Urfa Belediye Reisliği'ne seçilmiştir.²⁷⁴ Daha sonra 1939'da tekrar seçilmiştir.²⁷⁵ Ömer Alay'ın belediye başkanlığı görevi 1946 yılına kadar sürdürmüştür.²⁷⁶

²⁷³ BCA, *Fon:* 490.1.0.0, *Kutu:* 324, *Dosya:* 1337, *Sıra:* 1; Bkz.: EK-10.

²⁷⁴ BCA, *Fon:* 490.1.0.0, *Kutu:* 324, *Dosya:* 1337, *Sıra:* 1; Yenilik, 16 Ağustos 1934, s.1; Yenilik, 28 Ağustos 1936, s. 1.

²⁷⁵ BCA, *Fon:* 30.11.1.0, *Kutu:* 135, *Dosya:* 41, *Sıra:* 19; Ulus, 24 Sontesrin 1939, s. 2; EK-11.

²⁷⁶ BCA, *Fon:* 490.1.0.0, *Kutu:* 324, *Dosya:* 1337, *Sıra:* 1; Güler, s. 86.

3. BÖLÜM: II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA URFA'DA EKONOMİK HAYAT

3.1. Savaşın Urfa Ekonomisine Etkileri

Türkiye, II. Dünya Savaşı sürecinde bir taraftan sıcak savaşın tahribatından korunmak için diplomatik mücadele verirken diğer taraftan da savaşa girme ihtimali karşısında askeri tedbirler almıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin izlemiş olduğu silahlı tarafsızlık politikası, kendisini savaş ekonomisi şartlarında yaşamaya sevk etmiştir. Bu bağlamda savaş ekonomisi sivil halka, işlerinin sekteye uğraması, hayatın pahalılaşması, iâşe temininin de zorluk yaşaması ve ödedikleri vergilerin ağırlaşması v.b. şekillerde kendini hissettirmiştir.²⁷⁷ Genelde Türkiye özelde ise Urfa'da iâşe temininde sıkıntılar yaşanmış, fiyat artışları ve ihtikâr olaylarıyla karşılaşmıştır. Hükümetin savaş koşullarında uygulamaya koyduğu Varlık Vergisi, ekonomiyi etkileyen bir başka unsur olmuştur.²⁷⁸ Savaş sürecinde halk, vergiler v.b. birçok konunun yanı sıra en temel gıdalardan biri olan ekmek konusunda dahi sorunlar yaşamıştır.

3.1.1. Ekmek Sorunu

II. Dünya Savaşı sürecinde, hükümetin önünde büyüyen sorun temel gıda maddelerinin sağlanması olmuş, bunların arasında hububat en önemli yer tutmuştur. Bu bağlamda da ana sorun, hızla büyüyen bir ordunun ve kentli nüfusun ekmek ihtiyacını yeterli miktarda karşılayabilmek olmuştur. Ekmek gereksiniminin karşılanmasında buğday merkezi bir öneme sahip olmakla beraber yetersiz kaldığında belli oranlarda diğer hububat türleriyle karıştırılabildiğinden; ordunun büyüyen ihtiyaçlarına paralel arpa ve yulaf gibi hububat türlerinin önemi de artırmıştır. Her ne kadar alt yapısının oluşturulması için yeterli zaman bulunamamış olsa da, savaş öncesinde TMO'nun kurulmuş olması hükümetin bu konuda dayanacağı temel aktörünün ne olacağını belirlemiştir.²⁷⁹

²⁷⁷ Şahin, s. 81; Ertuğrul Tokdemir, v.d, e.d., *Yakın Tarihimizin İktisadî Panoraması*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011, s. 261.

²⁷⁸ Bkz.: *Türkiye'de Savaş Ekonomisi ve Uygulamaları*, tez yukarı s.

²⁷⁹ Tekeli ve İlkin, C.2, s. 125.

Hükümet, savaş sürecinde hem temel gereksinimleri karşılamak hem de temel malların fiyatlarının aşırı yükselmesini engellemeye çalışmıştır. Bu iki amacı gerçekleştirmek içinse çok yönlü denetleme yoluna gitmiştir. Bunlardan ilki, ekmek yapılacak unun randımanı ve un içinde ne tür hububatın hangi oranlarda bulunacağına karar verilmesi olmuş, daha sonra da unlu mamullerin ve ekmeklerin kişi başına düşen tüketimleri sınırlandırılmıştır.²⁸⁰ Bu sınırlandırmalardaki önemli uygulama ekmek karnesidir.

3.1.1.1. Ekmek Karnesi

Karne sistemi, savaş ya da ekonomik kriz gibi olağanüstü dönemlerde insanların zorunlu ve piyasada az bulunan bir tüketim maddesine görece eşit bir şekilde ulaşmasını sağlama aracıdır. Dolayısıyla devlet, II. Dünya Savaşı sürecinde karne uygulaması yoluyla piyasada bulunması zorlaşan ve pahalılaşan tüketim maddelerinin talebini ve tüketim seviyesini azaltmış, böylece fiyatlardaki artışı da önlemiştir. Ayrıca karne sistemi, halkın tüketimini sistemli bir şekilde kısıtlayarak ordunun iâşesinin sağlanmasını kolaylaştırmıştır.²⁸¹

24 Kasım 1941'de ticaret için undan yapılacak mamullerin alanı sınırlandırılarak ekmek, francala, makarna, şehriye, peksimet, bisküvi ve simit dışındaki mamullerin yapımı yasaklanmıştır. Lokantalarda yapılacak hamur işleri bu yasağın dışında tutulmakla beraber daha sonra lokantaların istisnası kaldırılmış ve simit de yasak kapsamına alınmıştır.²⁸²

13 Ocak 1942'de ekmek tüketimi sınırlandırılmış ve ekmek dağıtımında karne sistemine geçilmiştir. Karnelerin ihtiva ettiği fişler 24 saat geçerli olmuş ve gününde kullanılmayan fişler geçersiz sayılmıştır. Buna göre; 7 yaşına kadar olan çocuklara 187,5 gram, 7 yaşından büyüklere 375 gram, ağır işlerde çalışan işçilere ise 750 gram ekmek verilmiştir. Bu oranlar çerçevesinde ekmek 750 gram olarak üretilmiş; 7 yaşından küçüklere bunun dörtte biri verilmiş, 7 yaşından büyüklere yarısı, ağır işlerde çalışan işçilere ise ekmeğin tamamı yani 750 gram verilmiştir. prevantoryum²⁸³ ve sanatoryumdaki²⁸⁴ hastalara da 450 gram ekmek verilmiştir.²⁸⁵

²⁸⁰ Tekeli ve İlkin, C.2, s. 125.

²⁸¹ Metinsoy, s. 105-106.

²⁸² Tekeli ve İlkin, C.2, s. 125-126.

²⁸³ Vücutlarına verem mikrobu girmesine rağmen henüz hastalığa yakalanmamış zayıf kimselerin, vereme yakalanmasını önlemek amacıyla bakıldıkları sağlık kurumudur.

Daha sonra ise bu oranlarda önemli ölçüde bir kısıntıya gidilerek Nisan 1942’de günlük ekmek tüketimi 7 yaşından büyükler için 175 grama indirilmiştir. Mayıs ayında ise bu miktar 150 grama kadar düşmüştür.²⁸⁶

Halk Dağıtım Birliği, hükümet tarafından karneye bağlanmış olan maddeler için gerekli karneleri ve kuponları dağıtmış, tüketiciye verilmesi karar verilen ürünlerin dağıtılmasını sağlamış ve perakendeci esnaf vasıtasıyla yapılacak olan dağıtımlarda hangi gün, hangi bakkal veya mağazadan ne alınabileceğinden birlik üyelerini haberdar etmiştir.²⁸⁷ Ekmeğin karneyle verilmeye başlanması Urfa’da şikâyet konusu olmuş ve Urfa basını konuyla ilgili halkı bilgilendirmeye çalışmıştır.

“Ekmeğin Urfada da karne usulü ile dağıtılması işi şimdiye kadar bu hususta hiçbir tahdide alışmamış bulunan Urfa için ilk anda biraz ağır geldi. Onun için, buğdayı bu kadar bol olan bir muntıkada bu madenin serbest satışının men edilmesini garip ve manasız bulanlar var. Şu fikri müdafaa edenler arasında akli başında görünenlere de tesadüf ediliyor. En basit bir mantığa bile sığmayan şu insafsız telakinin hadiselerin hakikatine uymadığını söylemeğe lüzum yoktur. Hükümetin her tedbirinin alışında yüksek bir maksadın bulunduğu muhakkak olduğu gibi bir iki basit düşüncelinin çürük anlayışı da hükümeti bu maksadın tahakkukuna yürümekten men edemez. Dünya harbine şu kadar senedir sadece girmemiş olmanın kıymetini hâlâ anlamamış olanlar varsa onların dar düşüncelerinin hükümetin iyi niyetlerini anlamakta da mazur oldukları tabiidir...”²⁸⁸

Genel bir değerlendirme yapıldığında karne uygulamasına geçilmekle birlikte bu sistem için devletin idari altyapısının yeterince hazırlıklı ve donanımlı olmadığı bilinmektedir. O dönemde Türkiye’de devlet teşkilatı kime ne kadar besin düştüğünü hesaplayan, bunları organize bir biçimde dağıtan ve bunun kontrolünü de etkin bir şekilde yapacak bir bürokrasiye ve istatistik teşkilatına sahip değildi. Bu yüzden devlet, karne uygulamasında değişik gelir gruplarına göre yeterince ayarlama yapamamıştır. Karneye sahip olan ancak belli mallar için gerekli stoku, tasarrufu veya bütçesi bulunan bir kişi de, dağıtılan mallara o an ihtiyacı olmamasına rağmen

²⁸⁴ Uzun dönemli tedavi gerektiren hastalıklara sahip [özellikle verem] hastaların iyileştirilmesi için kurulmuş olan sağlık kuruluşlarıdır.

²⁸⁵ Tekeli ve İlkin, C.2, s. 126.

²⁸⁶ Metinsoy, s. 108.

²⁸⁷ Metinsoy, s. 109.

²⁸⁸ Yenilik, 3 Ağustos 1943, s. 1.

karne ile kendisine ayrılan paydan yararlanabilmiştir. Bu durum ise karne uygulamasının amaçlarından biri olan kıt maddelerin tüketiminde tasarruf edilmesini engellemiştir.²⁸⁹

Karne uygulaması ile ilgili işlemlerin büyük bölümünü gerçekleştiren ve mahalle bazında örgütlenen Halk Dağıtım Birlikleri ise çeşitli olanaksızlıklarla karşı karşıya kalmıştır. Dağıtım birlikleri arasındaki koordinasyon yokluğu, yeterli planlamanın olmayışı, aşırı kırtasiyecilik, birliklerin işlemlerini yapacak yeterli sayıda ve nitelikte personelin bulunmaması, birliklerde çalışan personelin hataları ve ihmalleri, dağıtım işlemlerinin zaman zaman aksamasına yol açmıştır.²⁹⁰ Bu tür aksaklıkların Urfa’da da görüldüğü aşağıdaki gazete haberinden anlaşılmaktadır:

“Sabit ve dar gelirlilere ekmeğin karnesiz satılmayacağı yolunda birkaç gündür tatbikına başlanan karar emrile, bu hususta iki gün kadar ekmeğin alım satımında bir parça sıkıntı olmuştur. Sayın Valimiz Hasip Koylanın matbaada bizzat gece yarısından 3 saat sonlara kadar meşgul bulunarak sabit ve dar gelirli vatandaşlar için gerekli ekmeğin karnelerini ihzar etmeleri ve tevziini hemen yapmalarile düünden beri vatandaşlar ekmeğin muntazaman almaya başlamışlardır. Şehrimizde ekmeğin 300 gramı dar ve sabit gelirliler için 8 kuruşa satılmaktadır.”²⁹¹

Karne sisteminde yaşanan aksaklıklardan bir diğeri de, karneyle dağıtılan ekmeğin zamanında ve yeterli miktarda çıkarılması için değirmenlere yeterli tahılı ve fırınlara da gerekli unu sağlayan TMO’nun bu görevlerini etkili bir şekilde yerine getirememesidir. Fırınlara için ekmeğin un tedariki konusundaki aksaklıklar savaş boyunca devam etmiş ve şikâyet konusu olmuştur. O dönemde TMO, Anadolu buğdayını depolamak ve muhafaza etmek için gerekli depolara sahip değildir. Bu nedenle yaşanan iâşe sorununun altında yatan temel sebep olarak basın tarafından TMO’nun yetersizliği vurgulanmıştır.²⁹² Urfa’da TMO’nun stok yapmak için bina sıkıntısı yaşadığı şu ifadelerle yer anlaşılmaktadır:

“Haber aldığımız göre toprak mahsulleri ofisi Urfa ajansı bundan sonra alacağı hububatı yerleştirmek için bina bulma sıkıntısı ile karşılaşmıştır. İşittiğimize

²⁸⁹ Metinsoy, s. 109-110.

²⁹⁰ Metinsoy, s. 110.

²⁹¹ Yenilik, 9 Temmuz 1943, s. 1.

²⁹² Metinsoy, s. 110-111.

*göre Urfadan kalkan tütün atelyesinin tütün depo binası olan Basmahane binasına
luzum kalmamış imiş. Alâkâdarların bu büyükçe binayı halk menfaati namına toprak
M. ofisine terk edecekleri hususunu umarız.*"²⁹³

Aynı gazeteye yansıyan başka bir haberde mevcut sıkıntının devam ettiği ve
bu durumu düzeltmek için çalışmalar yapıldığı anlatılmaktadır:

*"Toprak M. buğday ofisi şehrimizde aldığı hububatı yerleştirmek için bina
sıkıntısına düşmüştür. Bir kaç gün evvel Vali vekilimiz B. Nureddin Aslan
beraberinde ajansı şefi olduğu halde şehri dolaşmışlar ve buğday doldurmaya
elverişli olan 3 binaya yeniden rastlamışlardır.*"²⁹⁴

Ekmek karnesiyle birlikte bir takım aksaklıkların yaşandığı ve bunun dışında
ekmeğin dağıtılış biçiminin de halk arasında hoşnutsuzluğa neden olduğu dikkati
çekmektedir. Uygulamadaki yetersizlikler ve organizasyon bozuklukları dolayısıyla
karne kuyruklarında saatlerce beklemeler olmuş, hatta fırınların önünde uzayan
ekmek kuyruklarında kavga, dövüş ve kuyruklarda başlayan günlerin karakolda
bitmesi gibi olaylar da yaşanmıştır.²⁹⁵

3.1.1.2. Fırınlara

Devletin iâşe temininde üzerinde en çok durduğu gıda maddesi ekmeğin
olmuştur. Öncelikle ekmeğin fiyatı belirlenmiş, fiyat kontrolleri yapılmış, buğday
unundan tasarruf edilerek buradan hareketle ordunun ekmeğin ihtiyacı karşılanmaya
çalışılmıştır.²⁹⁶ Devlet, ekmeğin karneye bağlayarak ekmeğin tüketimini dengelemeye
ve herkese asgari bir miktarda ekmeğin ulaştırmaya çalışmış ve nihayetinde ekmeğin
dağıtımını da üstlenmiştir.²⁹⁷

Bütün bu uygulamaların başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için fırınlar,
oldukça stratejik bir öneme sahip olmuş ve devlet için kitlelerin en önemli gıda
maddesi olan ekmeğin yeterli miktarda ve kalitede topluma sunulmasında en önemli
aktör olmuştur. Karne sisteminin ilk uygulandığı tüketim maddesinin ekmeğin olması
nedeniyle, bu sistemin başarısı açısından da fırınlara büyük rol düşmüştür. Bu
anlamda, sistemin iyi işleyebilmesi için fırınların sisteme uygun davranması, devletle

²⁹³ Yenilik, 30 Mayıs 1944, s. 1.

²⁹⁴ Yenilik, 20 Haziran 1944, s. 1.

²⁹⁵ Metinsoy, s. 119; Bekir Dadır, *Kişisel Görüşme*, 01.02.2015.

²⁹⁶ Metinsoy, s. 121.

²⁹⁷ Metinsoy, s. 121.

işbirliği ve eşgüdüm içinde çalışması gerekmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, savaş sürecinde devlet çeşitli olanaksızlıklar nedeniyle bunu sağlamakta yer yer başarısız olmuştur. Fırınlara da belirli sebeplerden dolayı devletin kendilerine yüklediği misyona direnmişlerdir. Hatta devletin izlemiş olduğu iâşe politikasına zarar verecek eylemlerde buldukları da olmuştur. Bunun sonucunda ekmeğin darlığı ve kalitesizliği sorunu savaş boyunca devam etmiştir.²⁹⁸

Savaşın etkileri nedeniyle ekmeğin maliyeti artmış, genel enflasyonist ortam ekmeğin fiyatları üzerinde baskı oluşturmuştur. Bu durum fırıncıların, hükümetin iâşe politikasının, fiyat sınırlamalarının ve hükümetçe belirlenen ekmeğin kalitesinin dışına çıkmalarına neden olmuştur. Savaş yıllarında fırıncıların maliyetlerinin yükselmesine neden olan temel faktörlerden biri buğday üretiminin düşmesi sonucu buğday ve un fiyatlarının artması olmuştur. Ülke içi nakliyatın zorlaşması ve pahalılaşması buğday fiyatına yansımış ve fırıncıların maliyetini arttıran bir başka etken olmuştur. Bir diğer faktör ise, savaş yıllarında baş gösteren yakacak madde darlığı ve dolayısıyla artan odun fiyatları olmuştur.²⁹⁹

Bütün bu nedenler fırıncıların, savaş yıllarında hükümetin ekmeğin fiyatlarında uyguladığı narh politikasına direnmelerine sebep olmuştur. Ekmeğe konulan narh fiyatı fırıncılar tarafından oldukça düşük görülmüş ve fırıncılar ekmeğin fiyatlarına zam yapılmasını talep etmiştir. Zam gerçekleşmedikçe de çeşitli şekillerde işleri yavaşlatarak direnmişlerdir. Böyle durumlarda ya bazı semtlerdeki fırınlarda belirli bir saatten sonra ekmeğin bulunmamış ya da çok kötü ve az sayıda ekmeğin çıkmıştır.³⁰⁰ Urfa'daki fırınlarda ekmeğin üretiminde bazı aksaklıkların yaşandığı şu haberden anlaşılmaktadır:

“İştittiğimize ve öğrendiğimize göre dün de furunlardan ekmeğin alabilmek çok müşkül olmuş ve birçok vatandaşlar günlük ekmeğin alamamışlardır. Takdir edilir ki ekmeğin ihtiyacı semizotu veya 2 metre bez ihtiyacı gibi değildir. Furundan günlük ekmeğin ihtiyacını temin eden bir vatandaş bu ihtiyacını bir gün gideremez olursa aç kalır. Bu gün ekmeğin alamadım, yarın bulur alırım! denemez. Öteden beri bir türlü tamamilen düzenine girdirilemeyen şehrimizin şu furunların derdini, bol mahsullü böylesi bir senenin yeni mahsul başlağıcı mevsimi olan bu günlerde olsun

²⁹⁸ Metinsoy, s. 121-122.

²⁹⁹ Metinsoy, s. 122.

³⁰⁰ Metinsoy, s. 123.

bir parça daha düzenli bir yola koymaları alâkadarlardan beklenen önemli bir memleket derdine meselesidir. Bunun hallini istiyoruz... ”³⁰¹

Fırıncılar, fiyat sınırlamaların maliyet fiyatlarına yansıtmadıkları durumlarda maliyetlerini başka yollarla azaltmaya gitmişlerdir. İlk olarak, ekmekleri eksik gramajlı çıkarmışlardır. İkinci yol olarak da, ekmeğe daha fazla çavdar, arpa, bazı durumlarda kepek, bulgur ve fasulye unu katarak buğday unundan tasarruf etmeye çalıştıkları için ekmekler bir hayli kötü ve tatsız çıkmıştır.³⁰² Bu durumun Urfa’da şikâyet konusu olduğu aşağıdaki gazete haberinde anlaşılmaktadır:

“Şehrimiz furunlarının çıkardığı ekmeklerin ne halde olduğu halkımızca malumdur. Rengi esmerdir fakat bu renk, yüzde 25 arpa karıştırılmasından değil, buğdayın yıkanmadan taşıle toprağıle vesair yabancı maddelerle öğütülmesindedir. Yenirken ağza ve boğaza bir takım cisimler batmaktadır ki bu da unun elemeden kepeğıyle ve her türlü eşyasile katıp ve ekmek yapılmasındandır.Yılımız feyizli oldu.Altı aylık zaman içinde Urfada da buğdayın kilosu bir liradan 25 kuruşa düştü.Yalnız furunlarımız için değil ticaret için bile istendiğı kadar buğday temin etmek şimdilik Urfa’da müşkül değildir.Böyle olmakla beraber, furunlarımızın çıkardığı ekmek, alâkadarlar olmaları lâzım gelenlerinin nedense gözlerinden kaçmış bulunuyor!.Rica ederiz, ekmeğın rengi düzelmiyorsa eskisi gibi kalsın.! Yalnız şu ağza ve boğaza batan arpa kenetlerinin bir santimetre uzunluğuna yakın kabuklarına ekmekten uzaklaştırmasına bir çare yapalım. ”³⁰³

Savaş dönemini Urfa’da yaşanan kişilerle yapılan röportajlardan o dönemde Urfa’da ekmek yapılan una buğday, arpa, yulaf v.b. hububatların karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu kişiler ekmek renginin esmer olmasına razı olmakla beraber ekmeğe karıştırılan katkı maddelerinin etkisiyle ekmeğın sert ve tatsız olduğu dile getirmişlerdir. Bütün bu olumsuz durumlara rağmen yine de bu ekmekleri alabildikleri için Allah’a şükrettiklerini de ifade etmişlerdir. O dönem şartlarında kıtlığın baş gösterdiğini, bazı günler ekmek konusunda sıkıntı yaşadıklarını ve ekmek

³⁰¹ Yenilik, 23 Mayıs 1943, s. 1.

³⁰² Metinsoy, s. 124-125.

³⁰³ Yenilik, 24 Birinciteşrin 1943, s. 1.

alamadıkları durumlarla karşılaştıklarında açlık imtihanının başladığını da belirtmişlerdir.³⁰⁴

Genel olarak savaş yıllarında devlet, iâşe konusunun en önemli kolu olan ekmek sorununa önem vermesine ve konuyla ilgili çeşitli önlemler almasına rağmen, sorunun çözümünde çeşitli engellerle karşılaşmıştır. Bu engellerden biri de fırıncılar olmuştur. İâşe politikasının başarılı olması için bir gereklilik olan fırıncı-devlet işbirliği gerçekleşmemiştir. İâşe politikasının başarısının temel taşlarından biri olan ekmek sorununun çözülmesinde stratejik bir önem taşıyan fırıncılar, ekmeğin istenilen miktarda, kalitede ve fiyatta üretilmesi konusunda devletin getirdiği düzenlemelere karşılık bazı nedenlerden dolayı ve çeşitli gerekçelerle istenilen çerçevede hareket etmemişlerdir.³⁰⁵ Ekmek ve fırıncı sorumlularının yanı sıra çeşitli fiyat artışları ve ihtikârla mücadele de savaş döneminde karşılaşılan sorunlardan olmuştur.

3.1.2. Fiyat Artışları ve İhtikârla Mücadele

Hükümet, MKK'nın kendisine verdiği yetkilere dayanarak kanunun yürürlükte bulunduğu süre içerisinde, gayrimenkullerin kira bedellerini kanundan önceki muayyen bedellerine sabitlemiş ve her türlü kira artışını yasaklamıştır. Ancak pratikte bu uygulamaya uygun davranılmadığı görülmektedir.³⁰⁶ Öyle ki, “Yenilik” gazetesinde çıkan “Ankara’da bir vurguncunun cezası” adlı haber Ankara’da kirayı artıran bir apartman sahibine ağır bir para cezası verildiğine değinmiş ve bu haber Urfa’daki kira sahiplerinin kiralari artırması konusunda caydırıcı bir emsal teşkil etmesi bakımından dikkati çekmiştir.³⁰⁷

MKK'nın verdiği yetkilere dayanılarak getirilen diğeri bir uygulama ise satıcılar konusundadır. Satıcılara ticarethanelerindeki mallara etiket koyma ve fiyat listelerini açıkça görülebilecek yerlerde bulundurma zorunluluğu getirilmiş, tüccarlara kendisinden mal talep eden bir müşteriye o malın kalmadığını belirtmeleri durumunda kendisinden talep edilmesi halinde bu malın kalmadığına dair bir vesika

³⁰⁴ A. Naci İpek, *Kişisel Görüşme*, 25.12.2014; Mehmet Kerimoğlu, *Kişisel Görüşme*, 13.12.2014; Bekir Dadır, *Kişisel Görüşme*, 01.02.2015.

³⁰⁵ Metinsoy, s. 126.

³⁰⁶ Tekeli ve İlkin, C.2, s. 102; Metinsoy, s. 98.

³⁰⁷ Yenilik, 4 Şubat 1943, s. 1.

gösterme mecburiyeti getirilmiştir.³⁰⁸ Ayrıca getirilen diğer bir uygulama da fatura sistemi olmuştur. Bu sistem, satıcıların yapmış olduğu satışların tutarı 100 kuruştan fazla ise müşteriye, sattıkları malın miktarını ve fiyatını gösteren bir fatura verme yükümlülüğü getirmiştir. Fakat bu uygulamaya da pratikte uyulmamış ve satıcılar yapmış oldukları satışları faturaya çok az yansıtmıştır. Fatura manipülasyonunun diğer bir şekli de imalatçıların ve toptancıların fiyatları yükseltmek ya da yüksek fiyatlarını meşrulaştırmak için fatura yoluyla maliyetlerini olduğundan yüksek göstermeleri olmuştur.³⁰⁹ Fatura sisteminde yaşanan bu tür sıkıntılar Urfa'da önemli bir sorun teşkil etmiş, öyle ki Urfa'nın sorunlarının konuşulduğu bir görüşmede Urfa milletvekilleri Kazım Berker, Esat Tekeli ve Suut Kemal Yetkin'e halk tarafından bu sıkıntılar iletilmiştir.³¹⁰

Çoğunlukla yerel piyasalardaki çıkar gruplarının etkisi altında kalabilen Fiyat Kontrol Komisyonları'nın fiyatları olması gerekenden daha yüksek tespit ettiği de olmuş ve bu durumdan dolayı bazen fiyatlar oldukça yüksek düzeyde tespit edilmiştir. Fiyat kontrol ve belirleme politikaları geniş istatistikî ve iktisadi tetkikler gerektirmesine karşın, devletin bu alandaki donanımı, sahip olduğu araçlar, eleman ve bilgi düzeyi de oldukça yetersiz olmuştur.³¹¹ Bu durum Urfa halkı arasında hoşnutsuzluk ve şikâyet konusu olmuştur. Yenilik gazete bu konuya yer vererek ilgililere şöyle seslenmiştir:

“Çok feyizli ve bereketli olan yeni sene mahsulünü idrak etmek üzere bulunduğumuz bu sırada belediyemizce ekmek narhı üzerinde esaslı ve ciddi tetkikat yapmak ve kararlar ittihaz etmek zarureti vardır. Günden güne düşen buğday fiyatını hesaba katmadan buğdayın pahalı olduğu zamanlarda verilmiş olan ekmek narhı idame edilecek olursa gün ekmeğini furunlarda tedarik etmek zaruretinde bulunan halkın hakkı mahdud kimselere yedirilmiş olur kanaatindeyiz. Bugünkü fiata ve düşmesi kati olan yarınki buğday ve odun fiyatına üç yüz gramlık bir ekmeğin yirmi dört kuruşa satılmakta olması halkın lehine olmadığı hususi belediyemizin dikkat nazarından kaçmaması gerekir...”³¹²

³⁰⁸ Tekeli ve İlkin, C.2, s. 101.

³⁰⁹ Metinsoy, s. 96-97.

³¹⁰ Yenilik, 17 Nisan 1944, s. 1.

³¹¹ Metinsoy, s. 89.

³¹² Yenilik 5 Mayıs 1943, s. 1.

İhtikâr ve pahalılığın yeterince önüne geçilememesinde, Fiyat Kontrol Komisyonları'nın yetersizliği büyük rol oynamıştır. Fiyat denetimlerinin etkin bir biçimde gerçekleştirilmemesinin önündeki engellerden biri ise, savaş yıllarında fiyat kontrol işlerinde görevlendirilen bazı memurların görevi bireysel çıkarları için kullanma veya savaştan kaçınma gibi davranışları olmuştur.³¹³ Fiyat kontrolünden sorumlu görevlilerin yeterli ve etkin denetim yapmaması sonucunda oluşan sorunlar dönemin yerel basınına şöyle yansımıştır:

“İki gündür dükkânların hemen hepsinde şeker kaldırılmıştır. Şekerin son tenzil edilen fiyatı üstünden henüz iki hafta geçince, yine ihtikârın hain ve melûm maksadının aleti olmaya başladı galiba?!... Bu işle alâkadar olması lâzım gelenler iki gün evvel dükkanlarında sandıklarla şeker bulunan satıcılara şunu sormalılar: Şeker ne oldu? İki gündür yine şekerin bulunmaması, hiç şüphesiz sayısı çok az birkaç muhtekirin teşebbüs ettiği rollerinde muvaffak olduklarını anlatmaktadır. Kanunun en şiddetli cezalarına çarptırılmaya müstahak hasıl eden bu muhtekirleri aramak, bulmak ve kanun pençesine teslim etmek lâzımdır!”³¹⁴

“... Gözler önünde kaldırılan şekerler gizliden gizliye ve resmi fiyatın yüzlerce kuruş fazlasına satılmaya başlanmıştır. Az gelirli yurttaşların cılız çocuklarının bir parça şeker gıdasını alabilmeleri için ve şeker ihtiyacı olan her yurttaşın hakkını hasisi keselerini doldurmak için ihtikâr yolile çekmek suretile faaliyet gösterenlere karşı alâkadarların göz açtırmamalarını tekrar dileriz.”³¹⁵

İhtikâr olayları, savaş yıllarında Urfa'da sürekli olarak yaşanan hadiselerden biri olmuştur. Bu durumdan dolayı yerel basın bir taraftan fiyat kontrolünden sorumlu görevlilere diğer taraftan ise ihtikâr yapanlara gazete aracılığıyla seslenmiştir. Yine bu dönemde Urfa'da yaşanan ihtikâr olaylarından dolayı *Yenilik*'te ihtikâr yapanlar hakkında şunlara değinilmiştir:

“...Malum bir gelir vüsatinde yaşayan bir vatandaşa ihtiyacı olan eşyaları satarken onun kesesini bütçesini alt üst eden ve satılan malın hakiki bedelinin kat kat üstünde bir fiyat alarak servetini artırmak isteyen bir insan hiç şüphesiz insafsızdır ve vicdansızdır. Vicdanını insafını kapu dışarı etmiş olan muhtekir, vurguncu çok dar

³¹³ Metinsoy, s. 90-92.

³¹⁴ *Yenilik*, 27 Mayıs 1943, s. 1.

³¹⁵ *Yenilik*, 28 Mayıs 1943, s. 1.

düşünceli ve etrafını da görmeyen gözlü bir amadır. Çünkü vurguncu etrafını görse, vatandaşlarına karşı yaptığı için ne olduğunu düşünebilse para hırsının dört açtığı gözlerini kapatır ve o fiili yapmaktan vazgeçer. Vurguncu bugünkü dünya durumu karşısında ulus için yurd için en fena ve tehlikeli insandır. Böyle insanları kanunun pençesine teslim etmek ve cezalandırmak hususunda hiçbir vatandaşın yüreğinde merhamet olmamalıdır.”³¹⁶

Savaş yıllarında hükümet, fiyat artışları ve ihtikârla mücadelede halktan gerekli desteği bulamamıştır. Bunda etkili olan etmenlerden biri, halkın bazı durumlarda çok ihtiyaç duyduğu malları devletin dağıtım kanallarından ancak birkaç aylık gecikmelerle alabilmesi veya hiç alamamaları olmuştur.³¹⁷ Bu durumu belgeler mahiyetteki haber Yenilik’te şöyle yer almıştır:

“Birkaç gündür şehrimizde dükkanlarda ve İnhisarlar İdaresinde çay bulunmadığını idaremize vaki şikayetler üzerine öğrendik. Urfanın cenup hududu üzerinde bulunduğu, Suriyenin çayının kahvesinin kaçak olarak öteden beri daima mücadelesi dikkat nazarına alınırsa Urfanın çaysız kahvesiz bırakılmaması için ne lazımsa vaktinde yapılması keyfiyeti gerekir. Bu hususu ilgililerin dikatlarına çarparız.”³¹⁸

Fiyat kontrolleri ve ihtikârla mücadeledeki bu tablo karşısında devlet çeşitli mevzuat değişiklikleriyle, cezai tedbirlerle ve kovuşturmalara sorunu çözmeye çalışmıştır. Buna karşın direniş devam etmiş, ihtikâr faaliyetlerinin ve yüksek fiyatların önüne geçilememiştir.³¹⁹ Savaş yıllarında Urfa’da küçük esnafın yapmış olduğu ihtikâr faaliyetleri sonucu cezaya çarptırılması gerek ulusal gerekse yerel basında yer almıştır.³²⁰

3.1.3. Varlık Vergisi

Varlık Vergisi Kanunu, Urfa’daki mükellefleri etkilemekle beraber mükelleflerin tamamına yakınının vergi borçlarını ödediği de görülmektedir.³²¹ Yenilik gazetesinin o dönemde varlık vergisini ödemekle mükellef olan Urfa’daki

³¹⁶ Yenilik, 29 Eylül 1942, s. 1.

³¹⁷ Metinsoy, s. 94-95. Bkz.: Tez yukarı s. 23-27.

³¹⁸ Yenilik, 22 Birincikânun 1944, s. 1.

³¹⁹ Metinsoy, s. 99.

³²⁰ Bkz.: Ulus, 15 İlkânun 1943, s. 4; Yenilik, 24 Kasım 1945, s. 1.

³²¹ Yenilik, 16 İkinci Kânun 1943, s. 1. Varlık vergisi hakkında detaylı bilgi için bkz.: tez yukarı s. 29-31.

vatandaşı bilgilendirdiği ve tarh olunan vergiyi ödemeyen vatandaşı iş mükellefiyeti hakkında bilinçlendirdiği bilinmektedir.³²² Yine o dönem varlık vergisine tabi olup da vergi borcunu ödemeyen mükellefler bir başka ifadeyle Urfa'da vergi borcu nedeniyle devletin çalışma zorunluluğu getirdiği işlerde çalışmaya gidenler olmamıştır. Aşağıdaki gazete haberi bu durumu belgeler niteliktedir:

“Şehrimizde varlık vergisi tahsilâtından cüzi bir bakiye kalmıştır. Öğrendiğimize göre birinci ve ikinci listelerin tarh yekûnu olan 445 bin 250 liradan 408 bin 985 lira tahsil edilmiş bulunmaktadır. Kıymetli bir daire amiri olan defterdarımız Bay Süreyya İçtenin zikre lâyük iyi tahsilât direktifleriyle yapılan bütün tahsilâta şiddetli tedbirler almıya hemen hemen lüzum hâsıl olmamıştır.”³²³

II. Dünya Savaşı'nın Urfa'ya ekonomik etkilerinin başında, iâşe temini ve fiyat artışları konuları önemli bir yer tutmaktadır. İaşe temininde önemli görevler üstlenen TMO kapasite sorunları ile karşılaşmış ve kendisi için gerekli depoları tedarik etmede sıkıntı yaşamıştır. Ekmeğin karneye bağlanmasıyla birlikte Urfa halkı fırınlarda üretilen ekmeklere ulaşmada ya da bunların kalitesiyle ilgili olarak bir takım problemlerle karşılaşmıştır. Bu problemler; bazı günler fırınlarda ekmeğin üretilmemesi, çıkan ekmekleri alabilmek için fırınların önünde oluşan uzun kuyruklar ve üretilen ekmekleri kalitesizliği olmuştur. Yine savaşın Urfa'ya etkilerinden belki de en önemlisi piyasada oluşan artışları olmuş ve Yenilik gazetesinde çıkan birçok haberde bu konuya dikkat çekmeye çalışmıştır. Gerek yerel gerekse ulusal basında Urfa'da ihtikâr suçu işlediği gerekçesiyle ceza verilen kişilere ait haberler yer almıştır.

3.2. Savaş Sürecinde Urfa'daki Ekonomik Faaliyetler

II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa'da yapılan ekonomik faaliyetler; tarım, hayvancılık ve sanayi olmuştur. Ancak gerek savaş sürecinde gerekse savaş öncesinde Urfa'daki ekonomik faaliyetler içerisinde tarım önde gelen sektör olmuştur.

³²² Yenilik, 19 İkinci Kânun 1943, s. 2; Yenilik, 21 İkinci Kânun 1943, s. 2; Yenilik, 22 İkinci Kânun 1943, s.1; Yenilik, 23 İkinci Kânun 1943, s.1-2.

³²³ Yenilik, 5 Mart 1943, s. 1.

3.2.1. Tarım

Tarihsel bir perspektifle bakıldığında Urfa ilinin ekonomisinin büyük ölçüde tarıma dayandığını söylemek gerekir. Özellikle geçmiş dönemlerde bu ekonominin işleyişinde büyük toprak sahiplerinin payı vardır. Daha Selçuklular Dönemi'nde aşiret ilişkileriyle iç içe geçen büyük mülkler oluşmuştur. Osmanlı Devleti döneminde ise doğu ve güneydoğudaki aşiretlere ve beyliklere içişlerinde özerklikler tanınmış ve böylece onların merkeze bağlılıkları sağlanmıştır. Bu durum Urfa için de geçerli olmuş; Urfa yöresi Osmanlı Devleti dönemi boyunca devlete karşı askeri yükümlülüklerini yerine getirmek koşuluyla içişlerinde özerk olan beyler ve aşiret reislerince yönetilmiştir.³²⁴

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar Urfa'daki ekonomik faaliyetler arasında ticaret önemli bir yer tutmuştur. Çünkü bu dönemde Urfa Suriye ve doğu illeri arasında kavşak konumunda olmuştur. Cumhuriyet döneminde, Urfa'daki ekonomik faaliyetlerde tarım ön plana çıkmıştır. Yenilik gazetesinin "*Urfa'nın Bugünkü Ekonomik Durumuna Kısa Bir Bakış*" başlıklı haberinde Urfa'nın ekonomisinin büyük ölçüde tarıma dayandığını şu cümlelerle aktarmıştır:

*"Genel savaş sonlarına kadar Urfa, Suriye ile bir kısım doğu İllerimiz arasında bir transit merkezi idi. Siyasal icablar dolayısıyla hasıl olan coğrafi mahzurlar Urfanın, transit merkezi olma durumunu yok edince Urfa'da o zamandan başlayarak birkaç yıl öncelere kadar ekonomik hayatında bir sarsıntı geçirmeye mahkum olmuştu... Urfanın genel nüfusunun 230 bin olduğuna göre ve bu 230 bin nüfusunda 160 binini köylü ve ekincilikle uğraşanlar teşkil ettiğine göre hükümetimizin uzattığı yardım elinin Urfa halkından ne kadarına dokunmuş olduğu meydandadır."*³²⁵

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Urfa'da toprak ağalığı sisteminin devam ettiği, ancak bu duruma karşı zaman zaman önlemler alınmak istendiği de bilinmektedir.³²⁶

Osmanlı Devleti ve akabinde Cumhuriyet dönemlerinde tarımsal üretime bakıldığında ise ürün çeşitliliği dikkati çekmektedir. Bu ürünler arasında tahıllar ön

³²⁴ Yurt, s. 7395

³²⁵ Celal Özbek, "*Urfa'nın Bugünkü Ekonomik Durumuna Kısa Bir Bakış*," Yenilik, 14 Şubat 1936, s. 1.

³²⁶ Yurt, s. 7403.

sırada olmuştur. Örneğin, 1913 Tarım Sayımı'na göre Urfa yöresinde ekim alanlarının yaklaşık %95'ine tahıl ekildiği dikkati çekmektedir. Tahıl ürünlerinin arasında öncelik buğday, arpa ve darı olarak belirlenmiştir. Baklagillerden nohut ve mercimek; sanayi bitkilerinden ise susam ve kenevir en önemlileridir. Bu dönemde meyvecilik önemli olmamakla birlikte incir, elma, armut, erik, dut, fıstık, üzüm gibi meyveler yetiştirilmiştir.³²⁷

Cumhuriyet döneminde yapılan 1927 Tarım Sayımı'nda ise Urfa ilinin nüfusunun yaklaşık %47'sini oluşturan bir payın tarım kesiminde çalıştığı gerçeği ön plana çıkmaktadır. Bu sayıma göre, her biri ortalama 4-5 kişiden oluşan 22.000 çiftçi ailesi vardır. Her çiftçi ailesine 27.4 dönüm ekili alan, 1.8 çift hayvan ve 26 çiftlik hayvanı düşmektedir. Tarla bitkileri 61.000 hektarda yetiştirilmiş; bu alanın % 97'si tahıllara, % 2. 5'i baklagillere ve % 0. 5'i de sanayi bitkilerine ayrılmıştır. Yine 1927 sayıma göre, Urfa'da 38.000 hektar alanda buğday ekilmiş ve 23.000 ton dolayında ürün elde edilmiştir.³²⁸ Urfa'da ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde tarıma dayanmasına karşın, ilde daha çok doğal koşullara bağlı olarak geride kalmış bir tarımsal yapı hâkim olmuştur.³²⁹

3.2.1.1. Tarımı Etkileyen Unsurlar

Cumhuriyet döneminden II. Dünya Savaşı sürecine kadar Urfa'da tarım sektörünü etkileyen unsurlar iklim koşulları, sulama olanaklarının olmayışı, çekirge afeti, tarım alet ve makinelerinin yetersizliği olarak sıralanabilir. Bu unsurlar savaş sürecinde de geçerli olmakla birlikte asıl unsur savaşın ta kendisi olmuştur.

3.2.1.1.1. Savaş Koşullarında Tarımsal Üretim

II. Dünya Savaşı sürecinde silah altında bulunan asker sayısının artırılması ve savaşa hazır tutulması, tarım sektörünü önemli derecede etkilemiştir. Askeri seferberlik, köylü nüfusunun önemli bir bölümünün silah altına alınmasına ve üretim alanından çekilmesine yol açmış;³³⁰ çalışma çağındaki tarım işgücünün çekilmesi üretimde düşüşün yaşanmasına neden olmuştur.³³¹

³²⁷ *Yurt*, s. 7395.

³²⁸ *Yurt*, s. 7396.

³²⁹ *Yurt*, s. 7394.

³³⁰ *Metinsoy*, s. 56.

³³¹ *Şahin*, s. 82.

Genelde Türkiye, özelde ise Urfa tarımı savaş koşullarından olumsuz etkilenmiş, özellikle 1942 yılında tarımda üretim bir hayli düşmüştür. Fakat 1943 yılında Urfa Grup Amirliği Çiftliği'nin faaliyete geçmesiyle birlikte, savaşın olumsuz etkileri Urfa tarımı özelinde azalmış, hatta 1944 ve sonrasında Urfa'da üretilen bazı tarım ürünlerinin sayısında artış olmuştur.³³² Tablo 3.1'de II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'deki hububat üretimi gösterilmiştir:

Tablo 3.1. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Geneli Hububat Üretimi

Hububat	Türkiye Geneli Üretim (Ton)						
	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Buğday	4.204.170	4.067.950	3.483.147	2.000.105	3.510.000	3.148.000	2.189.000
Arpa	2.294.663	2.249.314	1.758.246	902.095	1.665.000	1.403.000	1.654.000
Yulaf	283.907	327.596	263.496	182.718	264.000	186.000	122.000
Mısır	635.855	757.309	647.467	360.011	874.000	508.000	295.000
Darı	52.442	75.293	62.107	54.333	90.000	62.000	46.000
Pirinç	49.304	62.794	55.824	35.095	60.000	27.000	32.000

Kaynak: *Tarla Ziraati Ürünleri İstatistiği 1937-1939*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:152, Ankara, Receb Ulusoğlu Basımevi, 1940, s.5., *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:204, Ankara, [y.y.], s. 3., *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:279, Ankara, 1947, [y.y.], s. 2.

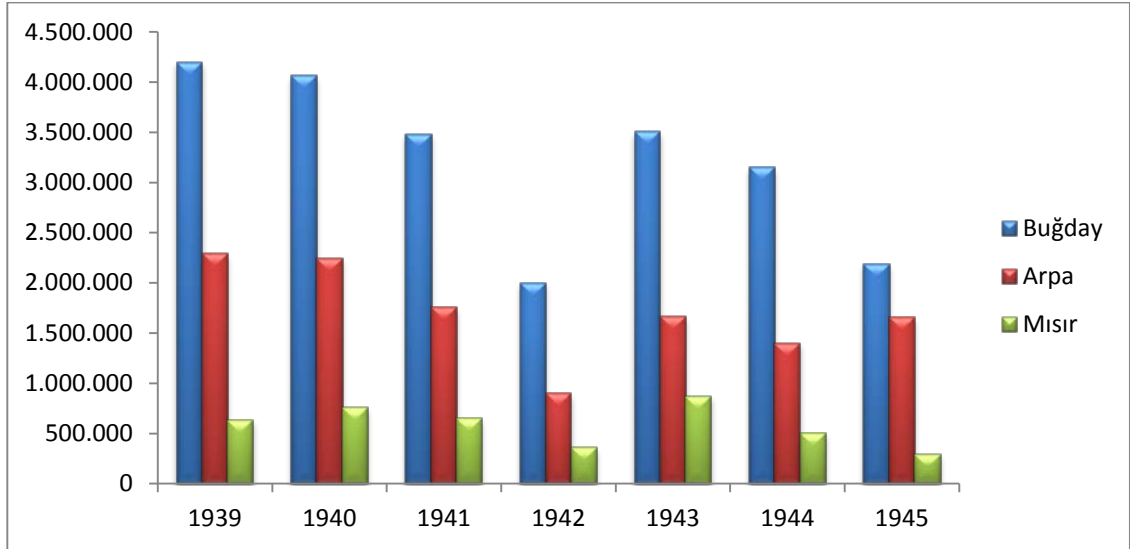
Tablo 3.1'deki verilerden hareketle II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'deki hububatların en önemlilerinin buğday, arpa, yulaf, mısır, darı ve pirinç olduğu görülmektedir.

Tablo 3.1'deki veriler incelendiğinde; buğday ve arpa üretiminde 1940 ve 1942 yıllarında düşüş, 1943 yılıyla birlikte bir artış olduğu ancak 1943'ten sonra üretimde tekrar düşüş olduğu göze çarpmaktadır. Yulaf, mısır, darı ve pirinç içinse 1940 ve 1943 yıllarında üretimde artış, 1941, 1942, 1944 ve 1945 yıllarında ise düşüş olduğu dikkati çekmektedir.

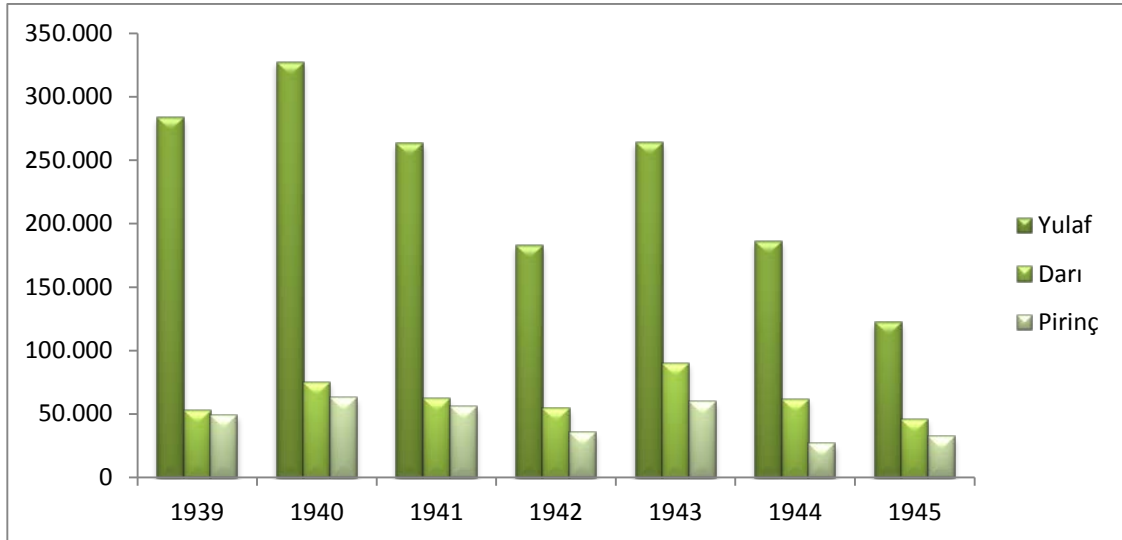
Grafik 3.1'de 1939-1945 yılları arasında Türkiye genelinde buğday, arpa ve mısır, Grafik 3.2'de ise yulaf, pirinç ve darı üretimi gösterilmiştir. Bu şekillerden

³³² Bu tarım ürünleri; darı, pirinç, mısır ve bakladır.

hareketle savaş sürecinde Türkiye geneli hububat üretimindeki artış ve düşüşler anlaşılmaktadır:

Grafik 3.1. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Genelinde; Buğday, Arpa ve Mısır Üretimi.

Grafik 3.2. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Genelinde; Yulaf, Pirinç ve Darı Üretimi.

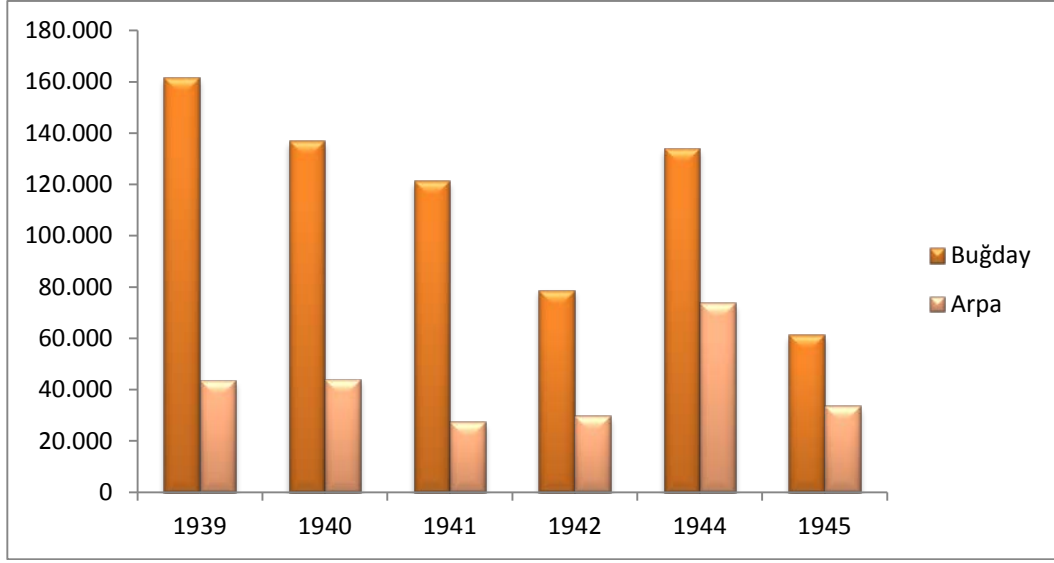
Yukarıdaki tablo ve grafiklerde görüldüğü üzere savaş yıllarında Türkiye geneli hububat üretimi düşmüş, aynı durum Urfa'daki hububat üretiminde de görülmüştür. Tablo 3.2'de 1939-1945 yılları arasında Urfa genelinde üretilen hububat gösterilmekle beraber 1943 yılına ait verilere ulaşamamıştır.

Tablo 3.2. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa'daki Hububat Üretimi

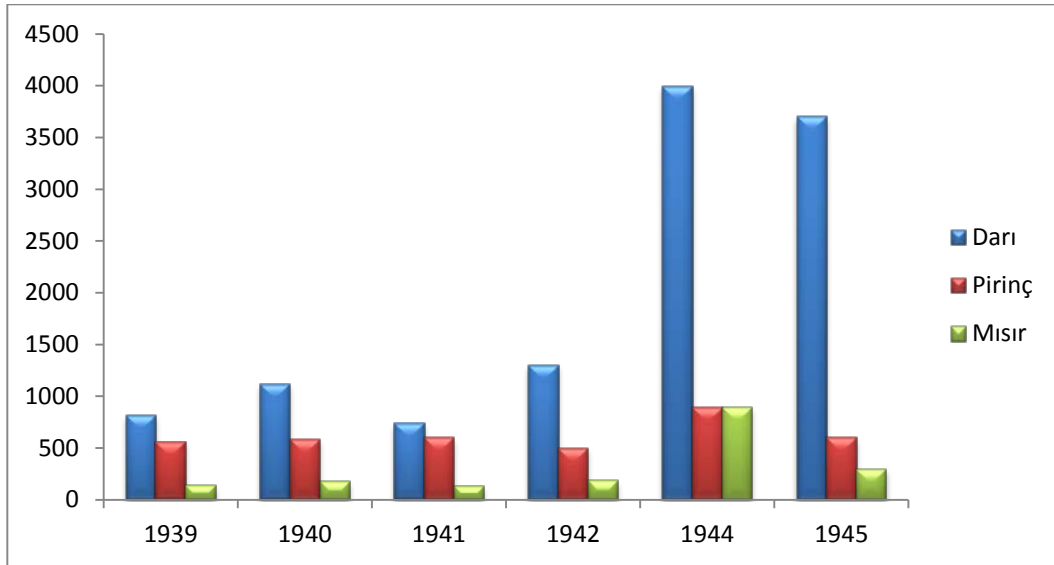
Hububat	Urfa'daki Üretim (Ton)					
	1939	1940	1941	1942	1944	1945
Buğday	161.719	136.732	121.125	78.856	133.912	61.271
Arpa	43.505	44.106	27.261	29.720	73.773	33.400
Pirinç	571	590	600	500	896	600
Mısır	143	176	133	185	896	299
Darı	822	1.119	738	1.300	4.000	3.703
Yulaf	—	—	—	—	3	—

Kaynak: *Tarla Ziraati Ürünleri İstatistiği 1937-1939*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:152, Ankara, Receb Ulusoğlu Basımevi, 1940, s.24-25, 33-34, 51-52, 78-79, 87-88, 96-97., *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:204, Ankara, [y.y.], s.9-10, 18-19, 45, 53, 58., *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:279, Ankara, 1947, [y.y], s. 9, 20, 37, 48, 56, 61.

Tablo 3.2'deki veriler incelendiğinde; buğday üretiminde bazen artış bazen de artış olduğu görülmektedir. Aynı durum arpa üretimi için de geçerlidir. Arpa üretimi, 1940 ve 1944 yıllarında artmış, 1941-1942 ve 1945 yıllarında düşmüştür. Pirinç üretiminde 1940-1941 ve 1944-1945 yıllarında bir artışın olduğu görülmekle beraber özellikle 1944'te bu artış daha üst bir seviyeye ulaşmış ve 1942'de ise düşüş yaşanmıştır. Mısır üretiminde 1940, 1942 ve 1944 yıllarında bir önceki yıla göre artış olmakla beraber 1945'te aşırı bir düşüş olmuştur. Darı, 1940,1942 ve 1944 yıllarında bir önceki yıla nazaran artış göstermiş, 1945'de üretim düşmekle beraber savaşın ilk dört yılına oranla üretim yüksek olmuştur. Genel olarak yulaf üretilmemekle beraber 1944 yılında 3 ton üretildiği dikkati çekmektedir. Grafik 3.3'te 1939-1945 yılları arasında Urfa genelinde buğday ve arpa, Grafik 3.4'te ise darı, pirinç ve mısır üretimi gösterilmiştir.

Grafik 3.3. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa'daki Buğday ve Arpa üretimi.

Grafik 3.4. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa'daki Darı, Pirinç ve Mısır Üretimi.

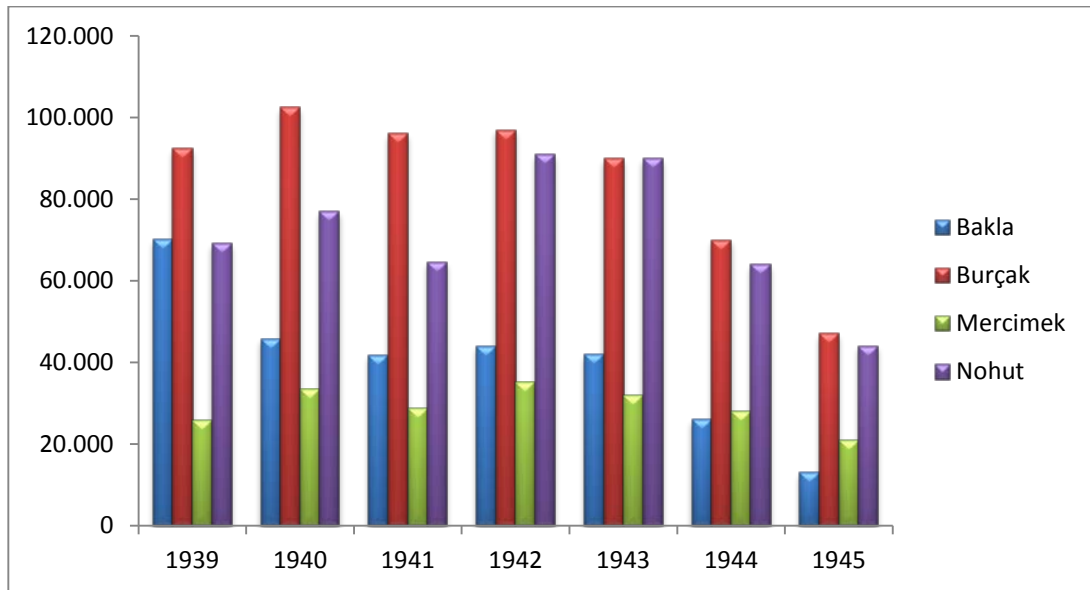
Savaşın etkileri hububat üretiminde olduğu gibi bakliyat üretimini de etkilemiştir. Tablo 3.3'te 1939-1945 yılları arasında Türkiye genelinde bakliyat üretimi gösterilmiştir:

Tablo 3.3. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Geneli Bakliyat Üretimi

Bakliyat	Türkiye Geneli Üretim (Ton)						
	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Bakla	70.081	45.728	41.839	44.000	42.000	26.000	13.000
Nohut	69.126	76.969	64.613	91.000	90.000	64.000	44.000
Mercimek	25.864	33.445	28.816	35.000	32.000	28.000	21.000
Burçak	92.332	102.486	96.163	97.000	90.000	70.000	47.000

Kaynak: *Tarla Ziraati Ürünleri İstatistiği 1937-1939*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:152, Ankara, Receb Ulusoğlu Basımevi, 1940, s. 5., *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:204, Ankara, [y.y.], s.3., *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:279, Ankara, 1947, [y.y.], s. 2.

Tablo 3.3'deki veriler incelendiğinde, bakla üretiminde 1942 yılı hariç genel olarak bir düşüş olduğu görülmektedir. Nohut, mercimek ve burçak üretiminde ise 1940 ve 1942 yıllarında artış kaydedilmekle birlikte diğer yıllarda düşüş görülmüştür. Grafik 3.5'te 1939-1945 yılları arasında Türkiye genelinde bakliyat üretimi gösterilmiştir:

Grafik 3.5. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Genelinde Bakliyat üretimi

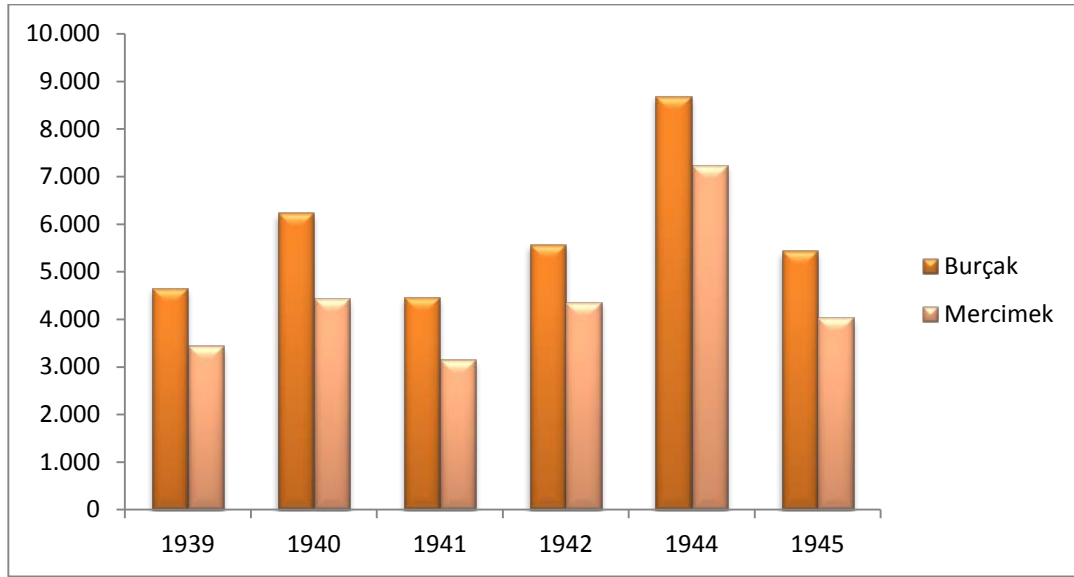
Tablo 3.3'deki verilerden hareketle, genel olarak 1939-1945 yılları arasında Türkiye genelinde bakliyat üretiminde düşüş olduğu göze çarpmaktadır. Bununla beraber Urfa'daki duruma bakıldığında savaş yıllarındaki bakliyat üretimi, Türkiye geneli üretimle paralellik göstermediği hatta 1944 ve 1945 yıllarında üretimde artış olduğu görülmektedir. Tablo 3.4'te 1939-1945 yılları arasında Urfa'daki bakliyat üretimi gösterilmiştir.

Tablo 3.4. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa'daki Bakliyat Üretimi

Bakliyat	Urfa'daki Üretim (Ton)					
	1939	1940	1941	1942	1944	1945
Bakla	22	30	24	41	320	204
Nohut*	612	751	447	488	x	x
Mercimek	3.430	4.444	3.142	4.365	7.247	4.046
Burçak	4.660	6.230	4.476	5.560	8.700	5.425

Kaynak: *Tarla Ziraati Ürünleri İstatistiği 1937-1939*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:152, Ankara, Receb Ulusoglu Basimevi, 1940, s.114-115, 132-133, 150-151, 177-178., *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:204, Ankara, [y.y.], 69,78, 93, 108., *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:279, Ankara, 1947, [y.y], s.76, 104, 121. (*1944-1945 yıllarına ait veriler bulunmamaktadır.)

Tablo 3.4'teki verilerden hareketle Urfa'da bakliyat olarak bakla, nohut, mercimek ve burçağın öncelikli olduğu ve bunların üretiminin nohut hariç 1940, 1942 ve 1944 yıllarında artış, diğer yıllarda düşüş gösterdiği dikkati çekmektedir. Grafik 3.6'da 1939-1945 yılları arasında Urfa'daki mercimek ve burçak üretimi gösterilmiştir.

Grafik 3.6. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa'daki Mercimek ve Burçak Üretimi

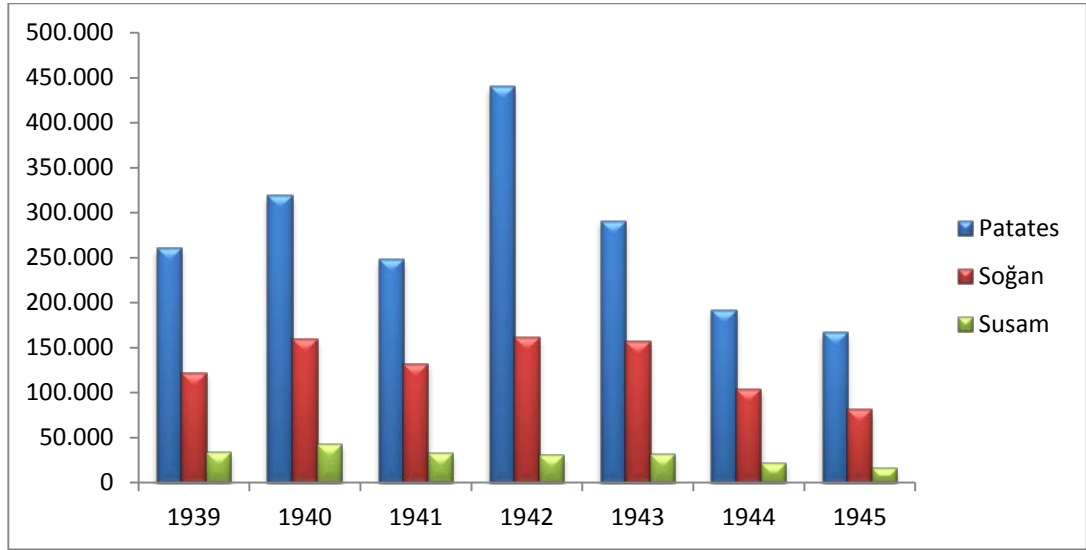
Savaş yıllarında Türkiye geneli üretilen hububat ve bakliyat üretiminde yaşanan düşüş, sınaî nebatlarda da olmuştur. 1939-1945 yılları arasında Türkiye genelinde sınaî nebat üretimi tablo 3.5'te gösterilmiştir:

Tablo 3.5. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Genelinde Sınaî Nebat Üretimi

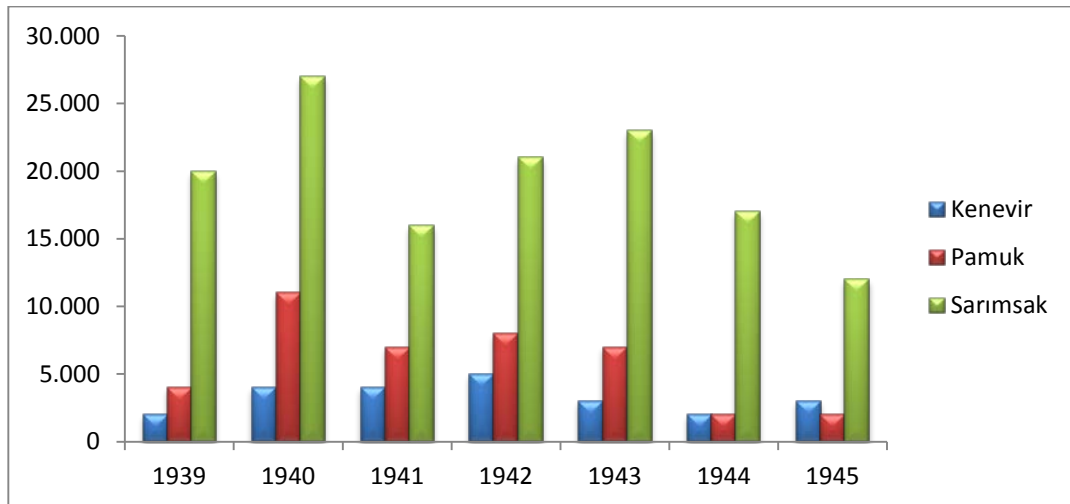
Sınaî Nebatlar	Türkiye Geneli Üretim (Ton)						
	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Patates	260.000	319.000	248.000	440.000	291.000	192.000	167.000
Kenevir*	2.000	4.000	4.000	5.000	3.000	2.000	3.000
Pamuk**	4.000	11.000	7.000	8.000	7.000	2.000	2.000
Soğan	122.000	159.000	132.000	161.000	157.000	104.000	81.000
Sarımsak	20.000	27.000	16.000	21.000	23.000	17.000	12.000
Susam	34.000	43.000	33.000	31.000	32.000	22.000	16.000

Kaynak: *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:279, Ankara, 1947, [y.y], s.1-2. (*Tohum cinsinden, **Lif cinsinden hesaplanmıştır.)

Tablo 3.5'teki verilerden hareketle sınaî nebat olan patates, kenevir, pamuk, soğan, sarımsak ve susam üretiminde 1940 yılında görülen artış susam hariç 1942 yılında da görülmüştür. Savaş sürecinde Türkiye'de sınaî nebatlar açısından tamamen düşüşün yaşandığı yıllar ise 1941 ve 1944 yıllarıdır. Grafik 3.7'de 1939-1945 yılları arasında Türkiye geneli patates, soğan ve susam; Grafik 3.8'de ise kenevir, pamuk ve sarımsak üretimi gösterilmiştir:

Grafik 3.7. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Geneli Patates, Soğan ve Susam Üretimi.

Grafik 3.8. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Geneli Kenevir, Pamuk ve Sarımsak Üretimi.

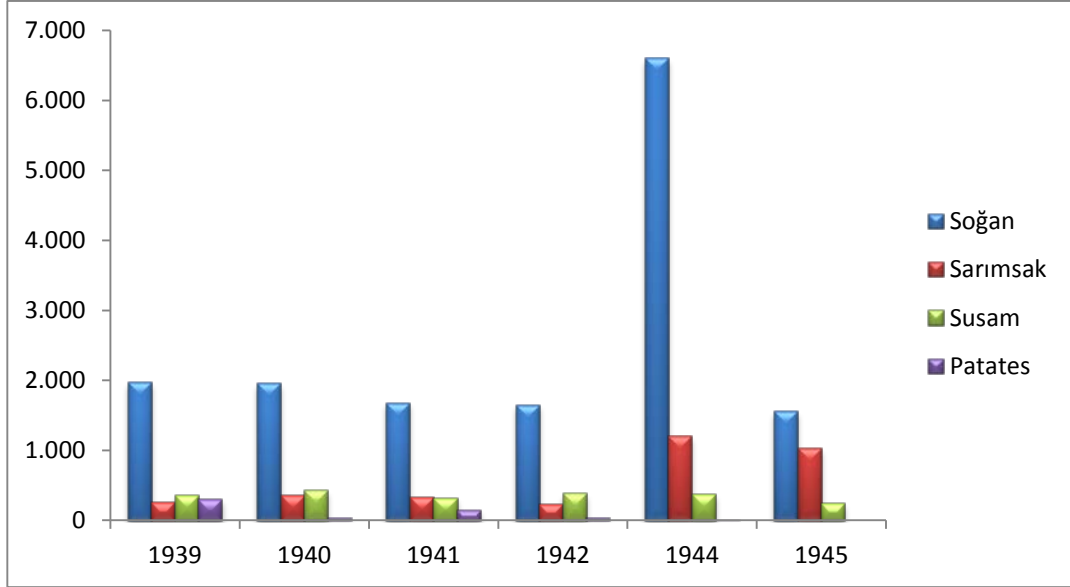
Savaş yıllarında Urfa'da sınaî nebat üretimi Türkiye geneli üretim ile paralellik göstermemiştir. Urfa'daki sınaî nebat üretimi Tablo 3.6'da gösterilmiştir.

Tablo 3.6. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa'daki Sınaî Nebat Üretimi

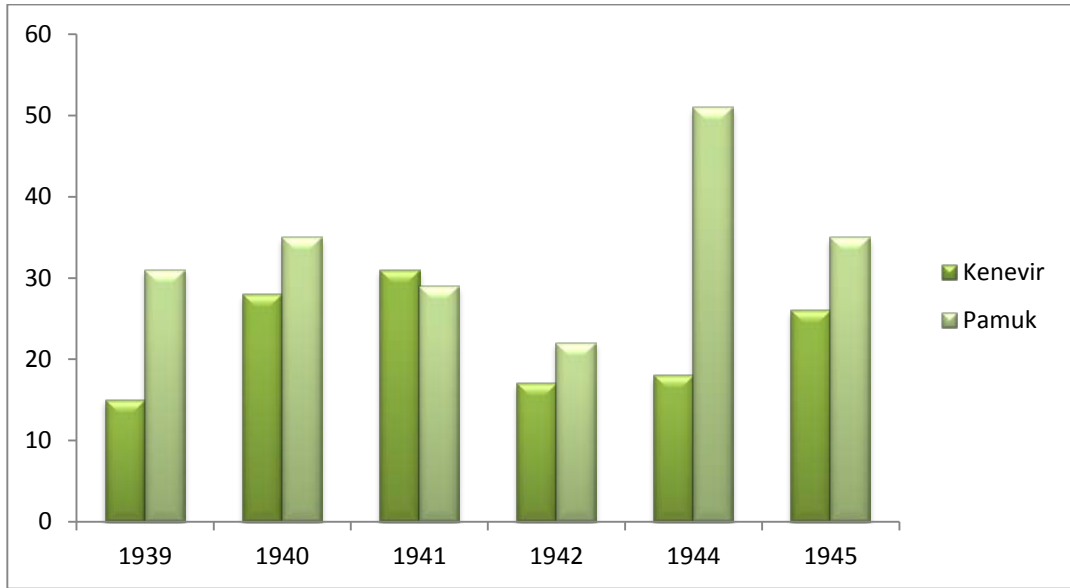
Sınaî Nebatlar	Urfa'daki Üretim (Ton)					
	1939	1940	1941	1942	1944	1945
Patates	300	30	150	32	4	—
Kenevir*	15	28	31	17	18	26
Pamuk**	31	35	29	22	51	35
Soğan	1.965	1.955	1.675	1.650	6.602	1.555
Sarımsak	256	349	333	228	1.200	1.030
Susam	350	424	317	383	372	236

Kaynak: *Tarla Ziraati Ürünleri İstatistiği 1937-1939*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:152, Ankara, Receb Ulusoğlu Basımevi, 1940, s.186-187, 204-205, 231-232, 250, 258-259, 268. *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:204, Ankara, [y.y.], s.116, 124, 132, 141-142, 149., *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:279, Ankara, 1947, [y.y.], s.130-131, 141, 151, 165, 174, 182. (*Tohum cinsinden, ** Lif cinsinden hesaplanmıştır.)

Tablo 3.6'daki verilerden hareketle, savaş sürecinde Urfa'da sınaî nebat olarak patates, kenevir, pamuk, soğan, sarımsak ve susam üretildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber, Urfa'daki sınaî nebat üretiminin Türkiye genelindeki sınaî üretimiyle orantılı olduğu söylenemez. Urfa'daki üretimde belirli yıllarda düşüş ya da artış geçerli olmamış, sınaî nebatların üretimindeki düşüş ya da artışlar karmaşık bir yapı arz etmiştir. Grafik 3.9'da 1939-1945 yılları arasında Urfa'da soğan, sarımsak, susam ve patates; Grafik 3.10'da ise, kenevir ve pamuk üretimi gösterilmiştir:

Grafik 3.9. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa'daki Soğan, Sarımsak, Susam ve Patates Üretimi.

Grafik 3.10. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa'daki Kenevir ve Pamuk Üretimi.

Sınaf nebatların yanı sıra Türkiye'de üretimi olan bir başka üründe meyvedir. 1939-1945 yılları arasında Türkiye geneli meyve üretimi aşağıda Tablo 3.7'de gösterilmiştir.

Tablo 3.7. 1939-1945 Yılları Arasında Türkiye Geneli Meyve Üretimi

Meyve Cinsleri	Türkiye Geneli Üretim (Ton)						
	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Antepfıstığı	9.991	7.366	1.564	3.991	4.069	1.769	3.588
Armut	89.962	61.613	48.363	62.694	68.381	53.232	72.543
Ayva	29.236	23.442	15.884	16.404	20.270	17.568	18.200
Badem	15.863	11.832	7.485	9.657	12.146	8.274	11.670
Ceviz	69.285	58.420	32.636	34.836	49.118	49.306	54.778
Dut	56.458	49.732	28.381	51.799	41.519	49.204	43.229
Elma	109.003	81.781	69.787	84.780	87.014	76.825	89.225
Erik	55.128	47.997	25.994	45.038	46.456	48.327	50.250
İncir (Yaş)	142.230	144.573	259.364	103.969	53.301	63.224	69.763
Kaysı	20.787	21.310	4.358	31.832	13.612	10.846	14.455
Kiraz	30.798	20.291	14.174	17.835	21.059	21.013	20.765
Şeftali	12.436	8.783	6.417	9.257	9.760	6.567	7.734
Vişne	13.556	9.562	7.241	10.260	12.310	12.151	12.698
Üzüm (Yaş)	1.195.372	941.961	868.793	945.636	1.142.837	1.355.948	1.561.226

Kaynak: *Meyva İstatistiği 1937-1939*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no: 172, İstanbul, Hüsnütabiat Basımevi, 1942.s.I., *Meyve İstatistiği 1941-1945*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü , Neşriyat No: 277, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1947. s.VI-IX.

Tablo 3.7'deki verilerden hareketle, savaşın ilk yıllarında Türkiye genelindeki meyve üretiminde yaş incir ve kaysı hariç üretimde önemli bir düşüşün olduğu söylenebilir. 1942 yılıyla beraber ise yine yaş incir hariç diğer meyvelerin üretiminde artış gözlemlenmiştir. 1942 yılından savaşın son yılı olan 1945'e kadar olan süreçte meyve üretiminde yer yer düşüş olmakla beraber genel bir artış olduğu görülmektedir. 1939-1945 yılları arasında Urfa geneli meyve üretimi aşağıda tablo 3.8'de gösterilmiştir.

Tablo 3.8. 1939-1945 Yılları Arasında Urfa'daki Meyve Üretimi

Meyve Cinsleri	Urfa'daki Üretim (Ton)						
	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Antepfıstığı	1.900	1.656	149	985	470	500	695
Armut	25	13	12	17	17	16	43
Ayva	3	—	—	5	17	21	12
Badem	9	11	4	14	55	35	59
Ceviz	180	192	86	156	246	275	476
Dut	381	76	169	660	322	901	562
Elma	18	20	10	15	38	64	38
Erik	59	53	18	75	199	76	377
İncir (Yaş)	437	415	220	446	313	411	464
Kaysı	8	7	3	12	2	15	27
Kiraz	1	—	—	1	5	2	3
Şeftali	11	10	10	51	37	140	125
Vişne	2	—	2	4	—	6	2
Üzüm (Yaş)	47.404	48.950	14.090	87.860	82.224	139.000	140.950

Kaynak: *Meyve İstatistiği 1937-1939*, Neşriyat no: 172, İstanbul, Hüsniyat Basımevi, 1942, s.1, 7, 14, 22, 29, 37, 46, 53, 65, 85, 92, 104, 112, 128., *Meyve İstatistiği 1938-1942*, Neşriyat no: 222, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1944, s.2, 14, 29, 44, 57, 72, 88, 103, 125, 150, 174, 199, 214, 244. *Meyve İstatistiği 1941-1945*, Neşriyat No: 277, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1947, s.2, 14, 29, 44, 57, 72, 88, 103, 136, 150, 173, 198, 213, 243.

Tablo 3.8'deki verilere bakılarak, savaş sürecinde Urfa'daki meyve üretiminin 1942 yılı hariç yer yer hem artış hem de düşüş gösterdiği söylenebilir.

3.2.1.1.2. Kuraklık

Kurak iklim koşulları ve sulama olanaklarının yetersizliği, tarımsal verimin düşmesine ve üretimin düşük düzeyde kalmasına yol açmakla beraber ürün türlerinin çeşitlenmesini de sınırlandırmıştır. Urfa ili kapsamında Harran, Suruç ve Viranşehir ilçeleri tarımsal faaliyetlerin yoğunlaştığı alanlar olmuştur. Fakat bu geniş verimli alanlarda yeterli derecede ürün alınamamıştır. Kimi kuraklık yıllarında üretim büyük

ölçüde düşmüş, akarsular ve kuyular kurumuştur.³³³ *Yenilik* gazetesinde Urfa tarımını olumsuz etkileyen kuraklıktan dolayı oluşan duruma şöyle değinmiştir:

“... Her şeyden ziyade başlıca bir tarım memleketi olan Urfa, geçen yıllarda üst üste vaki olan kuraklıkla da ayrıca zarar görmüş oldu. Bir zamanlara Urfa çarşı pazarlarında ekonomik buhran gözle gözükiüp elle tutulacak bir hale gelmişti. Çiftçi gırtlığına kadar borçlanmış, tüccar sermayesini harcıyor, diğer küçük sanatkârlar ise işsiz güçsüz vakit geçiriyordu. Fakat, hakiki haddi üç yıldan beri başlayan normalleşme keyfiyeti, Urfanın ekonomik bünyesinde sağlığın ümidini herkes için arttırmaktadır. Nihayet Cumhuriyet hükümetinin, köylünün borçlarını 15 yıla taliki ve banka ile müstahsilin elinden zahiresini satın alması Urfanın her alanda iktisadi sıkıntısını bertaraf etmiştir...”³³⁴

Urfa tarımı büyük ölçüde iklim şartlarına bağlı kalmıştır. Dolayısıyla kuraklığın olmadığı, mevsimin iyi geçtiği yıllarda tarım ürünlerinde alınan verimde artış olmuştur. *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan “*Yurdda ekim artıyor*” başlıklı haberde Urfa tarımının iklim koşullarına bağlı olduğu hususunda şunlara değinmiştir:

“Alınan haberler memlekette ekimin bu yıl geniş sahada yapıldığı ve yarın kasımın biri olmasına rağmen müsaid giden havaların önümüzdeki mevsimde bereketli mahsul idrak edileceği yolundaki ümidleri kuvvetlendirdiğini göstermektedir. Geçen yıl erken başlayan ve şiddetli geçen bir kış Diyarbakır ve Urfa muntıkalarında kuraklık gibi sebeplerle bazı sahalarda zarar gören mahsulün bu sefer iklim şartlarının yardımile ve vaktinde alınan tedbirlerin tesirile memleketi harice muhtac etmiyecek bir duruma ulaşması bekleniyor...”³³⁵

Urfa’da tarımı etkileyen bir diğer unsur ise tarım alet ve araçlarının yetersizliği olmuştur.

3.2.1.1.3. Tarım Alet ve Araçlarının Yetersizliği

Urfa’da tarımı olumsuz iklim koşullarının etkilemesiyle birlikte, tarımda kullanılan alet ve araçların yetersizliği de üretimi ve kalitesini etkilemiştir. *Yenilik* gazetesinde bu duruma şöyle değinilmiştir:

³³³ *Yurt*, s. 7394.

³³⁴ Celal Özbek, “*Urfa’nın Bugünkü Ekonomik Durumuna Kısa Bir Bakış*,” *Yenilik*, 14 Şubat 1936, s. 1.

³³⁵ *Cumhuriyet*, 8 İkinciteşrin 1942, s. 3.

“...21 yıl önce yeri çizen karasaban çiftçimizin elinde hala iş görmekte, 1 öküz ve orak hala çiftçimizin hayatını temin eden mübarek alet!. On dönümlük bir tarlanın mahsulü hala deve ve merkepler telef ola ola harmanlık yerine taşınıyor. Tarla Döğerler hala haftalarca sap harman üzerinde geçit resmi yaparak gülünç mevkiini muhafaza ediyor!. Bu bir çeşit emekle hazırlanan döğülmüş harmanın savrulması için garptan veya şimalden esecek rüzgara köylü hâlâ teveköll günlerce bazen haftalarca muntazır!..”³³⁶

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin savunma giderlerine ayırdığı pay yüksek bir rakama sahip olmuştur. Dolayısıyla artan savunma giderlerini karşılamak için birçok alanda olduğu gibi tarım alanına da ayrılan pay azalmıştır. 1944 yılında Türkiye'de kullanılan tarım alet ve makineleri ile ilgili istatistiğe bakıldığında birçok alet ve makinenin Urfa tarımında olmadığı ve mevcut makinelerin sayısının da çok sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Urfa'da tarımda kullanılan alet ve makinelerin toplamı ile Türkiye genelindeki kullanılan alet ve makinelerin toplam sayıları tablo 3.9'da verilmiştir:

³³⁶ Celâl Özbek, “Urfa Ziraatı,” Yenilik, 11 Şubat 1943, s. 1.

Tablo 3.9. 1944 Yılında Çiftlikte Kullanılan Tarım Alet ve Makinelerin Türkiye ve Urfa Genelindeki Toplamları

1944 Yılında Çiftlikte Kullanılan Tarım Alet ve Makineleri		Türkiye Genelindeki Toplamı	Urfa Genelindeki Toplamı
Makine ve Alet İsimleri	Tek Tekerlekli Pulluk	343.733	642
	Çift Tekerlekli Pulluk	62.564	5
	Sandıklı Tulumbalı Denilen Tohum Eken Makineler	3.543	1
	Rus Dolaplı Orak Makinesi	826	18
	Balya Makinesi (El ile İşler)	267	7
	Harman Makinesi	253	1
	Triyör	1.398	2
	Selektör	246	6
	Mısır Taneleme Makinesi	1.931	1
	Santrifüj Tulumba	387	1
	Motopomp	77	2
	Sap Doğrayan Makine	7	3
	Krema Makinesi (Ecremeuse)	14.492	5

Kaynak: *Tarım Aletleri ve Makineleri İstatistiği 1944*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın No: 263, Ankara, Ankara Basımevi, 1946, s. 1-37.

Tablo 3.9'daki verilere bakıldığında, Türkiye genelinde kullanılan çift tekerlekli pulluk sayısının 62.564 olmasına karşın Urfa'daki sayısının 5 olduğu, yine sandıklı tulumbalı denilen tohum eken makinenin ise Türkiye genelindeki sayısı 3.543 olmasına karşın Urfa'daki sayısının sadece 1 olduğu görülmektedir. Triyör'ün Türkiye geneli kullanım sayısı 1.398 iken Urfa'da bu sayı 2 dir. Mısır taneleme makinesinin sayısı Türkiye geneli 1.931 iken Urfa tarımındaki kullanım sayısı sadece 2 olmuştur. Yine istatistikler incelendiğinde Crema makinesinin (Ecremeuse) Türkiye geneli sayısının 14.492 iken Urfa genelinde bu sayının 5 olması, Sap doğrama makinesinin ise Türkiye geneli sayısı 7 iken Urfa genelinde bu sayının 3 olması dikkati çekmektedir.

Bütün bu bilgilerden hareketle, Urfa tarımında kullanılan alet ve makine sayısının çok az olduğunun ve bu sayının düşük olmasının nedenleri arasında yetiştirilen tarım ürünlerinin türünün de etkili olduğu söylenebilir. Savaşın sonuna doğru da 1944 yılı itibariyle Urfa tarımında makineleşme oranı yok denilecek kadar azdır. İklim koşulları, tarım alet ve makine yetersizliği dışında Urfa tarımını olumsuz

etkileyen bir diğer etken ise II. Dünya Savaşı'nın sonlarında etkili olan çekirge afetidir.

3.2.1.1.4. Çekirge Afeti

Çöl çekirgesi veya diğer adıyla Sudan çekirgesi, Yakın Doğu'da bazı dönemlerde istilaları yüksek düzeye ulaştığı zaman³³⁷ Güneydoğu sınırlarımızdan yurda girerek geniş sahalara yumurtlarlar. Ancak Türkiye'nin iklim şartlarının bu çekirgelerin barınmalarına olanak vermemesi nedeniyle yaşam alanı bulamazlar.³³⁸

Gerek Osmanlı Devleti'nin son döneminde³³⁹ gerekse Cumhuriyet döneminde bu tür çekirgelerin istilasına uğranılmış; bunlarla yapılan mücadele ve alınan önlemler neticesinde³⁴⁰ çekirge istilaları ülkemizde çok önemli derecede etkili olamamıştır.³⁴¹ Cumhuriyet öncesi dönemde önemli sayılabilecek bir çekirge afeti 1915 Temmuz'unda görülmüş, güneydoğu illerinden Adana'ya kadar genişlemiştir. Daha sonraki çekirge afeti, 1 Nisan 1930'dan 12 Temmuz 1930'a kadar sürmüştür. 17 ilimizin 3.517.687 dekarlık sahasında etkili olan bu afetle yapılan mücadele sonucunda 67.690 ton çekirge etkisiz hale getirilmiştir.³⁴² Urfa'da bir başka çekirge afeti 1931 yılında Harran ve Viranşehir ilçelerinde etkili olmuştur.³⁴³ Urfa topraklarında etkili olan çekirge afetinin tarım ürünlerine zarar vermesi nedeniyle bir takım önlemler alınmaya başlanmıştır. Bu önlemler 1935 yılında *Yenilik* gazetesinde şöyle yer almıştır:

“İki hafta önce Irak ve Suriye topraklarında uçkun olarak topraklarımıza gelmiş olan sarı renkte büyük çekirgelerin yaptıkları garsler çıkmağa başlamıştır. Şehrimizin civarındaki bahçelerin topraklarına yapılmış olan garslarin da çıkan çekirgelerini öldürmek için kanuni mükellefiyet usulüne göre muhtarlar vasıtasıyla

³³⁷ Yakındoğu ülkelerinde genelde, 12 ila 15 yılda bir çekirge istilaları görülmekle beraber, bazı yıllar bu istilalar birkaç yıl sürebilmektedir. Bkz.: Süleyman Balamir, “Yakın Doğu'da Çöl Çekirgesi Durumu,” *Zirai Mücadele Merkez Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Dergisi*, S. 3, 1952, s. 14.

³³⁸ Balamir, s. 14.

³³⁹ Osmanlı Devleti'nde görülen çekirge istilalarıyla ilgili bkz.: Ali Rıza Gönüllü, “Konya Vilayeti'nde Meydana Gelen Çekirge İstilaları”, *Tarihin Peşinde*, Sayı: 8, 2012; Mehmet Demirtaş, “XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller”, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunisobil/article/viewFile/1020000100/1020000094> , 8 Ekim 2014.

³⁴⁰ Osmanlı döneminde çekirge istilalarıyla mücadele mekanik yolla yapılırken, Cumhuriyet döneminde mekanik mücadele yerini kimyasal ilaç ve makinelerle yapılan mücadeleye bırakmıştır. Bkz.: Gönüllü, s. 30-31.

³⁴¹ Balamir, s. 14.

³⁴² Balamir, s. 15.

³⁴³ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1931, s. 3.

bazı mahalle halkımıza tebligat yapılmıştır. Bazı köylerimizde sebzelere çekirgenin çok zarar vermiş olduğu haber alınmıştır."³⁴⁴

II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda ise Urfa'da iki çekirge istilası görülmüştür. Birinci çekirge afeti, 1944 yılında Irak ve Suriye üzerinden Urfa'nın Harran ilçesine gelmiştir.³⁴⁵ Diğer bir çekirge afeti ise 1945'te görülmüş ve bu afet başta güneydoğu illeri olmak üzere Urfa, Mardin, Hatay, Gaziantep, Maraş, Malatya, Siirt ve Diyarbakır'a yayılmıştır.³⁴⁶ Urfa'da etkili olan çekirge afetini engellemek amacıyla çeşitli çalışmalar yapıldığını *Yenilik* gazetesinin şu haberinden anlaşılmaktadır:

*"...Viranşehir ile Harran ilçelerimizin her tarafında şüpheli görülen topraklarda çekirge araştırması yapılmaktadır. Gerek bizim topraklarımızda çıkacak ve gerekse Suriye ve Iraktan gelecek uçan ve yerdeki çekirgelerin mücadelesi bu yıl ve ilk defa teknik usullerle yapılacaktır. Kimyevi bir nevi İngiliz ilaçlarıyla çekirgeleri hastalığa yakalandırılacak ve böylece öldürülecektir..."*³⁴⁷

1 Mayıs 1945 tarihinde Suriye topraklarından Resulayn (Ceylanpınar) ve Akçakale yoluyla Urfa topraklarına giren Sudan çekirge uçkunları, Viranşehir ve Siverek istikametinden Hilvan, Bozova, Suruç ve Birecik ilçelerindeki tarım alanlarına yayılarak yumurta bırakmaya başlamışlardır.³⁴⁸ Tarlalarda yumurtlayan çekirgelerin ilerleyen günlerde çoğalmasını engellemek amacıyla tarlaların sürülmesi gerektiğini *Yenilik* gazetesinin şu haberinde anlaşılmaktadır:

*"Bir hafta önce uçarak Harran ilçemiz topraklarına cenuptan gelmiş olan büyük çekirgelerin birçok yerlere gars yapmış olduğu duyulmuştur. Söylendiğine göre birkaç hafta zarfında garstan çıkacak olan çekirgelerin büyük zararlar yapması muhtemeldir. Bunu önlemek üzere şimdiden ciddi savaş tertibatı almak ve garslı toprakları alt üst etmek gerekiyormuş."*³⁴⁹

Çekirgelerin çoğalmasını engellemek amacıyla yumurta bırakılan tarım arazileri tespit edilerek bu araziler sürülmüştür. Urfa'da 1 Haziran 1945'te başlayan

³⁴⁴ *Yenilik*, 28 Ağustos 1935, s. 1.

³⁴⁵ *Yenilik*, 16 Haziran 1944, s. 1.

³⁴⁶ *Balamir*, s. 15.

³⁴⁷ *Yenilik*, 21 Nisan 1945, s. 1.

³⁴⁸ *BCA*, *Fon no*: 30.10.0.0. *Kutu no*: 185. *Dosya no*: 277. *Sıra no*: 18; *Yenilik*, 8 Mayıs 1945, s. 1; *Yenilik*, 6 Haziran 1945, s. 1; EK-12.

³⁴⁹ *Yenilik*, 19 Mayıs 1945, s. 1.

çekirge afeti ile mücadele 10 Temmuz 1945 tarihinde son bulmuştur. Zamanında alınan tedbirler ve yapılan müdahale neticesinde tarım arazileri çok ciddi zarara uğramadan çekirge afetinden kurtulmuştur.³⁵⁰

II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa'daki ekonomik faaliyetler içerisinde tarımsal faaliyetler yoğunlukta olmuştur. Bununla birlikte Türkiye'nin savaş sürecinde izlemiş olduğu silahlı tarafsızlık politikası çerçevesinde silah altındaki asker sayısını artırılması tarımla uğraşan nüfusun bir kısmının tarım sektöründen çekilip silah altına alınmasına neden olmuş ve böylelikle tarımsal üretimde düşüş gözlenmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir Urfa'daki tarımsal üretim sadece tarım insan gücünün azalması nedeniyle değil kuraklık, tarım alet ve araçlarını sayısı, niteliği ve savaş sürecinde oluşan çekirge afeti gibi nedenlerden dolayı da düşüş göstermiştir.

3.2.1.2. Tarımı Geliştirmeye Yönelik Faaliyetler

Urfa tarımı büyük ölçüde iklim koşullarına bağlı olmuştur. Ancak alet ve gereçlerin eksikliği, çekirge afeti ve II. Dünya Savaşı nedeniyle oluşan dar imkânlar tarımsal üretimi olumsuz etkilemiştir. Oluşan olumsuz koşullara karşın savaş yıllarında Urfa'da tarımı geliştirmeye yönelik bazı girişimlerde bulunulduğu dikkati çekmektedir. Bu girişimler gerek devletin gerekse yerel yöneticilerin çabaları sonucu gerçekleşmiştir.

3.2.1.2.1. Çiftçilere Tohumluk Verilmesi

Devlet, ülke genelinde gerek tarım alanlarını genişletmek gerekse olumsuz iklim koşullarının hâkim olduğu yıllarda çiftçiye destek olmak amacıyla tohumluk vermiştir. *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan şu haber durumu belgeler niteliktedir:

“... Her yıl dağıtmakta olan tohumluğun üç misli bu sene üç misli vaktinde verilmiştir. Zirai mahsullerin fazla para etmesi dolayısıyla umumi surette ekim sahası da genişlemiştir...”³⁵¹

Daha önce de değinildiği gibi Urfa tarımı büyük ölçüde iklim koşullarına bağlı olmuştur. Dolayısıyla kuraklığın olduğu yıllarda devlet, çiftçilere tohumluk temin etmiştir. *Yenilik* gazetesinde 1938 yılında çıkan şu haber önceki yıl kuraklık nedeniyle çiftçilere verilen buğdayın ödenmesi ile ilgilidir ve dikkat çekicidir:

³⁵⁰ BCA, Fon no: 30.10.0.0. Kutu no: 185. Dosya no: 277. Sıra no: 18; Yenilik, 8 Mayıs 1945, s. 1; Yenilik, 6 Haziran 1945, s. 1.

³⁵¹ Cumhuriyet, 8 İkinciteşrin 1942, s. 3.

“Geçen sene kuraklıktan zarar görenlere Ziraat bankasınca yemeklik ve tohumluk olarak tevzi edilmiş olan buğdayların ödenmesi zamanı gelmiştir. Önümüzdeki birinci teşrinin birinci gününe kadar borçlarını vermeyenlerden yüzde yedi hesabile faiz alınacağı gibi haklarında kanuni tatbikatta da bulunulacaktır. Tam zamanında ve yerinde yapılmış olan ve esasen faizsiz bulunan bu değerli yardımın gününden evvel ödemek suretile hüsnü niyet gösterilmesi çiftçilerimizin menfaati iktizasındandır. Ziraat bankası ihlâsiye camiini depo ittihaz etmiştir. Borçlu olan çiftçilerimizin buğdayları almağa başlamıştır.”³⁵²

3.2.1.2.2. Tarım Alet ve Araçlarını Temini

Tarımsal faaliyetlerde birim alanında elde edilen ürünlerin verimli olmasında iklim koşullarının etkili olmasının yanında tarımda kullanılan alet ve araçlarında etkisi büyüktür. Gerek iklim koşulları gerekse kullanılan alet ve araçlar, ürünün verim ve kalitesini belirlemektedir. Dolayısıyla birim alanda yüksek verim elde edilmesi için bu iki unsur bir arada olmalıdır. 1943 yılında yayımlanan “*Urfa Ziraatı*” başlıklı haberde Urfa’da tarım alanlarında kullanılan alet ve araçların teknolojik olanaklardan uzak oluşuna ve bunların yetersizliğine vurgu yapılmıştır. Nitekim *1944 yılı Tarım Aletleri ve Makineleri İstatistiği*’ne de bakıldığında Urfa tarımında kullanılan alet ve araçların yetersizliği görülmektedir.³⁵³ Bu bağlamda, 1943 yılında Urfa Valisi Hasip Koylan, tarım alanında yaşanan bu sıkıntıları gidermek konusunda girişimlerde bulunmuştur. *Yenilik* gazetesi, bu konuda yapılan çalışmalara şöyle değinmiştir:

“*Urfa’da ziraat işlerinin ne derece geri bir halde olduğunu Urfa’yı teşrif ettikleri henüz kısa bir zaman içinde pekiyi anlamış bulunan Sayın Valimiz B. Hasip Koylan, bu derdin önemi cihetile çok yakından ilgili bulunmaktadır. İştittiğimize göre Ziraat ve köylü işlerimizin kalkınması namına birçok teşebüslere geçilmiştir. Bu arada mahsulün köylümüz tarafından deve ve merkep gibi çok iptidai bir nakliye usulile harman yerine naklinin terkle bu yüzden ekincinin zararlarını önlemek için iki beygirle çalışan arabalar Diyarbakır’dan tedarik edilmiş ve köy sahiplerine bunlardan birer dane edinmeleri tavsiye edilmektedir. Köy sahiplerinin bu*

³⁵² Yenilik, 13 Eylül 1938, s. 1.

³⁵³ 1944 Yılında Urfa tarımında kullanılan alet ve araçlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Tarım Aletleri ve Makineleri İstatistiği 1944, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın No: 263, Ankara, Ankara Basımevi, 1946.

arabalardan bedeli mukabilinde birer dane memnunlukla satın alacaklarını tahmin ederiz. Bu arabalarla, geri ziraatımızda az bir ilerilik göze çarpacaktır.”³⁵⁴

II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1943 yılında Urfa'ya gelen Ziraat Vekili Ş. Raşid Hatipoğlu,³⁵⁵ Urfa'nın tarım arazilerinde bazı tetkiklerde bulunmuş³⁵⁶ ve Urfa tarımını etkileyen olumsuz etkenlere karşın bir takım önlemler almakla birlikte tarımı geliştirmeye yönelik bazı çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmalardan biri de Urfa'da devlete ait arazilerde devletin işleteceği bir çiftlik olmuştur. Bu duruma *Yenilik* gazetesi şu iki haberle değinmiştir:

“Sayın Ziraat Vekilimiz bu günden Urfa topraklarını tetkikle meşguldür. Sayın Valimiz B.Hasip Koylan da Urfa'da geri ziraatın bir hamle yapması, yapabilmesi ve yaptırılması hususiyle candan ilgili olarak gayret sarfediyor. Urfa toprakları üzerinde gerek kurulması mutasavver teşkilatla ve gerekse ayrıca alınacak tedbirlerle (duran) Urfa ziraatında birden bire ve toptan bir yenilik ve değişme istilalesinin meydana getirileceğine ümitlerimiz çok kuvvetli..”³⁵⁷

“... Şehrimize teşrif etmiş bulunan Ziraat Vekilimiz Sayın Bay Ş. R. Hatipoğlunun da şeref verdikleri bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya şehrimiz zuralarının bir kısmı çağrılmıştır. Toplantıda Sayın Vekil çiftçimizin zurai durumu ve Harran ovasının mezruat cinsleri hakkında sualler sormuş ve tenvir edici izahlarda bulunmuştur. Sayın Vekil Rasulayın civarında Habur suyundan istifade edilmek suretiyle ve bu havalı topraklarının devletçe kurulacak teşkilâtla işletilme teşebbüslerine geçileceğini ve merkezi Urfa da olmak üzere önemli bir devlet ziraat müesisinin yakında kurularak Urfa çiftçisinin her sahada bundan faydalanabileceğini müjdelemiştir. Kara sabanlar yerine çelik pullukların köylümüze dağıtılması hususunun da hemen tatbik edileceğini vait buyuran Sayın Vekil son olarak Urfa ziraatiyle yakından alakadar olacaklarını söylemişlerdir...”³⁵⁸

³⁵⁴ *Yenilik*, 21 İkinci Kanun 1943, s. 1.

³⁵⁵ Ş. Raşid Hatipoğlu, 10.07.1942 tarihinde Ziraat Vekilliği görevini üstlenmiştir. Bu vazifesini 07.08.1946 tarihine kadar sürdürmüştür. Bkz.:

<http://www.tarim.gov.tr/Sayfalar/TarimEskiBakanlarimiz.aspx?OgeId=4> 01.12.2014.

³⁵⁶ *Ulus*, 15 Şubat 1943, s. 1.

³⁵⁷ Celâl Özbek, “Urfa Ziraatı”, *Yenilik*, 11 Şubat 1943, s. 1.

³⁵⁸ *Yenilik*, 12 Şubat 1943, s. 1. Ziraat Vekili Ş. Raşid Hatipoğlu, 12 Şubat 1943 tarihinde Urfa'ya gelerek tarım arazilerinde incelemelerde bulunmuş ve 15 Şubatta Urfa'dan ayrılmıştır. Bkz.: *Yenilik*, 15 Şubat 1943, s. 1.

3.2.1.2.3. Urfa Grup Amirliği iftliği

Urfa Grup Amirliği iftliği 1943 yılında Urfa’da çöl olarak bilinen ve adlandırılan *Resulayın*³⁵⁹ da [Ceylanpınar] bulunan toprakların devlete ait hazine arazisinde kurulmuş ve ziraata başlamıştır.³⁶⁰ Devlet tarafından açılan bu iftlik, Zirai Kombinalara bađlı³⁶¹ ve Urfa Grup Amirliği iftliği adıyla kurulmuştur.³⁶²

Urfa Grup Amirliği iftliği, Ceylanpınar’da ve Viranşehir’e 56 kilometre uzaklıkta bulunan, 170.000 hektarlık bir alanda kurulmuştur.³⁶³ İşletme arazilerinin doğusunda Ceylanpınar ve Mardin’in ilçesi olan Kızıltepe arazileri, batısında Akçakale ve Harran ilçeleri, güneyinde Suriye, kuzeyinde ise Viranşehir ilçesinin toprakları vardır. İşletmenin, doğu-batı istikametindeki uzunluğu 80 kilometre, güney-kuzey yönündeki genişliği ise 40 kilometredir.³⁶⁴

Urfa Grup Amirliği iftliği; Beyaz kule, Gümüş suyu ve Pınar adlarında üç kuruluştan oluşmuştur. Tarla tarımı, bahçe kültürleri ve hayvancılık şubeleri bulunmuştur. Tarla tarımı şubesi, kuru ve sulu tarım konularında çalışmalar yapmakta, tahıl ekimi yaparak yöre koşullarına en iyi uyum sağlayan türleri belirlemiş ve ürettiği tohumlukları Türkiye geneline dağıtmıştır. Bahçe kültürleri şubesi, meyvecilik alanında çalışmalar yapmış, başta antepfıstığı olmak üzere yöre koşullarına uyum sağlayan meyve türlerini belirlemiştir. Fidan yetiştirmede, bölgenin yaygın olarak yetişen bitkilerden Antepfıstığı fidanı (öğür) yetiştirmeye yönelik çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca örnek zeytinlikler kurulmuş ve zeytin yetiştirilmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Hayvancılık şubesinde, sığır ve koyunculuk üzerine çalışmalar yoğunlaştırılmış, yöre koşullarına en iyi uyum sağlayacak hayvan türlerini belirlemeye, mevcut durumda var olan hayvan ırklarını daha verimli

³⁵⁹ Resulayın, 1932 yılında Viranşehir ilçesine bağlı bir bucak olarak kurulmuştur. Bu bucağın adı 1946 yılında Ceylanpınar olarak değiştirilmiştir. Daha sonra 24 Aralık 1981 tarihinde ilçe statüsüne kavuşmuştur. Bkz.: Şaşmaz, s. 308-311.

³⁶⁰ Gazezoğlu, Şengül, v.d., s.207.

³⁶¹ Devletin elinde buluna boş arazileri değerlendirmek amacıyla, 12.2.1937 gün ve 3130 sayılı kanunla Tarım Bakanlığı’na bağlı Zirai Kombinalar Dairesi Reisliği kurulmuştur. Bkz.: Gazezoğlu, Şengül, v.d., s. 207.

³⁶² Sayın, v.d., s. 196; Yenilik, 21 Eylül 1945, s. 1.

³⁶³ *Yurt*, s. 7398.

³⁶⁴ Hamit Boğokşayan, *Ceylanpınar Tarım İşletmesindeki Siyah Alaca Sığırların Ömür Boyu (Lifetme) Verim Performanslarının Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Van, 2012, s. 13.

kılmaya ve üreticilerin damızlık gereksinimlerini karşılamaya yönelik faaliyetlerde bulunulmuştur.³⁶⁵

1949 yılına kadar Urfa Grup Amirliği Çiftliği adıyla faaliyet gösteren bu çiftlik 1949 yılından itibaren 5433 sayılı kanunla Devlet Üretim Çiftliği adı ile yeni statüye kavuşmuş ve faaliyetlerini sürdürmüştür.³⁶⁶ Yine 20.05.1983 tarihinde Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Ceylanpınar Tarım İşletmesi Müdürlüğü adı altında günümüzde halen faaliyet göstermektedir.³⁶⁷

II. Dünya Savaşı sürecinde yukarıda belirtilen etkenler nedeniyle Urfa'da tarımsal üretimdeki verim düşmüştür. Bununla birlikte kuraklığın olduğu yıllarda devletin çiftçilere tohumluk (kredi) vermesi, yerel idarecilerin kişisel çabalarıyla maliyetinin çiftçi tarafında ödenmesi koşuluyla tarım alet ve araçlarını temin etmesi ve çekirge afetiyle mücadelede başarılı sonuçlar alınması verimi artırmaya yönelik çalışmalar olarak dikkati çekmektedir. Bu konudaki asıl gelişme ise bu dönemde Urfa Grup Amirliği Çiftliği'nin kurulması olmuş ve böylelikle hedeflenen verim alınmaya başlanmıştır.

3.2.2. Hayvancılık

Urfa'nın ekonomik yaşamında hayvancılık, tarımsal üretimden sonra önemli bir yer tutmuştur. Kentte, tarımsal işletmelerin çok büyük bölümü, bitkisel üretim yanında hayvancılıkla da uğraşmış ve salt hayvancılık yaparak geçimi sağlayan işletmeler önemli bir yer tutmuştur. Hayvancılık ya büyük toprak sahiplerince ve salt hayvancılıkla uğraşan aşiretlerce büyük sürüler halinde ya da küçük işletmelerde yapılmıştır.³⁶⁸

Urfa'da hayvancılık faaliyetleri daha çok mera hayvancılığı şeklinde olmuştur. İlkbahar yağmuru ile yeşeren, şiddetli yaz sıcaklarıyla kuruyan düşük verimli otlaklarla örtülü bozkırlar hayvancılık açısından yetersiz kalmış, özellikle kurak geçen yıllarda ciddi beslenme sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Buna rağmen hayvancılık faaliyetleri hemen hemen kentin tümünde yaygın olarak yapılmıştır.

³⁶⁵ *Yurt*, s. 7398.

³⁶⁶ Sayın, v.d., s. 196; Yenilik, 21 Eylül 1945, s. 196.

³⁶⁷ Boğokşayan, s. 13.

³⁶⁸ *Yurt*, s. 7405.

Bunda etkili olan en önemli etken yetiştirilen hayvanların dayanıklı olması ve yöre koşullarına uyum sağlamalarıdır.³⁶⁹

Urfa'da hayvancılık yoğun olarak çayır ve meralarının çok olduğu Siverek ilçesinde yapılmıştır. Siverek yakınlarındaki Karacadağ hayvancılık faaliyetleri bakımından Urfa için önemli bir yer olmuştur. Buranın hayvancılık faaliyetleriyle ön plana çıkmasında bitki örtüsü ve beslenme olanakları etkili olmuş ve Urfa'da hayvancılık faaliyetleri içerisinde küçükbaş hayvancılığın yoğun olarak yapılmasına yol açmıştır.³⁷⁰

Urfa'da daha çok koyun ve kıl keçisinin yetiştirilmesine karşılık, büyükbaş hayvancılık oldukça az yapılmıştır. İlde çoğunlukla dağlıç, karaman ve ivesi koyunlar³⁷¹ yetiştirilmiştir. İvesi koyunları sıcak ve susuzluk gibi koşullara dayanabilme özelliğiyle çevre şartlarına daha iyi uyum sağlayabilmiştir. Et ve süt verimi oldukça yüksektir. Urfa'da tiftik keçisi yoktur. Koyun sürüleriyle karışık olarak kıl keçisi yetiştirilmiştir.³⁷²

1938-1944 yılları arasında Urfa'da hayvancılık faaliyetleri gerilemiş, özellikle II. Dünya Savaşı'nın etkilerinin en çok hissedildiği 1942 ve 1943 yıllarında Urfa'da yetiştirilen hayvan sayılarında bariz bir düşüş görülmüştür. II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa'daki hayvan sayıları aşağıda tablo 3.10'da gösterilmiştir.³⁷³

³⁶⁹ *Yurt*, s. 7405.

³⁷⁰ *Yurt*, s. 7405.

³⁷¹ İvesi koyunlar: halk arasında "Arap Koyunu" diye adlandırılan bu koyun türü, süt ve yapağı bakımından yüksek verime sahip olduğu için Urfa'nın Harran, Viranşehir ve Suruç ilçelerinde yetiştirilmektedir. Bkz.: Gazezoğlu, Şengül, v.d., s. 200.

³⁷² *Yurt*, s. 7405.

³⁷³ Hayvanlar İstatistiği 1940, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no: 194, Hüsütabiyyat Basımevi, 1942, s. 16-17, Hayvanlar İstatistiği 1944, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Neşriyat no: 223, Hüsütabiyyat Basımevi 1946, s. 40-41.

Tablo 3.10. 1938-1944 Yılları Arasında Urfa’da Yetiştirilen Hayvanlar

Hayvan Cinsleri	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Koyun	873.494	722.313	699.728	688.786	471.034	308.605	468.147
Kıl Keçisi	563.961	460.940	373.830	414.977	291.217	170.824	293.048
Sığır	155.637	126.486	105.025	110.333	98.619	65.110	84.268
Manda	205	305	96	141	113	89	99
Deve	13.515	9.346	9.191	9.192	7.811	6.608	7.859

Kaynak: *Hayvanlar İstatistiği 1940*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no: 194, Hüsnütabiat Basımevi, 1942, s.16-17, *Hayvanlar İstatistiği 1944*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Neşriyat no: 223, Hüsnütabiat Basımevi 1946, s.40-41. (Tablo sadeleştirilmiştir.)

Tablo 3.10’deki verilere bakıldığında, 1939-1943 yılları arasında koyun, kıl keçisi, sığır, manda ve deve yetiştirilen sayılarında önemli derecede düşüş dikkati çekmektedir. Ancak 1944 yılında hayvan sayılarında artış olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti döneminde Urfa’da hayvancılık faaliyetleri yoğun olarak yapılmış ve buna paralel olarak Urfa’da yağcılık, dericilik, dokumacılık gibi hayvansal ürünlerin işlenmesine dayanan sanayi kolları doğmuş ve gelişme göstermiştir. Ancak hayvancılık faaliyetlerinin Urfa ekonomisindeki yeri zamanla daralmıştır. Bu nedenle Urfa’da dericilik, yağcılık ve dokumacılıkla uğraşan küçük imalathaneler eski canlılığını yitirmiştir.³⁷⁴

3.2.3. Sanayi

Urfa ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanmıştır. Tarımsal faaliyetler, ekonomik faaliyetler içerisinde en çok uğraşılan alan olmuş ve diğer ekonomik faaliyetlerden olan ticaret ve sanayi geri planda kalmıştır. Bu nedenle öteden beri önemli tahıl ambarı ve kültür merkezi olan Urfa’da sanayi kuruluşları, tarımsal girdileri değerlendiren imalathaneler ya da küçük ve orta ölçekli fabrikalar olmuştur.³⁷⁵

³⁷⁴ *Yurt*, s. 7405.

³⁷⁵ *Yurt*, s. 7407; Celal Özbek, “*Urfa’nın İktisadına Dair Bazı Düşünceler*,” *Yenilik*, 25 Birinciteşrin 1934, s. 1-2.

1925-1934 yılları arasında Urfa'da büyük bir fabrika veya müessese olmamakla beraber kunduracılık, debbağlık, bakırcılık, demircilik, şekercilik³⁷⁶ ve elbiselik kumaş dokuyan tezgâhlar gibi küçük boyutta atölyeler mevcuttu. Ayrıca Birecik ve Nizip'te zeytinyağı ve sabun imal eden 3 adet küçük işletme vardı.³⁷⁷

1927 sanayi sayımına göre, Urfa'da 857 sanayi kuruluşu tespit edilmiştir. Bu işletmelerde toplam 2.164 kişi çalışmış ve işyeri başına ortalama 2.5 kişi düşmüştür. Sadece 10 işletmede 10'dan fazla işçi çalıştırılan bu işyerlerinin büyük çoğunluğu sanayi kuruluşu sayılmayacak kadar küçük atölyelerdi. Bu 10 işletmeden de sadece 2'sinde çalışanın sayısı 50'yi geçmişti.³⁷⁸

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte Urfa'da 1932 yılında 3 sanayi kuruluşu, 1941'de ise 1 un fabrikası ile 1 elektrik santrali olmak üzere 2 işletme bu kanundan yararlanarak kurulmuştur.³⁷⁹ Türkiye'nin başlıca tahıl üretim bölgelerinde olan Urfa'da 1930 yılının sonunda un fabrikası ile un değirmenleri önemli yer tutmuştur. Urfa imalat sanayisinin gıdadan sonra en önemli dalı olan maden ve maden işleme alanında, öteden beri kuyumcular önemli yer tutmuştur. Bu daldaki diğer kuruluşlar bağlamında demirciler ve bakırcılar sayılabilir.³⁸⁰

Tarıma dayalı sanayi dalında dericilik, sabunculuk ve tereyağı imalathaneleri, Osmanlı Dönemi'nden beri Siverek'te vardır. Karacadağ yöresindeki hayvanların sütlerinden elde edilen yağın çiçek kokusu ünlü idi. Urfa'nın zengin hayvan varlığının bir ürünü olan dericilik ilkel yöntemlerle yapılmış, tabakhanelerde elde edilen deri, kösele, köşkerler ve saraçlar tarafından kullanılmıştır. Urfa'da öteden beri yapılan zeytincilik faaliyetleri, Birecik'te sabun imalathaneleri kurulmasına yol

³⁷⁶ Şefik Arif, s. 62; Celal Özbek, "Urfa'nın İktisadına Dair Bazı Düşünceler," Yenilik, 25 Birinciteşrin 1934, s. 2.

³⁷⁷ Şefik Arif, s. 78. Kumaş dokuyan tezgâhlar, çırık denilen tahtadan mamul bir aletle pamuk ve yün eğrilerek ip ve iplik haline getiriliyordu. Eski usul olan bu tezgâhlar Avrupa kumaşlarını taklitten bir nevi dokuma kumaş ile abalar imal edilmekteydi. Bkz.: *Urfa Hakkında; Tabii, Coğrafi, İctimai, İktisadi, Tarihi, Mülki Malumat-ı Cami' Salname 1927*, s. 23; Celal Özbek, "Urfa'nın İktisadına Dair Bazı Düşünceler," Yenilik, 25 Birinciteşrin 1934, s. 1-2.

³⁷⁸ *Yurt*, s. 7407.

³⁷⁹ *Yurt*, s. 7408. 1933 yılında Urfa'da un fabrikasının sayısı 1'dir. Tütün işletmesi, 1934-1939 yılları arasında sadece 1 tanedir. Elektrik işletmesinin 1939 yılında sayısı 1'dir. Öncesinde elektrik işletmesi yoktur. Bkz.: *Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, Sanayi İstatistikleri 1932-39*, Neşriyat no: 156, Ankara, Receb Ulusoğlu Basımevi, 1941, s. 156-452; Celal Özbek, *Urfa'nın Un Fabrikası*, Yenilik, 27 Temmuz 1937, s. 1.

³⁸⁰ *Yurt*, s. 7408., Yenilik, 5 Birinciteşrin 1944, s. 1.

açmıştır. Ayrıca ilkel yöntemlerle çalışan zeytinyağı imalathaneleri ile yerfistığından gliserin, yağ ve sabun elde edilen işletmelerde vardır.³⁸¹

İlde dokumacılık geleneği çok öncelere dayanır. El tezgâhlarında bez, abalık kumaş, maşmak (başörtüsü), şal, kuşak kilim dokunmuş; çıkırıkla eğrilen yapağıdan elde edilen yön ipliği ise aba, çadır, keçe, işlemeli çorap yapımında kullanılmış, Birecik'te kendirden ip ve halat yapılmıştır.³⁸² Urfa'da büyük fabrikalar bulunmadığı için küçük atölyeler kurulmuştur. Bu atölyeler daha çok hayvansal ürünleri ve tarım ürünlerini işlenmiştir. Başlıca atölyeler; dokumacılık, keçecilik, kürkçülük, dericilik, saraçlık, bakırcılık ve kazazlık alanında faaliyet göstermiş ve üretim yapmıştır.³⁸³

3.2.3.1.Dokumacılık

Çıkırık denilen aletlerle yün ve pamuk iplikleri yapılmıştır. Bu iplikler ise küçük dokuma tezgâhlarında yerli bezler, abalık kumaşlar, yaşmak diye tabir edilen kadın başörtüleri, şallar, kuşaklar ve yerli kilimler dokunmuştur.³⁸⁴ Cullahlık adı ile bilinen dokumacılık, Urfa'da 1950'li yıllara kadar canlılığını sürdürmüştür.³⁸⁵

3.2.3.2.Keçecilik

Keçe, halı ve kilim gibi yünden yapılan bir nevi ev sergisidir. Urfa'da yaygın olarak kullanılan keçe, komşu illere satılmıştır. Keçecilik Urfa'nın en eski el sanatlarından biridir.³⁸⁶ Urfa'da üretilen keçe türleri çoban, kış, ev, sedir ve at keçesi olarak sıralanabilir.³⁸⁷

3.2.3.3.Kürkçülük

Kürk, kuzu derisinden yapılan kışlık bir elbisedir. İçerisi beyaz deri dışarısı parlak satenden yapılmıştır. Kışın manto yerine kullanılmıştır. Hayvancılığın yaygın olduğu doğu illerinde çok kullanılan bir elbise olmuştur. Kürk yapımında kullanılan

³⁸¹ *Yurt*, s. 7408.

³⁸² *Yurt*, s. 7408; Celal Özbek, "Aba ve Marhaba!," Yenilik, 3 Birincikânun 1935, s. 1. Urfa'nın Birecik ilçesinde yetiştirilen kendir bitkisi, Fırat Nehri kenarındaki atölyelerde işlenerek kendir ipi üretilirdi. İlçe halkı, kendir bitkisini yetiştirmekle beraber bunu işleyip ticaretini yapardı. Kendircilik uzun bir döneme [1980 yılına kadar] Birecik'te gözde bir meslek ve sanattı. Bkz.: A. Cihat Kürkçüoğlu ve Sabri Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Çarşıları, Hanları ve El Sanatları*, Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2011, s. 75.

³⁸³ Gazezoğlu, Şengül, v.d., s. 185-186.

³⁸⁴ Gazezoğlu, Şengül, v.d., s. 185. Urfa'da dokumacılığı geliştirmeye yönelik 1942 yılında dokumacıların kooperatif oluşturdukları anlaşılmaktadır. Bkz.: EK-13.

³⁸⁵ Mehmet Emin Üner, *Osmanlıdan Cumhuriyete Urfa Tarihi*, Ankara, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2009, s. 211.

³⁸⁶ Gazezoğlu, Şengül, v.d., s. 185.

³⁸⁷ Karlıklı, s. 200.

kuzu derilerinin çok azı Urfa'dan karşılanabildiğinden Urfa'nın deri ihtiyacı başka illerden temin edilmişti.³⁸⁸

3.2.3.4.Dericilik

Koyun, keçi, oğlak, kuzu, sığır, deve ve av hayvanlarının derilerini bazı işlemlerden geçirerek bunlardan yemeni denilen ayakkabı yapılmıştır. Ayakkabının yanı sıra deri de komşu illere satılmıştır. Öküz, inek ve deve gibi büyükbaş hayvanların derilerinin işlenmesi sanatına yörede “*gön dabbaklığı*” adı verilmiştir.³⁸⁹

3.2.3.5. Sarraçlık

Sarraçlık; kemer, tabanca kılıfı ve hayvan yularlarının yapıldığı bir meslektir. Urfa'da eskiden çok yaygın olan sarraçlık, motorlu taşıtların çoğalması ve buna karşın binek hayvanların azalmasıyla durma noktasına gelmiştir.³⁹⁰

3.2.3.6. Bakırcılık

Bakırcılık sanatı, Urfa'da çok eski zamanlardan beri icra edilmiş ve ildeki bakır işleri “*dövme çekiç*” tekniğiyle ünlenmiştir. Bakırdan tepsiler, siniler, işlemeli tabakalar, su bakraçları ve bazı mutfak eşyaları yapılmıştır. Urfa'da bakırcılık, 1950'li yıllarda 100 işyerinde 300 usta ve kalfa tarafından yapılmaya devam etmiştir. Ancak 1960'lı yıllarda alüminyum, plastik ve daha sonraları çelikten imal edilmiş fabrikasyon ürünü mutfak gereçlerinin piyasaya hâkim olmasıyla bakırcılık Urfa'da canlılığını yitirmiştir.³⁹¹

³⁸⁸ Gazezoğlu, Şengül, v.d., s. 185; Karlıklı, s. 200.

³⁸⁹ Gazezoğlu, Şengül, v.d., s. 185; Karlıklı, s. 199.

³⁹⁰ Gazezoğlu, Şengül, v.d., s. 185.

³⁹¹ Kürkcüoğlu, v.d., s. 168-169; Gazezoğlu, Şengül, v.d., s. 185-186.

4. BÖLÜM: II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE URFA'DA SAĞLIK

4.1. Sağlık Alanında Görülen Gelişmeler (1923-1945)

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında sağlık alanında yerleşmiş bir alt yapı olmadığı gibi köklü bir sağlık politikası da kurulamamıştı.³⁹² Sağlık alanında planlanan bütçe de son derece yetersizdi.³⁹³ Bunun yanında, yeteri kadar yasal düzenlemenin olmayışı da, bu düzenlemeyi yapabilmek adına yeni bir kadronun oluşturulmasını gerektirmiş ve konuyla ilgili olarak, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na Dr. Refik Saydam [1881-1942] getirilmişti.

Saydam'ın bakanlığı döneminde illerde sağlık müdürlükleri, ilçelerde hükümet tabiplikleri kurularak sağlık örgütünün kilometre taşları oluşturulmuş ve hizmetlerinin tüm yurda yayılması sağlanmıştır. Yine bu dönemde, koruyucu hizmetlere önem ve öncelik verilmiş, bu hizmetler doğrudan merkezi hükümetçe üstlenilerek genel bütçe olanakları bu alana yönlendirilmiştir. Yataklı tedavi hizmetlerinin, kamu eliyle ancak yerel idareler (belediyeler, il özel idareleri) tarafından yürütülmesi planlanmış, bu alanda yol göstericilik görevini merkezi hükümet üstlenmiştir. Bu amaçla, bir yandan yerel idarelerin hastane açması teşvik edilirken öte yandan bu idarelere örnek olmak üzere Ankara, İstanbul, Sivas, Erzurum ve Diyarbakır gibi büyük illerde doğrudan bakanlığa bağlı "Numune Hastaneleri" açılmıştır.³⁹⁴

Saydam'ın bakanlık döneminde sağlık örgütünü kurabilmek ve halka yeterli sağlık hizmeti verebilmek amacıyla temel sağlık sorunları belirlenmiş; buradan hareketle Cumhuriyet dönemi sağlık hizmetlerinde kanunlaşma sürecine

³⁹² Recep Akdur, *Türkiye Cumhuriyetinin 75. Yılında Türkiye'de Sağlık Politikaları*, Ankara, Tubitak Matbaası, 1999, s. 50.

³⁹³ O dönemdeki maddi imkânlar, yetersiz olan sağlık insan gücünü arttırmak, köklü bir sağlık örgütü kurmak ve elde olanlarla yeterli bir sağlık hizmeti verebilmek adına yetersiz kalmıştır. 1923 yılı devlet bütçesinin sadece %2.21'i Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na ayrılabilmişti. 1935'e gelindiğinde ise sağlık hizmetleri için bütçeden ayrılan payda önemli bir değişiklik olmamış; 190.011.053 TL olan genel devlet bütçesinden 4.820.587 TL Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na ayrılmıştı. Bkz.: Yusuf Öztürk, Osman Günay, *Atatürk Döneminin Sağlık Politikası*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı, Yayın No: 2, 1991, s. 10-11. 1923-1973 yılları arası Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Bütçesi için bkz.: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ankara, SSYB Yayınları, yayın no: 422, 1973, s. 60.

³⁹⁴Akdur, s. 50.

gidilmiştir.³⁹⁵ Bu süreçte, 1928 yılında 1219 sayılı “*Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun*” çıkarılarak sağlık personelinin yetki ve sorumlulukları belirlenmiş ve sağlık hizmetleri disiplin altına alınmıştır. 1930 yılında ise 1593 Sayılı “*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*” çıkarılarak, sağlık hizmetlerinde alt politikaların ya da uygulamaların esasları belirlenmiştir.³⁹⁶ 1936 tarihli “*Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Teşkilat ve Memurin Kanunu*” ile Bakanlık, Bakanlar Kurulu’na üye bir bakanın emir ve idaresi altına alınmıştır. Bakanlığın devlet hizmetleri arasında; memleketin sağlık koşullarını düzeltmek, milletin ferdi ve sosyal sağlığına zarar veren etkenlerle mücadele etmek, gelecek nesillerin sağlıklı olarak yetişmesini sağlamak, halkı sağlığa ve sosyal yardıma kavuşturmak ve iskân işlerini görmek için kanunlarla kendisine verilen görevleri yapmak olarak düzenlenmiştir. Sağlık hizmetlerinin taşrada örgütlenebilmesi ve işleyişin sağlanabilmesi içinse 3017 sayılı kanuna göre, ilin en büyük sağlık idarecisi ve valinin sağlık danışmanı olarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müdürü görevlendirilmiştir. İlgili kişi bakanlığa bağlı tüm kuruluşların işlemlerinden sorumlu olmuş ve ilgili yasalar çerçevesinde görevlerini yerine getirmiştir.³⁹⁷

4.2. Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele

Cumhuriyet döneminde bir sağlık örgütünün oluşturulmaya çalışılması önemli bir gelişmeydi ancak yine de bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele o dönemde savaşılmaması gereken bir konu olarak Sağlık Bakanlığı’nın gündeminden düşmemekteydi. Aşının hastalıklar karşısında koruyucu etki taşıyor olması nedeniyle aşı uygulamasının yaygınlaştırılmasına rağmen yine de yurt genelinde birçok hastalık baş göstermekteydi. İstatistiklere göre 1925 ile 1939 yılları arasında Türkiye’de boğmaca, çiçek, cüzzam, ansefalit, difteri, dizanteri, haşevîleşmanyoz, hummairacia, hummayinifası, kabakulak, karahumma, kızamık, kızıl, kolera, kuduz, lekeli humma, Malta humması, puliyomiyelit, paratifüz, ruam, sarî sahaya iltihabı, suçiçeği, şarbon,

³⁹⁵ 1920-1938 yılları arasında sağlıkla ilgili 51 kanun, 18 kararname (tüzük), 21 talimatname (yönetmelik) çıkarılmıştır. Bu dönemde çıkarılan önemli yasaların başında; 1928 tarih ve 1219 sayılı “*Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun*”, 1930 tarih ve 1593 sayılı “*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*” ve 1936 tarih ve 3017 sayılı “*Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Teşkilat ve Memurin Kanunu*” gelmektedir.

³⁹⁶ Akdur, s. 50.

³⁹⁷ Umur Karabulut, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bakış: Dr. Refik Saydam’ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)”, *ÇTTAD*, IV/15, 2007, s. 157.

trahom, tetanoz, veba ve yılançık görülmekteydi.³⁹⁸ Bunlar ölümle sonuçlanabilen hastalıklar olmakla birlikte çiçek, trahom ve kolera³⁹⁹ halkın korkulu rüyası haline gelmişti. Trahom özellikle az gelişmiş Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde görülen önemli bir hastalıktı ve mücadele için gezici ekipler devreye sokulmuştu.⁴⁰⁰ Bunların yanı sıra sıtma, verem,⁴⁰¹ tifüs ve frengi⁴⁰² de halk arasında görülmekteydi.

Hastalıkların teşhisi ilk aşama olarak nitelendirilebilirdi. Ancak teşhis kadar bu hastalıklarla mücadele yöntemleri de birincil öncelikliydi. Örneğin, Saydam döneminde bulaşıcı hastalıklar konusunda en büyük sıkıntı ve mücadele sıtma hastalığında görülmüştür. Bu hastalıkla mücadele için koruyucu ilaçlar dağıtılmış, hastalar tedavi edilmiş, bataklıklar kurutulmuştur.⁴⁰³ Mücadele edilen diğer hastalıklar arasında trahom ve frengi de yer almaktaydı. Frengi hastalığı için ücretsiz ilaç dağıtılmış, ayrıca koruyucu önlemler de alınmıştır. Kuduz içinse yurdun çeşitli yerlerinde tedavi merkezleri açılmıştır.⁴⁰⁴

³⁹⁸ *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, İstanbul, Hüsniyatıyat basımevi, C.XI., , neşriyat no: 159, s. 174-175.

³⁹⁹ I. Dünya Savaşı sürecinde özellikle de Hac mevsiminde Hicaz'a giderek yurda dönen hacıların ülkeye taşınması sonucunda görülmüştür. 1918 yılından itibaren ise ülkemizde görülmeye başlanmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında yasaklanan Hac yolculuğuna 1947 yılında izin verilmesiyle birlikte kolera tehlikesi tekrar baş göstermekle beraber hastalıkla mücadelede başarılı bir sınav verilmiştir. *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 85-86.

⁴⁰⁰ Karabulut, s. 158.

⁴⁰¹ Verem, hem Türkiye'de hem de bütün dünyada yaygın olarak görülen bir hastalıktır. Disiplinsiz yaşantı, beslenme bozuklukları, kültürel yetersizlikler ve kötü çevre sağlığı koşulları gibi faktörlerden dolayı bulaşır. Ülkemizde, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 113-121. Maddeleri veremle mücadeleye ayrılmış ve daha sonra veremle mücadele çerçevesi genişletilmiştir. Bu yasanın çıktığı 1930 yılında Ankara ve Bursa'da birer verem savaş dispanseri açılmış, bunu daha sonra diğer dispanserler izlemiştir. Türkiye'de de Cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrasında yaygın olarak görülen verem, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 1943-1947 yılları arasında Ankara, Bursa, Eskişehir, İstanbul ve İzmir illerinde yapmış olduğu ölüm tespitlerine göre daima ilk üç sırada görülmüş ve genel ölümlere oranı da ortalama %13.5 olarak saptanmıştır. Türkiye'de verem mücadelesinde temel taşın atılmasında ve veremin milli bir sorun olarak ele alınmasında büyük hizmetler veren gönüllü dernekler birliği olarak Ocak 1948'de kurulan "*Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği*" veremle mücadelede etkin ve önemli bir rol oynamıştır. Bkz., *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 111-112; Öztürk ve Günay, s. 22-23.

⁴⁰² Sosyal ve zührevî bir hastalık olan frengi, XIX. yüzyılın ilk yarısında, önce İstanbul'da ardından yurt genelinde görülmüştür. Özellikle Bolu-Kastamonu yöresinde, hastalık hızlı bir yayılım göstermiştir. Bu nedenle frengi ile mücadele daha 1913 yılında başlatılsa da bu çalışmalar yeterli olmamıştır. 1921 yılında TBMM, Frengi ile mücadeleye başlamış ve 90 sayılı "Frenginin Kaldırılması ve Yayılması Önlenmesi Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Bu kanunla, bu hastalığın tedavisinin devletin sağlık örgütü tarafından ücretsiz yapılması kararlaştırılmış ve frengi hastalarının evlenmesi yasaklanmıştır. Frengi ile mücadeleye ilerleyen yıllarda da devam edilmiş; Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 103-112. maddeleri frengi ile mücadeleye ayrılmıştır. Buna göre; frenginin ihbarı ve kaydı zorunlu tutulmuştur. Ayrıca frengili kişiler ile bunların çocuklarına tedavi ve Bakanlıkça kurulan frengi savaş kurullarının yapacağı tarama muayenelerine gelme zorunluluğu getirilmiştir. Bkz.: Öztürk ve Günay, s. 22; *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 91.

⁴⁰³ Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)," *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32: (4), 2008, s. 351-356.

⁴⁰⁴ Karabulut, s. 158.

Saydam dönemindeki örgütlenme modelinin 1937-1960 yılları arasında uygulandığı görülmektedir. Ancak bu dönemi olumsuz etkileyen faktör II. Dünya Savaşı olmuş; Türkiye bu savaşa girmemesine rağmen çeşitli nedenlerden dolayı salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır.⁴⁰⁵ II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye’de yaygınlaşan salgın hastalıklar devletin ve toplumun mücadele ettiği en önemli sorunlardan biri olmuştur. Hükümet savaş yıllarında artış gösteren tifüs, sıtma, verem gibi hastalıklara karşı mücadele vermekle beraber, savaş dolayısıyla savunma harcamalarına ayrılan payın yüksek olmasından dolayı diğer sosyal harcamalarda olduğu gibi sağlık alanına ayrılan payı bütçede düşük tutmak zorunda kalmıştır.⁴⁰⁶

Türkiye artan hastalıklar karşısında, sağlık politikası çerçevesinde alınan önlemleri hayata geçirilmesinde çeşitli kapasite sorunları gibi birçok engelle karşılaşmıştır. Salgın hastalıklar ve diğer hastalıkların çeşitlenmesi ve artması karşısında, hastane, doktor, hemşire, teknik donanım ve yatak sayısı oldukça yetersiz kalmıştı. Devletin hizmetinde 1750 doktor, 1501 sağlık memuru, 419 hemşire, 667 ebe ve 139 eczacı olmakla birlikte Sıhhiye Vekâleti’nin savaş dolayısıyla 500 kadar doktoru ordunun hizmetine alması Anadolu’daki birçok ilçe merkezlerinin doktordan yoksun kalmasına neden olmuştur.⁴⁰⁷

Savaş nedeniyle ithalatın kesintiye uğraması ise ilaç darlığına yol açmıştır. Öte yandan bu durumun neticesinde piyasaya yerli ilaçlar hâkim olmuş ve kalitesiz, etkisiz hatta sahte ilaçlar yaygınlaşmıştır. Sağlık konusunda bütün dar imkânlarla bir de ilaç darlığının eklenmesi sıtma, tifüs, verem ve çiçek gibi salgın hastalıkların artmasına neden olmuştur.⁴⁰⁸

Türkiye, savaşın dışında kalmayı başarmakla beraber halk savaş yıllarında kendisini etkisi altına almaya çalışan hastalıklara karşı gündelik yaşam içinde çetin bir mücadele vermiştir. Tüm ilaç fiyatları yükselişe geçmiş, hatta bazı ilaçlar da karaborsaya düşmüştür. Savaş yıllarının kıtlık ve hayat pahalılığı koşulları içinde gıdasızlık, yetersiz beslenme ve barınma gibi nedenlerle yoksul insanlar arasında verem yaygınlaşmıştır. Artan yoksullukla beraber temizlik imkânlarının azalması

⁴⁰⁵ Musa Öztürk, “Cumhuriyet Dönemi’nde Sağlık Hizmetleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, C.6(1), 1999, s. 38.

⁴⁰⁶ Metinsoy, s. 360-362.

⁴⁰⁷ Metinsoy, s. 362.

⁴⁰⁸ Metinsoy, s. 363.

nedeniyle tifüs de savaş yıllarında halk için tehdit oluşturan salgın bir hastalık olmuştur.⁴⁰⁹

O dönemde Türkiye’de sıtma başta olmak üzere tifüs, verem, çiçek, difteri, karahumma, kızamık, kızıl, şarbon ve trahom gibi bulaşıcı hastalıklar görülmüş, bu hastalıklardan sıtma, tifüs, çiçek ve verem yayılarak Türkiye’nin her bölgesinde salgın haline gelmiştir.⁴¹⁰

4.3. Urfa’da Görülen Bulaşıcı Hastalıklar

II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa’da görülen başlıca bulaşıcı hastalıklar trahom, sıtma, çiçek, şark çıbanı ve tifüs olarak sıralanabilir.

4.3.1. Trahom

Trahom, göz kapaklarının altında birtakım kabarcıkların belirmesiyle başlayan, tedavi edilmeğinde ise kirpiklerin içeriye kıvrılmasıyla saydam tabakada yaralar çıkması yüzünden körlükle sonuçlanabilen bulaşıcı bir göz hastalığıdır.⁴¹¹

Trahom, bütün kronik insan hastalıkları arasında en yaygın olanlardan biridir. Hastalığın yaygınlık ve şiddetindeki bölgesel değişiklikler, bakteriyel göz enfeksiyonlarının tipi ve sıklığı, yaşanan iklim şartları, yaşam standartları ve kişisel hijyendeki farklılıklarla açıklanabilir. Bu hastalıkta yayılma sıklıkla anneden çocuğa veya büyükanneden toruna direkt temas veya eşyalarla olur. Hastalığın bulaşmasında taşıyıcı böcekler, özellikle sinekler rol oynayabilir. Hastalığın yayılma sahası, tropikal ve yarı tropikal ülkelerde kuru mevsimlerde ve sıklıkla bakteriyel konjonktivit⁴¹² salgınlarıyla birlikte olur.⁴¹³

Savaşlar, göçler ve ekonomik münasebetler trahom hastalığının yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Trahom genel olarak Suriye ve Mısır ile olan ilişkiler

⁴⁰⁹ İsmail Çakırçoban, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 22.

⁴¹⁰ Çakırçoban, s. 23.

⁴¹¹ Mahmut Işık, *Trahom*, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, 1968, s. 2.

⁴¹² Konjonktiva tabakasının iltihabına verilen addır.

⁴¹³ Daniel Vaughan ve Taylor Asbury, *Göz hastalıkları*, çev. : Ünal Bengisu, Fazıl Sezen, Ankara, Güven Kitabevi Yayınları, 1978, s. 95-125. Trahom hastalığının eski ve uzun bir tarihi vardır. M.Ö. 460’ta Hipokrat Galenus ve Poldejerin tarafından yazılmış ve Hipokrat’ın *Epidemiler* adındaki kitabında trahom birçok insanın gözlerini tahrip eden bir hastalık olarak gösterilmiştir. Hintliler, Romalılar, eski Yunanlılar bu hastalığa birçok ad vermişler ve hastalığı değişik safhalara ayırmışlardır. Nihayet M.S. 40 yılında Diaskorides adındaki bir hekim bu hastalığa trahom adını vermiştir. Bkz.: Süreyya Gördüren, *Memleketimizde Trahom ve Mücadelesi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, Yayın no:5, Doğu Matbaası, 1947, s. 46-47.

sonucunda Türkiye’de yayılmıştır.⁴¹⁴ Mısır’da yaygın olan bu hastalık, I. Dünya Savaşı sırasında güney ve güneydoğu illerimizde nadiren görülmüş ancak göçmenlerle birlikte diğer bölgelere sıçrayarak önemli sağlık sorunları arasında yer almıştır.⁴¹⁵ Cumhuriyet’ten önce de ülkemizin geniş bir kısmında çok yaygın olarak görülen, önemli oranda göz sakatlıklarına ve körlüklere neden olan bu hastalık ile mücadele fikri 1924 yılında oluşmuştur.⁴¹⁶ Yapılan kanun ve nizamlarla trahom bildirim zorunlu hastalıklar sınıfına koyulmuş; halkı tedavi edecek sabit ve seyyar teşkilât oluşturulmuştur.⁴¹⁷ Yapılan ilk mücadele ve girişim ise 1925 yılında, trahomun meydana getirdiği sakatlıklar nedeniyle “*Körler Memleketi*” denilen Adıyaman’da, yine aynı yıl Malatya’da birer trahom hastanesi ve dispanseri açılmasıyla başlatılmıştır.⁴¹⁸

Cumhuriyet’in ilk yıllarında trahom Urfa’da en çok görülen hastalıklardan biri olmuş ve 1924-1925 yılları itibariyle yerel düzeyde yaygın olarak nüfusun %12’sinde gözlemlenmiştir. Urfa’da göz hastalıkları uzmanının bulunmaması da bu hastalıktan muzdarip birçok genç insanın gözlerinin kör olmasını kaçınılmaz kılmıştır. 1926-1927 yıllarında ise, bu yerel hastalığın ildeki oranı %3’e düşmüştür.⁴¹⁹

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 99-102. maddelerinde trahom savaşına daha fazla önem verilerek hastalık bildirim zorunlu kılınmış ve Milli Eğitim Bakanlığı ile yapılacak koordineli bir çalışmayla okullarda gerekli tedbirlerin alınması öngörülmüştür. Bu bağlamda, hastaneler ve dispanserlerin yanı sıra köy tedavi evleri de kurulmuştur.⁴²⁰ Dispanserler; Urfa, Siverek, Adana, Gaziantep, Malatya, Kilis ve Besni gibi yerlerde yer almıştır. 1930 yılında Adana’da 40 yataklı bir trahom hastanesi açılmış, aynı yıl Gaziantep’te Trahom Mücadele Reisliği kurulmuştur.⁴²¹

⁴¹⁴ Gördüren, s. 47.

⁴¹⁵ Öztürk ve Günay, s. 21.

⁴¹⁶ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.130-131; Öztürk ve Günay, s. 22.

⁴¹⁷ Nuri Ayberk, *Türkiye’de Trahom Mücadelesi*, İstanbul, Kader Basımevi, 1936, s. 14.

⁴¹⁸ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, S. 130-131; Öztürk ve Günay, s. 22.

⁴¹⁹ Teyfiye Yaman, *Türkiye’nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası, Kitaplarına Göre Bayezid ve Urfa’nın Sosyo- Ekonomik Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 55-56.

⁴²⁰ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.130-131; Öztürk ve Günay, s. 22.

⁴²¹ Ayhan Vergili, *Türkiye’de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011. s. 398; Ayberk, s. 14; bkz.: EK-14.

Bulaşmayı önlemek için trahomlu öğrencilerin ayrı okullarda toplanılması düşünülmüş ve okula başlayacak öğrencilerin muayeneleri yapılarak trahomlu olanların bu okullara yönlendirilmesi sağlanmıştır. 1933-1934 yıllarında Urfa’da üç trahom okulunun bulunduğu bilinmektedir. Bu okullara her gün bir sağlık memuru gönderilerek hasta öğrencilerin tedavileri takip edilmiştir.⁴²²

Urfa ilinde trahomla mücadelede kapsamında özellikle 1939-40 yıllarına ait verilerde, hastane sayısının 1 olarak geçtiği dikkati çekmektedir. Bu hastanenin bahsedilen trahom hastanesi olması kuvvetle muhtemeldir. Yine aynı yıllarda dispanser sayısı da 1 olarak göze çarpmaktadır, köy tedavi evi sayısı ise 6’dır. 1933 ve 1940 yılları arasında Urfa’daki trahom mücadelesiyle ilgili veriler ayrıntılarıyla tablo 4.1’de gösterilmiştir.

Tablo 4.1. 1933-1940 Yılları Arasında Urfa’da Trahom Mücadelesi

Seneler	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Tedavi		
						İlaçlama	Yatırılanlar	Ameliyat
1933	1	1	–	15	12.785	166.036	126	177
1934	1	1	–	15	11.760	265.551	310	428
1935	1	1	–	15	11.181	209.322	230	309
1936	1	1	–	15	10.747	251.117	267	284
1937	1	1	6	15	8.563	230.748	216	346
1938	1	1	6	15	9.146	435.843	306	11
1939	1	1	6	20	13.808	447.190	324	48
1940	1	1	6	20	6.136	287.507	297	88

Kaynak: 1940-1941 İstatistik Yıllığı, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, C.12, Neşriyat no: 194, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, s.131.

Tablo 4.1’deki veriler değerlendirildiğinde, 1933’ten 1939’a kadar hastanede bulunan yatak sayısı 15 olmakla beraber 1939’da bu sayısının 20’ye yükseldiği görülmektedir. 1937-1940 yılları arasında köy tedavi evlerinin faaliyete başladığı dikkati çekmektedir. Hastalara ait veriler incelendiğinde ise, 1933 yılından 1938’a kadar muayene edilen trahomlu hasta sayısında gözle görülür bir düşüş varken, 1938’de bu kez önemli oranda bir artış olduğu göze çarpmaktadır. Ancak bu oran

⁴²² Vergili, s. 398.

1940 yılında yine düşüşe geçmiştir. 1934, 1936, 1938 ve 1939 yıllarında hastalara verilen ilaç sayısında bir önceki yıla oranla artış olduğu ve ayrıca yine bu yıllarda yatırılan hasta sayısındaki artışla bir paralellik gösterdiği izlenebilmektedir. Hastalara verilen ilaç sayısı ile ameliyat edilen hasta sayısının birbiri ile ilişkili olmadığı, ancak 1938 yılında ameliyat edilen hasta sayısında önceki yıllara göre aşırı bir düşüş olduğunu, 1939 ve 1940 yıllarında ise bu sayının arttığı görülmektedir.

Gerek tablo 4.1'deki veriler gerekse Yenilik gazetesinin 7 Eylül 1938 tarihli sayısında, Urfa Elektrik Şirketi Direktörü Rıza Bayrısıl'ın gazeteye verdiği açık teşekkür savaş sürecinde Urfa'da bir trahom hastanesinin de olduğunu belgeler niteliktedir. Öyle ki Bayrısıl, oğlunun göz kapağındaki sinir hastalığını tedavi ve ameliyat edip iyileştiren Urfa Trahom Hastanesi Direktörü Bay Ramiz'e (Ramiz Bey'e) açık teşekkürlerini sunmuştur.⁴²³

II. Dünya Savaşı'nın başlangıç yılı olan 1939 yılında da Trahom Hastanesi'nin işlerlikte olduğu bilinmektedir.⁴²⁴ 1940-41 yıllarında da bu işlerliğin devam ettiği aşağıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır:

“Urfa trahom mücadele hastane ve dispanserinin 1940 malî yılı yiyecek ve yakacak ihtiyacının tedarik ve temini için yapılan ihalenin eksik ilâna müstenit olmasından dolayı feshi lâzım gelmekte ise de yeniden yapılacak ihalenin hazinenin zararını mucip olacağı anlaşıldığından bahsi geçen ihalenin muteber addedilmesi; Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğinin 20/1/1941 tarih ve sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Maliye Vekâletinin 21/2/1942 tarih ve 112237/17/719 sayılı mütaleanamesi üzerine, 2490 sayılı kanununun 14'üncü maddesine tevfikân İcra Vekilleri Heyetince 1 Mart 1941 tarihinde kabul olunmuştur.”⁴²⁵

1945-1950 yıllarında dahi bu dispanser ve hastanenin işlerlikte olduğu bilinmektedir.⁴²⁶ Bu hastane bugün Urfa Şehir Merkezi'nde bulunan Yusuf Paşa Camii'nin arka tarafında yer almıştır. İlgili yerin alt katı dispanser, üst katı ise

⁴²³ Yenilik, 7 Eylül 1938, s. 1.

⁴²⁴ Yenilik, 21 Mayıs 1939, s. 4.

⁴²⁵ BCA, Fon: 30.18.1.2. Kutu: 94, Dosya: 14, Sıra: 19.

⁴²⁶ Yenilik gazetesinde yayınlanan “Göz Doktorumuz Gidiyor” başlıklı haberde 1945 yılında Urfa'daki trahom hastanesinin işlerlikte olduğunu belgeler niteliktedir. Bkz.: Yenilik, 26 Aralık 1945, s. 1. Urfa Trahom Hastanesi için bkz.: Yenilik, 16 Ağustos 1945, s. 2; Yenilik, 21 Ağustos 1945, s. 2. Yine aynı gazetenin bir başka sayısında çıkan “Trahom Hastanemiz” adlı haberde hastanenin başhekimi Adnan Bey'in hem hastane hem de dispanserlerin işleriyle meşgul olduğu dile getirilmektedir. Bkz.: Yenilik, 22 Haziran 1949, s. 1.

hastane olarak kullanılmıştır. Konuyla ilgili olarak Mehmet H. Öcal şunları aktarmaktadır:

“Bizim 11 Nisan Kurtuluş İlkokulu trahomlulara ayrılan okullardan birisi idi. Birinci sınıftan itibaren sağlık kontrolüne alındık. Bizimle ilgilenen Urfa'nın tek göz doktoru merhum Adnan Sayrun idi. Sınıfa gelir hepimizin tek tek göz kapaklarını tersyüz ederek bakardı. Temizliğe özen göstermemizi, yüzümüzü yıkarken gözümüze sabun kaçırmamamızı tavsiye eder, lüzûm gördüklerini Yusufpaşa Camii'nin arka tarafında bulunan göz dispanserine çağırır, damla ve merhem tedavisine alırdı. Bir gün de dispanserin üst katında bulunan göz hastanesine sıra ile gittik, hepimiz o zaman “göz kazınması” dediğimiz bir tedaviden geçtik. Allah rahmet eylesin bu doktorun sayesinde Allah'ın izniyle bu hastalığı atlatmış olduk. Dr. Adnan Bey bizimle beraber diğer okulları da kontrol altına aldığı gibi Vezir Hamamı'nın⁴²⁷ arka tarafındaki muayenehanesinde de her türlü göz hastalığına çare bulmağa çalışıyor, boş durmuyordu. İlçelerimizde, köylerimizde bilhassa trahomla mücadele ediyor, kökünü kurutmağa çalışıyordu. Bu ağır görevini sürdürürken nazik tavrı, güler yüzü ve babacanlığı ile kendini sevdirmesini biliyor, saygı ve sevgi kazanıyordu. İstanbul'da büyümiş, okumuş, ihtisas yapmış olmasına rağmen o günün Urfa'sındaki mahrumiyetlere aldırıyor, işine son derece özen gösteriyordu.”⁴²⁸

Gerek savaş sürecinde gerekse sonrasında Urfa'da trahom yaygın olarak görülmüştür. Dönemin tanığı olan A. Naci İpek, Urfa'nın sağlık koşulları ve Trahom hastanesi başhekimini hakkında şunlara değinmiştir:

“Dr. Adnan Bey, Urfa'mızda doktor bulunmadığı 1949'lu yıllarda⁴²⁹ Göz Hastanesi Başhekimisi olarak atanmıştı. Uzun yıllar bu görevi ifa etti. Meslek ve görevinin sevdalısı idi. Çalışkanlığı, özverisi, sevecenliği, hamiyeti, vefası ve hazakati ile halk tarafından sevildi, sayıldı, gönüllere taht kurup baş tacı edildi. Devlet Hastanemizde de doktor bulunmadığından oraya da vekâleten bakıyordu. O yıllar Urfa'da su yok, yol yok, elektrik yok, 7 ilkokul var, Urfa Lisesi yeni açılmış,

⁴²⁷ Yusuf Paşa Mahallesi Sarayönü semtinde 1703 tarihinde Urfa Mutasarıfı Arapkirli Yusuf Paşa tarafından Yusuf Paşa Camii'ne vakfiye olarak yaptırılan bu hamamla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Yaşar Gülbiçin, *Günümüze gelen Şanlıurfa Hamamları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 16-18.

⁴²⁸ Mehmet H. Öcal, “ Yarım Asır Önceki Urfa'da Bir Tığ Mücahidi: Dr. Adnan Sayrun”, *Hizmet*, Şanlıurfa, 27 Ekim 2005, s. 3. Ayrıca bkz.: Mehmet H. Öcal, “ Yarım Asır Önceki Urfa'da Bir Tığ Mücahidi: Dr. Adnan Sayrun”, *ŞURKAV Dergisi*, S.1, Şanlıurfa, 2003, s. 30.

⁴²⁹ 1949 yılı kastedilmiştir.

trahom ve sıtma kol geziyordu. Daha dramatik olanı okullardan 4'ü trahomlu⁴³⁰ öğrencileri, 3'ü de trahomsuz öğrencileri alıp okutuyordu. Sıtma ve Trahomun yanında sivrisineklerden sirayet eden gözelik (gözelik, şark çıbanı) da çocuklar arasında yaygın, önlenemez bir haldeydi. Her ahvalde Adnan Bey gecesini gündüzüne katar okulları sık sık dolaşarak trahom taraması yapar ve günün şartları içerisinde köylere ve ilçelere kadar uzanırdı. Evi ve muayenesi ise Sarayönü'nde Vezir Hamamı'nın karşısında idi. Hastalarının ötesinde evi bir ziyaretgâh halini almıştı. Hastası, dertlisi, dostu ve çaresizlerin uğrak mekânıydı. Adeta, şifa dağıtılan bir mabetti. Kapısına gelen hastaların kimliğine bakmaz insan olarak gereken sevgi ve ihtimamı gösterirdi. Fakirlerin ilaçlarının aldırır. Yoksulların ceplerine harçlık bile bırakırdı.⁴³¹ ...Adnan Bey 12 yıl gibi uzun bir süre Urfa'mızda kaldı. Hizmet gördü tüm Urfalıların gönlünde taht kurdu. Gecesi gündüzü, istirahatı yoktu. Bilmezdi de denilebilir. Trahomun yayılmasını önledi hatta kökünü kazıdı...''⁴³²

Naci İpek'in ifadeleri Urfa'daki trahom mücadelesini adeta özetler niteliktedir. O dönemde trahom kadar halkı bezdiren bir başka hastalık da sıtmadır.

4.3.2. Sıtma

Sıtma,⁴³³ durgun su birikintilerinin bulunduğu yerlerde, akarsu kenarlarında, kanalizasyon ve atık su şebekesinin olmadığı yerlerde görülen ve insanlara sivrisineklerle bulaşan bir hastalıktır. Sıtma mikrobunu taşıyan sivrisineğin kişiyi ısırmasıyla mikrop o kişiye aşılanmış olur. Hastalık hemen kendini göstermez ve aradan 9-17 günlük bir zaman geçer. Bu süre içerisinde mikrop vücuttaki kemik iliklerine, dalağa, beynin ince damarlarına, karaciğerlere yerleşir ve hastalık belirtileri başlar. Sıtmalı hasta zayıflar; kolları ve bacakları inceler. Hastanın karnı şişerek rahatsız edici bir görüntü alır ve hastanın yürüyememesi gibi sonuçlar

⁴³⁰ 1940-1950 yılları arasında Urfa'da 7 ilkokul vardı. Şehit Nusret, Turan ve 11 Nisan Kurtuluş ilkokulları trahomlu öğrencilerin eğitim ve öğretim gördükleri okullardandı. A. Naci İpek, *Kişisel Görüşme*, 25.12.2014.

⁴³¹ A. Naci İpek, "Abide bir İnsan Doktor Adnan Sayrun", *Şanlıurfa Tabipler Odası Bülteni*, Yıl 2, Sayı 2, Şanlıurfa, 2013, s. 1.

⁴³² İpek, s. 4.

⁴³³ Sıtma olarak tabir edilen Malarya, İtalyanca iki kelimeli birleşmesiyle oluşmuştur. *Mal* (fena), *Aria* (hava) demektir. Sıtmaya bu isim verilmesinin nedeni, eskiden bataklık yerlerin havasının zehirli olduğuna inanılması ve bu fena havanın solunmasından da sıtma meydana geldiği sanılmasından dolayıdır. Malarya için Türkçede sıtma tabirinin kullanılması, bu hastalığın belirgin arazi olan ısıtmaktan gelmektedir. Bkz.: Ata Ünalın, *Sıtma*, Ankara, Titaş Basımevi, 1943, s. 1.

doğurur. Sıtma yaz aylarında oldukça tehlikeli olmakla beraber, salgınlar endemik olmaktan çıkarak tüm bölgeye yayılır ve epidemik bir vaziyet almış olur.⁴³⁴

Sıtma ortaya çıkış ve yayılış sahası itibariyle en fazla kırsal alanlarda görüldüğünden, daha çok köylü halk arasında yaygınlaşmıştır. Türkiye gibi nüfusunun büyük çoğunluğunu köylü halkın oluşturduğu ve en büyük zenginlik kaynağının tarımsal faaliyetler olduğu dikkate alındığında, kırsal kesimde çalışan vatandaşların bulaşıcı hastalıklardan özellikle de sıtmadan korunması çok önemliydi.⁴³⁵

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sıtma önemli bir sorun teşkil etmiştir.⁴³⁶ 1920 yılında kurulan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince, Vekil Dr. Adnan Adıvar [1881-1955] başkanlığında hazırlanan çalışma raporunda bakanlığın öncelikli tuttuğu projeler arasında sıtma ile mücadele fikrinin de yer alması bu nedendir.⁴³⁷

Türkiye'de sıtma ile mücadele esasları ilk defa Mayıs 1926'da kabul edilen 839 sayılı kanunla belirlenmiştir. Bu kanunla sıtma ile mücadele örgütü kurulmuş; dalak ve kan muayeneleri ile sıtmalıların tespiti, bunların parasız tedavi edilmesi, bataklıkların kurutulması, sivrisineklerin ürediği jitlelerin ve çeltik sahalarının kontrol altına alınması esasları getirilmiştir.⁴³⁸

⁴³⁴ Tuğluoğlu, s. 352-353. Türkiye'de sıtma olarak bilinen bu hastalık, dünyada daha çok malarya olarak bilinir. Ayrıca "Paludismus," "Remitten Fever" ve "Wechsel Fieber" olarak da adlandırılır. Çok eski yıllardan beri bilinen ve tıbbın tanımladığı ilk hastalıklardandır. Tarihin bütün zamanlarında önemi bir sağlık sorunu olmuş ve insanlığa büyük zararlar vermiştir. Sıtma, tarih boyunca Anadolu'da salgınlara neden olmuş, Ege ve Akdeniz kıyılarında yer alan antik medeniyetlerin birçoğunun çökmesinde önemli bir rol oynamıştır. Anadolu'nun geçmişinde sıtma sadece yaygın olmakla kalmamış, medeniyetleri çöktürecek ağırlıkta seyretmiştir. Bkz.: Recep Akdur, *Sıtma: Temel Bilgiler*, Ankara, Palme Yayıncılık, 2004, s. 1-9.

⁴³⁵ Çakırçoban, s. 23.

⁴³⁶ Çakırçoban, s. 23.

⁴³⁷ Tuğluoğlu, s. 351.

⁴³⁸ Yine aynı kanunla, ilgili Vekâletin uygun göreceği yerlerde mücadele heyetleri görevlendirilecekti. İlgili talimatnamede ise hastaya nasıl yaklaşılması gerektiği ve sıtmanın sebeplerini ortadan kaldırılması için neler yapılmasına ilişkin bilgiler yer almaktaydı. Buna göre kinin, sıtmalı mahallerde, kitle halinde çalışan ve toprak işleri nedeniyle sıtmaya maruz kalanlara, sıtmayla düzenli olarak mücadele eden köylerin halkı ile öğrencilerine gerekli olursa ve icap ederse memurlara verilebilmeliydi. Çiftlik ve fabrika sahipleri, müteahhitler, şirketler, özel okul idarecileri ve on beş işçi çalıştıran işletmeler, amele ve talebelerine yeterli miktarda ücretsiz olarak kinin vermek zorunda tutuldu. Evlerinde tedavi olamayacak kadar ileri derecede sıtmalı olanların hastane ve dispanserlere kabul edilmesi ve ücretsiz olarak tedavilerinin yapılması kararlaştırıldı. Şiddetli bir sıtma nöbetinden sonra veya uzun süreli ve müzmin bir sıtmaya müptela olarak kansız ve kuvvetsiz kalmış olanlara kuvvet komprimeleri dağıtılması konusu da ilgili talimatnamede yer aldı. Sivrisinek mücadelesinde her durgun suyun izalesi gerekliyse de zorunlu ihtiyaç için temin edilen ve kullanılan suların gerekli şartların yerine getirmesi kaydı ile kullanılmalarına izin verildi. Haftada bir gün boşaltılmayacak ve çeşitli sebeplerden dolayı petrol dökülemeyecek olan su depolarının, sarnıçların ve büyük fiçuların

1940 yılına kadar bu esaslarla yapılan mücadele çerçevesinde muayene edilen kanlara göre sıtmalı oranı %11'e düşürülmüştür. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu nüfus hareketleri ve sıtma ilaçlarının ithalinin güçleşmesi,⁴³⁹ sıtma hastalığına neden olan anofellerin,⁴⁴⁰ yaşam alanları olan batakların kurutulması çalışmaları ve kontrollerine ara verilmesi sivrisineklerin üremesine neden olmuştur. Ayrıca savaş ortamında sıtma ilacı ve sivrisinek öldürücü bazı maddelerin sağlanmasındaki güçlükler ya da savaş koşullarından kaynaklanan ve tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de görülen imkânsızlıklar sıtmanın ülkenin bütün bölgelerine yayılmasına neden olmuştur.⁴⁴¹

Marmara, Ege, Akdeniz kıyıları ve hinterlandı, sıtmanın ortaya çıkış ile yayılışı için gerekli tomografik, klimatolojik ve meteorolojik bütün şartları içerdiğinde bu bölgelerde yaşayan halkın büyük çoğunluğu sıtma hastalığının tehdidi altında kalmıştır. İş ve askeri amaçlı yoğun nüfus hareketleri sonucunda sıtmanın ülke içinde bir yerden bir yere taşınması ve yayılması kolaylaşmıştır. Başta güney bölgeleri olmak üzere ülkenin değişik bölgelerine sıtmanın yayıldığı görülmüş; bu olumsuz koşullara bağlı olarak sıtma görülme riski düşük olan ya da hiç sıtma bulunmayan yerlerde salgınlar meydana gelmiştir.⁴⁴²

Bir başka açıdan bakıldığında, II. Dünya Savaşı'ndan dolayı dış ticaretin aksaması sivrisineklerin etkisiz hale getirilmesinde ve dolayısıyla sıtmayla mücadelede etken bir madde olan mazotun⁴⁴³ ithal edilmesini zorlaştırmıştır. Mazot temininde yaşanan zorluklar sıtma mücadelesinin aksamasına neden olmuş, bununla

ağızları, sivrisinek giremeyecek surette kapalı olmalıydı. Nehirlerden ve göllerden bahçelere, tarlalara, harklar ve kanallar vasıtasıyla su ulaştırıldığında bu kanalların yeterli miktarda derin olmasına, etraflarında sızıntı olmamasına kenarlarının daima düz bulunmasına dikkat edilmeliydi. Kanalların etrafındaki saz veya otların on beş günde bir temizlenmesi çok faydalı idi. Kerpiç ve tuğla imal olunan merkezlerin, şehir, kasaba ve köylerden 3 km uzakta olması, toprakların su biriktirmeyecek şekilde hazırlanması veya kazılmış olması gerekiyordu. Bkz.: Tuğluoğlu, s. 356; Erdem Aydın, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi," İstanbul, *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 20-23 Eylül 1993, s. 304-305.

⁴³⁹ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.101-105; Öztürk ve Günay, s. 21; Tuğluoğlu, s. 351-359, Seyfettin Okan, *Türkiye'de Sıtma Savaşı*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları no: 143, İstanbul, Suhulet Basımevi, 1949, s. 4.

⁴⁴⁰ Anofel, yaklaşık dört yüz türü bulunan bir sivrisinek türüdür ve bunların 30-40 türü sıtmaya yol açar.

⁴⁴¹ Çakırçoban, s. 24.

⁴⁴² Çakırçoban, s. 24.

⁴⁴³ Dizel motorlarda kullanılan, ham petrolün damıtma ürünlerinden biridir.

birlikte savaş öncesinde anofel sürfesi mücadelesinde kullanılan parisyeşili denilen kimyasal madde de savaş nedeniyle ithal edilememiştir.⁴⁴⁴

Sıtma ile mücadelesinde en önemli engeller ise mazot ve kinin temini konusunda çekilen zorluklar olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın, dünya ticaretini kesintiye uğratmasından dolayı 1940 ve 1941 yıllarında sıtma tedavisinde kullanılan kinin yeterli miktarda temin edilememiştir. 1941 yılında kinin tüketimi 46.000 kg. iken, 1942'de 12.120 kg. ve 1943'te 7.600 kg.'ye kadar düşmüştür. 1944 yılı için ise ancak 5.000 kg. kinin temin edilebilmiştir. Kinin ithalatının durması ve piyasada azalması kininin fiyatını hemen hemen ikiye katlamıştır.⁴⁴⁵

Bütün bu dar imkânlar bir de sıtma mücadelesi için tahsis edilmiş olan teşkilatın iyi organize olamaması ve etkin bir şekilde çalışmaması ile birleşince sıtma mücadelesi aksamış ve bu hastalık yeniden hüküm sürmeye başlamıştır. Bu nedenle ivedi bir şekilde kontrol altına alınması gerekmiştir. Bu kontrol sürecinde ilk yapılması gerekenlerden biri sivrisineklerin türediği yer olan bataklıkların kurutulması olmakla birlikte esasen 1930'lu yıllarda kurutulan bataklıklar savaş yıllarında bakımsız kaldığı için yeniden eski haline dönmüş, sivrisinek ve sıtma yuvası haline gelmiştir⁴⁴⁶.

Savaş öncesinde Türkiye'nin en önemli sorunu olan bataklıkları kurutma çalışmalarının savaş dolayısıyla devlet maliyesine yük getirmiş ve bu nedenle kesintiye uğramak durumunda kalmıştır. Savaş yıllarında tahsisatsızlık nedeniyle çok sayıda bataklık kurutulamamıştır.⁴⁴⁷ Bu durum karşısında sıtma hızla yayılarak ve sosyo-ekonomik bir sorun haline gelmiştir.⁴⁴⁸

1942-1943 yıllarında Türkiye'de yeni sıtma epidemileri yaşanmaya başlanmış ve bunun sonucunda sıtma oranı %32'ye kadar yükselmiştir. Bu durum karşısında 1945'te 4707 sayılı "*Olağanüstü Sıtma Savaş Kanunu*" ve Şubat 1946'da sıtma savaşını sürekli yürütmeyi öngören 4871 sayılı "*Sıtma Savaş Kanunu*" yürürlüğe girmiştir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ Metinsoy, s. 386.

⁴⁴⁵ Metinsoy, s. 386.

⁴⁴⁶ Metinsoy, s. 387-388.

⁴⁴⁷ Metinsoy, s. 388.

⁴⁴⁸ Çakırçoban, s. 24; bkz.: EK-15.

⁴⁴⁹ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.101-105; Öztürk ve Günay, s. 21; Tuğluoğlu, s. 351-359.

II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa'daki duruma bakıldığında, ilin her tarafında sıtma salgını olmakla beraber bazı ilçe ve nahiyelerde salgın daha büyük etki göstermiştir. Örneğin; Suruç ilçesi, Merciban ve Akziyaret nahiyelerinde yaşayan halkın bir kısmının büyüklü küçüklü sıtmadan yataklara düştüğü dikkati çekmektedir. Urfa halkı için en ziyade iş görme zamanı olan Temmuz ayında sıtmadan dolayı çiftçiler bütün işini bırakmak zorunda kalmış, belirtilen nahiyelerde ise bazı ekinlerin hasadı uzun süre yapılamamıştır. Hastalığın tedavisinde kullanılan kininle ilgili olarak ise gazete haberinde yer alan şu ifadeler salgının durumunu özetler niteliktedir.⁴⁵⁰

“İşittiğimize göre Urfa da kininin de bulunmamasile tabii olarak sıtmanın tedavisi ağırlaşıyor ve bir defa yatağa düşen köylü haftalarca başını kaldıramıyor... Alakadarların kinin tedariki ile alınması lâzım gelen başkaca tedbirlere geçmelerini bir memleket dersi olarak ehemmiyetle hatırlatırız.”

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nin emriyle Urfa'da salgın haline dönüşen sıtma hastalığını önlemek için Maraş Sıtma ile Mücadele Teşekkülü'ne mensup Doktor Cemal Akçar, Urfa'ya tayin edilmiştir. Akçar, sıtma hastalığına yakalananları parasız tedavi etmek ve gerekli ilaçları vermek suretiyle Urfa Halkevi'nde muayene ve tedaviye başladığında⁴⁵¹ dört günde yedi yüz hasta halkevine müracaat etmiştir.⁴⁵² Sıtma ile mücadele konusunda özveriyle çalışan doktorlara, Urfa Halkevi Başkanı Salahaddin Atabey, *Yenilik* Gazetesi vasıtasıyla açık teşekkürlerini şu şekilde iletmiştir:

*“Bölgemizde son zamanlarda üreyen sıtma hastalığıyla yakından ilgilenen ve önlenmesi için gayret gösteren doktorlarımızın bu mesailerini taktire şayandır. Yapılan teşebbüsler neticesinde bilhassa fakir vatandaşlarımızın Pazar günü hariç aşağıda isimleri zikredilen doktorların halkevimizde parasız muayene ve tedavi edilmektedir. Doktorlarımızın bu vazifeyi seve seve yaparak cemiyete karşı olan sevgi ve mahviyet hislerini tekrar izah ettiklerinden kendilerine açık teşekkürlerimi gazete vasıtasıyla iletirim.”*⁴⁵³

⁴⁵⁰ Yenilik, 13 Ağustos 1943, s. 1.

⁴⁵¹ Yenilik, 22 Eylül 1943, s. 1.

⁴⁵² “Dört Günde Yedi Yüz Hasta,” Yenilik, 26 Eylül 1943, s. 1.

⁴⁵³ Yenilik, 3 Eylül 1943, s. 1.

Yenilik gazete aracılığıyla sıtma hakkında geniş bilgi verilerek Urfa halkının sıtmadan korunması ve hastalığın yayılmasını engellenmesi için halk bilinçlendirilmiştir.⁴⁵⁴ Urfa’da yapılan olağanüstü sıtma savaşı çalışmaları 1945 yılı itibariyle başarılı sonuçlar vermiş; sağlık koruyucuları kursunda teorik ve uygulamalı eğitim alan 43 kişi kursu başarı ile bitirerek görevlerine başlamışlardır. Şehir merkezinde birçok çeşme ayaklarının oluşturduğu bataklıklar kurutulmuş ve sivrisinek yuvası olan 3.550 metrekare yere mazot dökülmüştür. İl bünyesindeki ilçe, bucak ve köylerde tarama yapılarak bütün yurttaşlar tedavi altına alınmıştır.⁴⁵⁵ Urfa’da sıtma ile mücadelede başarılı sonuçlar alındığı şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

*“İlimiz sıtma savaşının halkımızı memnun eder şekilde yapılmakta olduğu görülmektedir. Geçen yıllarda sıtmalı köylerimizin bu yıl halkı sapsağlam işlerle güçleriyle uğraşmaktadır. Evelleri yüzde yüz derecede sıtmadan muzdarip ve işi gücü muattal sıtma muntıkası birçok köylerimizde şimdi sıtma derecesi yüzde 20 nispetinde düşmüş olduğu köylüden öğrenilmiştir. Sıtma savaş başkanlığını bu başarısından dolayı kutlamayı bir borç sayarız.”*⁴⁵⁶

Savaş sürecinde Urfa’da sıtmanın yanı sıra görülen diğer bir hastalık da çiçek hastalığı olmuştur.

4.3.3. Çiçek

Çiçek, 14 günlük terfi devresinden sonra 3-4 gün devam eden titreme, ateş, baş, arka ve bel ağrıları, takatsızlıkla müterafik ani başlangıçla vasıflandırılan ekzantemli bir hastalıktır.⁴⁵⁷

Tıp tarihinde çok eskiden beri tanınan ve yaptığı salgınlar neticesinde çok büyük sayıda ölüm vakalarıyla toplumları tehdit eden bir tür bulaşıcı hastalık olan çiçek hastalığının,⁴⁵⁸ Türkiye’de salgın haline gelmesi çok kez doğu ve güney sınırlarının giriş kapılarından olmuştur.⁴⁵⁹ I. Dünya Savaşı’ndan sonra bütün dünyada

⁴⁵⁴ *Yenilik*, 23 Nisan 1944, s. 2; *Yenilik*, 27 Nisan 1944, s. 2; *Yenilik*, 2 Mayıs 1944, s. 2.

⁴⁵⁵ *Ulus*, 5 Temmuz 1945, s. 2.

⁴⁵⁶ *Yenilik*, 30 Ağustos 1945, s. 1. Sıtma ile mücadele daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bkz.: “*Urfa’da Sıtma Savaşı*,” *Yenilik*, 9 Mart 1948, s. 1.

⁴⁵⁷ *Çiçek Hastalığı ile Mücadelenin Ana Hatları*, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Yayınları no: 212, Ankara, Anadolu Matbaası, 1956, s. 1.

⁴⁵⁸ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 80-84.

⁴⁵⁹ *Çiçek Hastalığı ile Mücadelenin Ana Hatları*, s. 1.

görülen çiçek salgınları ülkemizde de görülmüş ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde aşı uygulamalarının arttırılması oranında hastalık azalmıştır.⁴⁶⁰

1929-1938 yıllarında İran'dan gelen mülteciler arasında görülen çiçek vakaları Türkiye'de bazı bölgelerde salgınlara neden olmuş; bu bölgelerde alınan tedbirlerle salgınların genişlemesi önlenmiştir.⁴⁶¹ Örneğin 1930 baharında Güney vilayetlerimizden Mardin, Urfa ve Gaziantep'te çiçek salgını meydana gelmiştir. Salgının bu vilayetlere nereden sirayet ettiğini ve hastalığın sebeplerini incelemek, aynı zamanda salgının önüne geçip aşılama faaliyetlerini kontrol etmek üzere Seyyar Emraz-ı Sariye Mütahassısı Doktor Vefik Vassaf Bey bölgeye gönderilmiştir. Doktor Vassaf Bey incelemelerinde bölge halkının hududun diğer tarafındaki köylerle daimi surette temasta bulduklarını ve sık sık karşı yakadan hududumuz tarafına köylülerin geçmesi neticesinde hastalığın bulaştığını belirtmiştir. Bölge halkı, fenni şekilde yapılan aşıya rağbet göstermeyerek aşının keşfinden önce çok eski zamanlarda insanlar tarafından tecrübe edilmiş olan “*insandan insana aşı nakledilmek*” usulünü gizliden gizliye uygulamıştır. Bu uygulama sonrası bölgede çiçek hastalığından ölümler meydana gelmişti. Bölge halkı, sıhhiye memurları tarafından çiçek aşısı için yapılan kayıt işlemlerini sağlıkları ile alakadar olacağını düşünmeksizin eski devirlerde jandarma ve tahsildardan başka bir şey görmemiş olduklarından bu kayıt işlemlerini de askerlik veya vergi için yapılmakta olduğu yanlışına düşmüşlerdi. Bölge halkının isim kaydına başlanıldığı zaman dağlara kaçmaları veya evlerine gizlenmeleri sebebi ile hastalık yayılarak salgın haline gelmiştir. Bu hastalık neticesinde karşılaşılan hasta ve ölü sayısı, halkın üzüntü ve endişeyle çocuklarını aşılatmak üzere aşı merkezine akın etmelerine neden olmuştur. Hastalığın görüldüğü vilayetlerde 1930 başlarına kadar yapılan aşı toplamı 95.993'tü.⁴⁶² Ayrıca Urfa'da yerel basında çiçek hastalığı hakkında bilgi vererek

⁴⁶⁰ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 80-84. Cumhuriyet döneminde aşı ihtiyacı 1934 yılına kadar İstanbul Aşıhanesi tarafından karşılanmış ve bu tarihten sonra Aşıhane'nin Ankara Hıfzıssıhha Enstitüsü'ne nakledilmesiyle de aşı üretimi daha modern ve teknik usullerle yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'de 1940-1955 yılları arasında en çok aşı uygulaması yapılan hastalık çiçek hastalığı olmuştur. Bkz.: *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 80-84.

⁴⁶¹ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 80-84.

⁴⁶² Çakırçoban, s. 9-10.

aşının önemine değinmiş ve Urfa halkını aşılınması konusunda bilinçlendirilmiştir.⁴⁶³

Bir diğer çiçek salgını ise 1942-1944 yılları arasında görülmüş; salgın, hastalığın sürekli olarak bulunduğu Suriye ve Irak'tan gelerek Mardin ilinin Midyat ilçesine ve oradan da tüm yurda yayılmıştır.⁴⁶⁴ Çiçek vakaları 1920/1921 [1339] doğumluların sevk edilmesi münasebetiyle hastalığın hüküm sürdüğü yerlerden başkâülkenin diğer bazı noktalarına da yayılmıştır.⁴⁶⁵

II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa'da görülen salgın hastalıklardan biri de çiçek hastalığı olmuştur. 1942 yılında Urfa'da aşı taraması yapılarak bu salgın hastalığın başka yerlere yayılmasının engellenmeye çalışıldığı aşağıdaki arşiv belgesinden anlaşılmaktadır:

“Suriye’de şiddetle icrayı hükmeden çiçek hastalığı bu memleketle cenup hudut vilayetlerimiz arasındaki önüne geçilemez münasebetler dolayısıyla 10.7.1942 tarihinde memleketimize sirayet ederek bu vilayetlerde de salgın halini almağa başlamış ve Vekâletimiz derukap işe el koyarak hastalık çıkan yerlere mütehassıs tabipler ve sıhhat memurları göndermişti. Bu mücadeleye buralarda elan devam edilmekle beraber, hastalığın yurdun içinde yayılmasını önlemek üzere daha cezri tedbirler alınmasına lüzum görülmüş ve bütün mekteplerle Vekâletler ve diğer resmi dairelerin merkez ve taşra teşkilatı mensuplarına ve bunlar haricinde kalan bütün topluluklarla sıtma ve frengi ve trahom mücadele teşkilâtı memurlarından da istifade edilmek üzere köylere kadar teşmil edilerek umumi çiçek aşısı yapılması kararlaştırılmış ve tatbikata başlanmıştır... Şimdiye kadar Mardin, Siirt, Urfa ve Diyarbakır muntıklarından 796 vaka haber alınmıştır ki bunlardan büyük kısmı ancak köy köy vâki taramalar neticesinde meydana çıkarılmıştır. Bu muntıklar neticesinde de 45 vaka haber verilmiştir.”⁴⁶⁶

Aşı taraması yapılarak çiçek hastalığının yayılmasını önlenmeye çalışılmıştır. Ancak yapılan mücadeleye rağmen yer yer çiçek salgınının görülmesi üzerine ek tedbirler alındığı ilgili arşiv belgesinde geçen şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

⁴⁶³ Yenilik, 13 Mart 1939, s. 2; Yenilik, 14 Mart 1939, s. 1; Yenilik, 17 Mart 1939, s. 2; Yenilik, 28 Nisan 1943, s. 1; Yenilik, 3 Mayıs 1943, s. 2; Yenilik, 27 Mayıs 1943, s. 2.

⁴⁶⁴ Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, s. 80-84.

⁴⁶⁵ BCA, Fon: 30.10.0.0. Kutu: 177, Dosya: 223, Sıra: 16.

⁴⁶⁶ BCA, Fon: 30.10.0.0. Kutu: 177, Dosya: 223, Sıra: 16. Ayrıca bkz.: EK-16.

“Mardin, Urfa ve Siirt Vilayetleri mntikalarında Suriye’den intikal eden Çiçek hastalığının yapılan mücadeleye rağmen devam etmesine binaen bir tetbiri ihtiyati olmak üzere Vilayetimiz mntikalarında muayyen günlerde (30 yaşına kadar) tatbik edilmekte olan aşının Vekâletler memur ve müstahdemlerinede yapılması lüzumu Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinden müdüriyetimize emir verilmiştir. Vekâletler Tabibi tarafından yapılacak bu aşı ihtiyacı müdüriyetimiz tarafından temin edilecektir...”⁴⁶⁷

Yerel basın, halkı sadece çiçek hastalığı konusunda değil birçok hastalık konusunda bilinçlendirmiştir. Bunlardan biri de şark çıbanıdır.

4.3.4. Şark Çıbanı

Şark çıbanı, çeçe sineği (phlebotomus) tarafından deride kan emme esnasında insanlara bulaştırılan paraziter bir hastalıktır. Lezyonlar, genel olarak yüz, kol ve bacak gibi vücudun dışı açık alanlarında, ağrısız kızarıklık (papül veya sivilce) olarak başlar ve yavaşça büyüyerek 4 veya 6 ay içerisinde 1-2 cm büyüklüğüne ulaşır. Nodüllerin zamanla ülserleşerek volkan şeklini alması ve merkezi bölgeden kabuklanması tipiktir. Sıklıkla tek lezyon şeklinde ortaya çıkmakla beraber, lezyon sayısı birden fazla olabilir. Tedavi edilmediğinde dahi 12 veya 18 ay gibi bir süre zarfında kendiliğinden iyileşebilir. Fakat tedavisiz olgular belirgin iz bırakarak estetik problemlere neden olur.⁴⁶⁸

Şark çıbanının dünya üzerinde; Fas, Cezayir, Tunus, Mısır, Suriye, İran, Hindistan ve Mezopotamya diye adlandırılan topraklar üzerinde kurulmuş olan ülkelerde hüküm sürdüğü bilinmektedir.⁴⁶⁹ Cumhuriyet’in ilk yıllarında Urfa’da

⁴⁶⁷ BCA, Fon: 30.10.0.0. Kutu: 15, Dosya: 87, Sıra: 30. Bkz.: EK-17.

⁴⁶⁸ Enver Turan, “Şark Çıbanı Hastalığı”, *Şanlıurfa Tabipler Odası Bülteni*, Yıl 2, S. 2, Şanlıurfa, 2013, s. 5. Şark çıbanı daha çok Eylül ve Ekim aylarında görülmüş ve genelleme olmamakla beraber Urfa çıbanı daha çok yüzlerde Diyarbakır çıbanı ise el ve kol bölgelerinde çıkmıştır. Ancak çıbanın avuç içi ve ayakaltında çıktığı görülmemiştir. Bkz.: Ali Rıza, *Şark Çıbanı ve tedavisi*, İstanbul, Kader Matbaası, 1931, s. 12-16.

⁴⁶⁹Bu çıban 1787 yılında Halep’te varlık göstermesiyle uzun bir süre “Halep Çıbanı” adıyla anılmıştır. Daha sonra Cezayir’de “Biskra” Tunus’ta “Kafzra” bölgelerinde görülmüştür. Bu hastalık sonraki yıllarda yaygınlaşınca görüldüğü yerin adıyla dillendirilmiştir. Halep çıbanı, Mısır, Nil, Kahire, Süveyş, Sudan, Girit, Kıbrıs, Musul, Bağdat, Basra, Yemen, Delhi, Bombay, Guccrat, Zibans, Sahra, Pencap, Tahran, Asfihan, Aşkabat, Türkistan sınırlarında görülmüş ve Pendik, Gence, Tiflis çıbanı gibi isimlerle anılmıştır. Her ne kadar bu hastalık zuhur ettiği yer adıyla anılsa da Avrupa müellifleri Şark çıbanı için “Bouton d’orient” Almanca “Orient beule” İngilizce “Delhi boil” tabirini kullanmışlardır. Bkz.: Ali Rıza, s. 7-10.

görülen hastalıklardan biri de şark çıbanı olmuş ve 1927 Urfa Salnamesinde şark çıbanı hastalığına şöyle değinilmiştir:

“Vilayetin ahval-ı sıhhyesi mevzubahs olurken Urfa şehrinde (güzellik) tabir edilen mahalli çibandan bahs etmek icab eder. Haleb Bağdad çibanlarına muşabih olan bu çıban, tahasul eden tibbi kanaate göre bir nevi sivrisineklerin nakıl ettiği aşılardan vücuda gelmektedir. Bu çıbanın mikrobi ve serumu henüz keşf edilmemiştir. Çocukların yüzlerinde yaptığı tahribat ciddi mihimdir. Kadın ve kızların yüzlerinde çıktığı zaman tamamen müsemman balinkayz olduğunu isbat edecek şekilde iz bıraktığı, ekseriyetle vakidir. Bu yara vücudun açık yerlerinde zuhur eder. Yazın aşılacağı zan olunan mikrobi ne kadar müddetde devr-i teferinini geçirdiği bilinmezse de yara son baharın ortalarında ufak ve parlak bir inci tanesi gibi zuhur eder. Tedricen büyüme ki, büyüdükçe kızarmağa ve gitgide morarmağa başlar. İlbahara doğru nakh eder. Ve temiz tutulur ise yaz iptidalarında bir nedbe bırakarak şifayab olur. Yaraya iyi bakılmadığı halde daha uzun süre ve tahribkar bir şekil olarak vahim neticelere müncer olur.”⁴⁷⁰

1929 yılına gelindiğinde bu hastalık; Urfa, Maraş, Gaziantep, Diyarbakır, Mardin, Erzincan, Van, Bitlis, Siirt, Malatya, Manisa, Kayseri, Konya, Nevşehir, Çorum ve Elazığ illerinde görülmüştür.⁴⁷¹ 1943'te ise Urfa, Diyarbakır, Malatya, Mardin, Antep, Siirt ve Bitlis'te yaygınlaşmıştır. Bir nevi yerli çıban olan bu kalıcı izli yaranın bölge halkı tarafından iyi tanındığı bilinmektedir.⁴⁷² Şark çıbanı, bilhassa küçük çocukların yüzlerinde çıkararak yaptığı tahribatla dikkati fazlasıyla çekecek nitelikte yara oluşturmuştur. 1943 yılında “Yenilik”te şark çıbanına geniş yer verilerek Urfa halkı bu konu hakkında bilinçlendirilmiştir.⁴⁷³ Ayrıca yine aynı yıl bu gazetede Diyarbakır'da bir eczacının hastalar üzerine denemesi neticesinde şark çıbanının iyileşmesini sağlayan ilacın bulmasından ötürü, gazete de o eczacıya tebrik ve teşekkür yazıları yer almıştır.⁴⁷⁴ 1955 yılına kadar uzanan süreçte de Urfa'da bu hastalığın izleri sürülebilmiştir. Naci İpek, o dönem anılarını anlatırken şark çıbanı konusunda şunlara değinmiştir:

⁴⁷⁰ Urfa Hakkında; Tabii, Coğrafi, İctimaî, İktisadî, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami' Salname 1927, s. 20.

⁴⁷¹ Ali Rıza, s. 11.

⁴⁷² Yenilik, 27 Ağustos 1943, s. 1.

⁴⁷³ Yenilik, 17 Haziran 1943, s. 1; Yenilik, 30 Ağustos 1943, s. 2.

⁴⁷⁴ Yenilik, 17 Haziran 1943, s. 1.

“Şark çıbanı, Urfa’da 1940 ve 1955 yılları arasında görülen hastalıklardandı. Urfa halkı şark çıbanı için “gözelik” gibi mecazi bir tabir kullanırdı. Çünkü şark çıbanı hastalığı bulaştığı kişinin cildinde kalıcı iz bırakıyordu. O dönem Urfa’da sağlık koşulları çok yetersizdi. Halk kendi arasında çeşitli bitkileri karıştırarak suda saatlerce kaynatıp bitki özünü oluşturuyordu. Elde edilen bu karışımı çıbanın olduğu bölgeye sürüyorlardı. Yine o dönem trahom hastanesi başhekimisi olan Dr. Adnan Sayrun, şehir hastanesinin başhekimliğine de vekâlet ediyordu. Şark çıbanı bulaşmış hastaları tedavi ederek hastalıkla mücadele etmeye çalışıyordu.”⁴⁷⁵

Naci İpek’in ifadelerinden, şark çıbanının yalnızca savaş sürecinse değil, savaş sonrasında da azımsanmayacak bir süre görüldüğü anlaşılmaktadır. Urfa halkı, II. Dünya Savaşı sürecinde yalnızca trahom, sıtma, çiçek ve şark çıbanıyla değil bir de tifüsle mücadele etmiştir.

4.3.5. Tifüs

Tifüs, Türkiye’de II. Dünya Savaşı’nın olumsuz ekonomik ve toplumsal etkilerinin görüldüğü ortamda, hayat pahalılığının arttığı 1942 ve 1943 yıllarında kendi göstermiştir. Savaşın ve devletin ekonomik politikalarının etkisiyle gelir dağılımının bozulması, artan fakirlik ve sefalet, temel tüketim maddelerinde darlıkların görülmesi, toplumun yetersiz beslenmesi ve toplumsal hijyen koşullarının bozulması sonucunda tifüs vakalarında artış olmuştur.⁴⁷⁶

Bitle bulaşan bu hastalık, Cumhuriyet dönemi öncesinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da geniş bir yayılma sahası bulmuştur. 1942 yılıyla birlikte hastalık yayılmaya başlamış ve ertesi yıl salgın halini almıştır. Bu nedenle ülkede geniş bir aşı uygulamasına geçilmiş ve bunu sağlamak üzere Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü’nde tifüs laboratuvarı kurularak geniş çaplı bir aşı üretiminin gerçekleştirilmesi ele alınmıştır.⁴⁷⁷

Savaşın devam ettiği 1943-1945 yılları arasında Urfa’da tifüs vakaları görülmüş ve yerel basın tifüs hakkında bilgi vererek hastalığın yaygınlaşmasını

⁴⁷⁵ A. Naci İpek, *Kişisel Görüşme*, 25.12.2014.

⁴⁷⁶ Metinsoy, s. 364.

⁴⁷⁷ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 99.

önlemek için Urfa halkını bu konuda bilinçlendirmiştir.⁴⁷⁸ 1945 yılında Urfa'da tifüs vakaları görüldüğü *Yenilik* gazetesinin şu haberinden anlaşılmaktadır:

*“Son günlerde 2’si Dergezenli mahallesinden, birisi Yusuf paşa ve birisi de Tepe mahallesinden olmak üzere 4 Tifüslü daha sıhhat müdürlüğüne tesbit edilmiş ve bu hastalarda memleket hastanesine kaldırılarak tedavi altına alınmıştır.”*⁴⁷⁹

Bu haberden anlaşıldığı üzere tifüs savaş sürecinde Urfa'da görülen hastalıklardan biri olmuştur. Ancak bu hastalıkla ilgili yerel basında yeteri kadar habere ya da konuyla ilgili arşiv belgelerine rastlanılamamıştır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında ise Urfa'da daha önce yaygın olarak görülen ancak zamanla azaltılan bulaşıcı hastalıkların savaş sürecinde tekrar salgın halini aldığı dikkati çekmektedir. Bu dönemde gerek savaş ekonomisi kaynaklı yetersiz beslenme koşulları ve ilaç darlığı gerekse sağlık alanına ayrılan bütçenin yetersizliği ve sağlık personelinin eksikliği bulaşıcı hastalıkların yayılmasını tetiklemiştir. Ancak savaş sürecinde bulaşıcı hastalıkların salgın haline gelmesiyle birlikte bu hastalıklarla mücadele edilmiş ve hastalıkların yayılmasının önü alınmıştır.

⁴⁷⁸ *Yenilik*, 9 Temmuz 1943, s. 2; *Yenilik*, 12 Temmuz 1943, s. 2; *Yenilik*, 14 Temmuz 1943, s. 2; *Yenilik*, 19 Temmuz 1943, s. 2; *Yenilik*, 6 Temmuz 1944, s. 2.

⁴⁷⁹ *Yenilik*, 7 Şubat 1945, s. 1.

SONUÇ

Türkiye, 1939-1945 yılları arasında cereyan eden II. Dünya Savaşı'na fiilen girmemekle birlikte savaşın getirmiş olduğu ekonomik, sosyal, psikolojik, kültürel ve siyasi koşulları bütün ağırlığıyla hissetmiştir. Bu bağlamda, bu koşullardan etkilenen illerden biri de Urfa olmuştur.

Dönemin sosyo-ekonomik koşulları Urfa'daki yaşamı etkilemiş; burada başta iaae temini olmak üzere birçok sıkıntı yaşanmıştır. TMO'nun hububat için gerekli olan depoları bulamama gibi kapasite sorunları, ekmeğin karneye bağlanmasıyla birlikte ekmek temininde yaşanan aksaklıklar, buna bağlı olarak fırınlarında çıkan ekmeklerin kalitesizliği, piyasada oluşan fiyat artışları ve ihtikâr olayları yaşanan sıkıntılara örnek teşkil etmektedir. Bu sıkıntılarla eşzamanlı olarak Urfa halkının en önemli ekonomik faaliyeti olan tarımda da kuraklık, tarım araç ve gereçlerinin yetersizliği, çekirge afeti gibi olumsuzluklardan dolayı üretimde zaman zaman düşüş yaşanması savaşın ilk yıllarında halkın belini büken diğer unsurlardır. Ancak Urfa Grup Amirliği Çiftliği'nin faaliyete başlamasının ardından tarım ürünlerinin üretiminde artış gözlenmesi ve Urfa'daki tarım sektörünün dengeye girmesi savaş yıllarında görülen önemli bir gelişmedir. Bu durum, savaşın olumsuz etkilerinin geliştirilen stratejilerle bertaraf edilebileceğinin de önemli bir göstergesidir.

Savaş sürecinde Urfa'daki hayvancılık faaliyetlerine bakıldığında ise bu faaliyetlerin büyük oranda iklim koşullarına bağlı kaldığı görülmüştür. Hayvancılıktan alınan verimi o yıl çayır ve meralara düşen yağış miktarı bir başka deyişle mevsim koşulları belirlemiştir. Bu durum Urfa'da daha çok küçükbaş hayvancılığın yapılmasına neden olmuştur.

Tarımda öncü hayvancılıkta ise gelişmekte olan bir kent sayılabilecek Urfa'da sanayi ise son derece yetersiz kalmıştır. Gerek savaş öncesinde gerekse savaş sürecinde Urfa'da herhangi bir sanayi tesisi kurulmamıştır. Savaş sürecinde Urfa'da işlerlikte olan iki fabrika da zaten daha çok tarım ürünlerini işlemiştir. Şunu belirtmek gerekir ki Urfa'da savaş öncesi ve sonrasında fabrikalardan ziyade daha çok atölye tarzında küçük işletmeler varlık göstermiştir. Sanayi olanaklarının kısıtlı olması istihdam olanaksızlıklarının da kaynaklarından biri olmuştur.

Savaş yıllarında Urfa halkı bir yandan fiyat artışları, geçim darlığı ve işsizlik gibi nedenlerle ekonomik sıkıntılar yaşarken diğer yandan sağlık sorunlarıyla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Urfa'da daha önceki yıllarda hâkim olan ve mücadele sonucu önü alınan salgın hastalıklar yetersiz beslenme, ilaç darlığı, sağlık personeli yetersizliği v.b. unsurlardan dolayı savaş sürecinde tekrar çoğalmaya başlamıştır. Trahom, sıtma, çiçek, şark çıbanı ve tifüs bu salgınların en yaygın olarak görülenleridir. Savaş nedeniyle Türkiye'nin savunma giderlerinin artması ve buna bağlı olarak sağlık alanına ayrılan bütçede kısıntıya gidilmesine rağmen, ilgili sağlık personelinin çalışmaları ve üstün gayretleriyle yine de bu salgınlarla mücadele edilmeye çalışılmıştır. Doktorların özel muayenehanelerinde bile olsa birçok hastayı ücretsiz tedavi etmesi ve Urfa Halkevi'nin de halkın sağlık problemleriyle birebir ilgilenmesi ya da Urfa'da eğitim-öğretimin dahi halkın sağlık problemleri dikkate alınarak düzenlenmesi, örneğin bazı okulların sırf trahomlu çocukların öğrenimlerine ayrılması çarpıcı örneklerdir.

Esasen eğitim-öğretim kurumlarının yetersizliğinin Cumhuriyet dönemine kadar dayandığı Urfa'da savaş sürecinde okullaşma oranının arttığı ve yeni okulların açıldığı dikkati çekmektedir. Bunların en önemlilerinden biri kızların eğitimini ön plana çıkartan Urfa Kız Enstitüsü'dür.

Urfa'da eğitim alanında yaşanan olumlu gelişmelerin yanı sıra kültür ve sanat faaliyetlerinde de ilerleme kaydedilmesi kentteki sosyo-kültürel yaşamın savaş koşullarından aslında çok da etkilenmediğini göstermektedir. Bu dönemde, müzik ile uğraşan Urfalı sanatçıların bir kısmı yerel düzeyde kalmakla birlikte bir kısmı da Türkiye genelinde tanınmıştır. Urfa'nın edebiyat alanında yetiştirdiği isimlere ise Abdulkadir Karahan ile Suut Kemal Yetkin gibi önemli edebiyatçılar örnek gösterilebilir. Üstelik Yetkin'in edebiyatçılığının yanı sıra bu dönemde Urfa Milletvekilliği yapması da son derece önemlidir.

Savaş sürecinde kentteki sosyo-ekonomik ya da sosyo-kültürel yaşamı renklendiren unsurlardan biri de basındır. Savaş döneminde Urfa'da yerel basında sadece bir gazetenin yayımda olduğu tespit edilebilmiştir. *Yenilik* adındaki bu gazetenin maddi imkânsızlıklardan dolayı yayın hayatına zaman zaman ara verdiği saptanmıştır. Yine de savaş yıllarında Urfa'daki yaşamın anlaşılabilmesi ve aydınlatılabilmesinde bu gazete bir mihenk taşıdır. Örneğin, Urfa'da 1944 yılında

Urfa Halkspor Gençlik Kulübü adında bir spor kulübü kurulduğu *Yenilik* gazetesi vasıtasıyla öğrenilebilmiştir. Halkevinin düzenlemiş olduğu kurs, merasim, müsamere, sergi, balo, tören v.b. faaliyetlere de ayrıntılı olarak yer vererek halkı bilgilendiren bu gazete olmuştur.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, II. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşullarına rağmen bu dönemde Urfa'da eğitim, sağlık ve üretim gibi alanlarda olumlu gelişmeler yaşandığı görülmüştür. Bu durum da kentin o dönemde gelişmekte olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

A. KİTAPLAR

Akbıyık, Abuzer, *Şanlıurfa Folklorunun Kaynak Kişisi (Tenekeci) Mahmut Güzelgöz*, Şanlıurfa, ŞURKAV Yayınları, 1992.

Akdur, Recep, *Sıtma: Temel Bilgiler*, Ankara, Palme Yayıncılık, 2004.

Akdur, Recep, *Türkiye Cumhuriyetinin 75. Yılında Türkiye’de Sağlık Politikaları* Ankara, Tubitak Matbaası, 1999.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

Ali Rıza, *Şark Çıbanı ve Tedavisi*, İstanbul, Kader Matbaası, 1931.

Armaoğlu, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.

Artuç, İbrahim, *İkinci Dünya Savaşı*, C.1, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1999.

Ayberk, Nuri, *Türkiye’de Trahom Mücadelesi*, İstanbul, Kader Basımevi, 1936.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, C.2, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985.

Bengisu, Mustafa, *Urfa İlinin Coğrafyası*, Garanti Matbaası, 1968, [y. y].

Bilgin, Yusuf, *Çınar, Şanlıurfa*, Elif Matbaası, 2008.

Binark, İsmet, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-VI. Dönem 3 Nisan 1939-15 Ocak 1943*, C. 1., TBMM Vakfı Yayınları, Yayın no:36.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1993.

Briant, Pierre, *Alexander the Great and His Empire, A Short Introduction*, Princenton University Press, 2010.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları, 1943, Ankara, 1944.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları, 1944, Ankara, 1945.

Çelik, Mehmet, v.d., *Edessa'dan Urfa'ya*, C.2, Ankara, Atılım Üniversitesi Türkiye Tarih Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları:1, 2007.

Çiçek Hastalığı ile Mücadelenin Ana Hatları, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Yayınları no: 212, Ankara, Anadolu Matbaası, 1956.

Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, C.2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Ekinci, Abdullah ve Paydaş, Kazım, *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi*, Şanlıurfa, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008.

Ekinci, Abdullah, *Orta Çağ'da Urfa*, Şanlıurfa, Gazi Kitabevi, 2006.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.5, İstanbul, Eser Matbaası, 1977.

Gazezoğlu, Kemal, Şengül, A. Zeki, v.d., *1967 Urfa İl Yılığ*, Sivas, Doğu Matbaası, 1967.

Goloğlu, Mahmut, *Milli Şef Dönemi 1939-1945*, Ankara, Kalite Matbaası, 1974.

Gönlübol, Mehmet, v.d, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996.

Gördüren, Süreyya, *Memleketimizde Trahom ve Mücadelesi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, Yayın no:5, Doğu Matbaası, 1947.

Güler, Selâhaddin Eyyûbî, *Urfa Bölgesinde Devlet Adamları ve Komutanlar (M.Ö. XIV. Yüzyıl- M.S. 1920)*, Şanlıurfa, ŞURKAV Yayınları no:22, 1999.

Hatiboğlu, Zeyyat, *İktisat İlmi ve Türkiye İktisadı*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1971.

Işık, Mahmut, *Trahom*, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları no: 330, 1968.

Kapaklı, Kemal, *Urfa Basın Tarihi ve Yerel Gazetecilik (1867-2013)*, Şanlıurfa, ŞURKAV Yayınları, Yayın no: 38, 2014.

- Karlıkl, Şaziye, *Şanlıurfa: Suyuyla Yeniden Doğan Kent*, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1998.
- Karlık, S. Rıdvan, *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, İstanbul, Beta Basım Yayım, 2007.
- Kaya, S. Ahmet, *Urfa Şairleri (Cumhuriyet Dönemi)*, Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 1998.
- Kayra, Cahit, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü: 1923-1950: Devletçilik Altın Yıllar*, C.1, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2013.
- Kayra, Cavit, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2011.
- Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, C.2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
- Kurtoğlu, Mehmet, *Kültür Şehri Urfa*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2006.
- Kurtoğlu, Ramazan, *Türkiye Ekonomisi (1838-2010) Mali Bağımlılık, Büyüme, Krizler ve Siyasi Sonuçları*, Ankara, Sinemis Yayınları, 2012.
- Kürkçüoğlu, A. Cihat ve Kürkçüoğlu, Sabri, *Şanlıurfa Çarşıları, Hanları ve El Sanatları*, Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2011.
- Kürkçüoğlu, A.Cihat, v.d., *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir; Coğrafya, Tarih, Mimari, Arkeoloji, Turizm, Sanat, Edebiyat, Halk Kültürü*, Şanlıurfa, ŞURKAV Yayınları, 2002.
- Langlois, Georges ve Boismenu, Jean, *20. Yüzyıl Tarihi*, çev.: Ömer Turan, İstanbul, Mehir Yayınları, 2000.
- Metinsoy, Murat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007.
- Okan, Seyfettin, *Türkiye'de Sıtma Savaşı*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları no: 143, İstanbul, Suhulet Basımevi, 1949.
- Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası*, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Öztürk, Yusuf ve Günay, Osman, *Atatürk Döneminin Sağlık Politikası*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı, Yayın No: 2, 1991.

Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ankara, SSBYB Yayınları, yayın no: 422, 1973.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih, 1918-1994*, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.

Sayın, Fikret Turgut, v.d., *Cumhuriyetin 50. Yılında Urfa 1973 İl Yıllığı*, Adana, Kemâl Matbaası, [t.y.].

Segal, Judah Benzion, *Edessa (Urfa) Kutsanmış Şehir*, Çev.: Ahmet Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 252-268.

Sertel, Sabiha, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul, Cumhuriyet Kitap Kulübü, 1999.

Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev.: Mehmet Harmancı, C.II, İstanbul, Özener Matbaası, 2010.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

Sönmezoğlu, Faruk, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları, 2011.

Şahin, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2009.

Şaşmaz, Musa, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C.14, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Şefik Arif, *Türkiye'nin Sıhhi-İctimaî Coğrafyası: Urfa Vilayeti*, Çev.: Mesut Elibüyük ve Abdulkadir Güzel, Ankara, Atalay Matbaacılık, 2010.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, C.2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Tokdemir, Ertuğrul, v.d, e.d, *Yakın Tarihimizin İktisadî Panoraması*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.

Turan, Şerafettin, *İsmet İnönü; Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara, Bilgi Yayınları, 2003.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih 1789-2012*, İstanbul, Der Yayınları, 2013.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985.

Urfa Hakkında; Tabiî, Coğrafi, İçtimaî, İktisadî, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami' Salname 1927, Çev.: Kemal Kapaklı, Şanlıurfa, ŞURKAV Yayınları, 1998.

Urfalı, Kemal Edip, *Urfa Ağzı*, İstanbul, Bürhaneddin Erenler Basımevi, 1945.

Ünalın, Ata, *Sıtma*, Ankara, Titaş Basımevi, 1943.

Üner, Mehmet Emin, *Osmanlıdan Cumhuriyete Urfa Tarihi*, Ankara, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2009.

Vaughan, Daniel ve Asbury, Taylor, *Göz hastalıkları*, Çev. : Ünal Bengisu, Fazıl Sezen, Ankara, Güven Kitabevi Yayınları, 1978.

Yaşa, Memduh, v.d., *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980.

Yıldırı, Sema, v.d., ed., *TBMM Albümü 1920-2010*, C.1, 1.Baskı, Ankara, Gökçe Ofset Matbaacılık, 2010.

Yurt Ansiklopedisi, C.10, İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1984.

B. MAKALELER

Aydın, Erdem, Türkiye'de Sıtma Mücadelesi, İstanbul, *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 20-23 Eylül 1993, s.31-308.

Balamir, Süleyman, "Yakın Doğu'da Çöl Çekirgesi Durumu", *Zirai Mücadele Merkez Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Dergisi*, S.3, 1952, s. 14-26.

Çakıcı, Bilal, "Kemal Edip Kürkçüoğlu'nun Şiirleri" *Türkoloji Dergisi*, C.15, S.1, 2002, s. 205-245.

Dawson, James Doyne, "Alexander the Great (review)," *The Journal of Military History*, Volume 72, Issue 2, p.p. 551-552, 2008.

Ezer, Feyzullah, "1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, C.20, 2010, s. 427-442.

Gönüllü, Ali Rıza, “Konya Vilayeti’nde Meydana Gelen Çekirge İstilaları”, *Tarihin Peşinde*, Sayı 8, 2012, s. 1-41.

İpek, A. Naci, “Abide Bir İnsan Doktor Adnan Sayrun”, *Şanlıurfa Tabipler Odası Bülteni*, Yıl 2, Sayı 2, Şanlıurfa, 2013, s. 1-4.

Kapaklı, Kemal, “Başlangıçtan Bugüne Urfa Basını” , *Marmara İletişim Dergisi*, S.10, 1999, s. 243-255.

Karabulut, Umut, “Cumhuriyetin ilk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bakış: Dr. Refik Saydam’ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)”, *ÇTTAD*, IV/15, 2007, s. 151-160.

Öcal, Mehmet H., “ Yarım Asır Önceki Urfa’da Bir Tığ Mücahidi: Dr. Adnan Sayrun”, *ŞURKAV Dergisi*, S.1, Şanlıurfa, 2003, s. 30-31.

Öztürk, Musa, “Cumhuriyet Dönemi’nde Sağlık Hizmetleri”, Süleyman Demirel Üniversitesi, *Tıp Fakültesi Dergisi*, C.6(1), 1999, s. 37-41.

Öztürk, Serdar, “Bir Kurumun Tarihsel ve Sosyolojik İncelemesi: Şehir Kulüpleri (1923-1950)”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları*, C.IV, 2006, s. 89-115.

Sezer Arıç, Ayten “Ankara’da Modanın Öncüsü Bir Okul: İsmet Paşa Kız Enstitüsü,” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, S.14, 2011, s. 193-216.

Soydan, Aynur, “Kadın Kimliğinin Oluşması Çerçevesinde Mesleki Teknik Eğitim (Cumhuriyet İdeolojisinin Kuruluş Sürecinde Kız Enstitüleri 1923-1940),” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.1, 2002, s. 269-287.

Tuğluoğlu, Fatih, “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950),” *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32: (4), 2008, s. 351-359.

Turan, Ahmet Nezihi, “Şanlıurfa” İslam Ansiklopedisi, C.38, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 336-341.

Turan, Enver, “Şark Çıbanı Hastalığı”, *Şanlıurfa Tabipler Odası Bülteni*, Yıl 2, Sayı 2, Şanlıurfa, 2013, s. 5.

C. TEZLER

Boğokşayan, Hamit, *Ceylanpınar Tarım İşletmesindeki Siyah Alaca Sığırların Ömür Boyu (Lifetime) Verim Performanslarının Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2012.

Bostancı, Kahraman, *Suut Kemal Yetkin'in Estetik ve Sanat Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

Boykoy, Seher, *II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Sosyo-Kültürel Yapısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008.

Çakırçoban, İsmail, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

Çoşkun, Yasin, *Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Özel Şahıs Koleksiyonları*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2010.

Gülbiçin, Yaşar, *Günümüze Gelen Şanlıurfa Hamamları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

İlgazi, Abdullah, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1995.

Memiş, Pehlül, *Versay Sulhunun Netayic-i İktisadiyesi Transkribi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

Nacak, Emine, *Suut Kemal Yetkin ve Edebi Tenkit*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Özdemir, Ulaş Salih, *Bir Siyasi Kişilik olarak Urfa Mebusu Mustafa Kemaleddin Yetkin (Şeyh Safvet Efendi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Özsarı, Mustafa, *Mehmet Emin Yurdakul, Şiir Anlayışı ve Şiirlerinde Milli Değerler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Vergili, Ayhan, *Türkiye’de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Yaman, Teyfiye, *Türkiye’nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası, Kitaplarına Göre Bayezid ve Urfa’nın Sosyo- Ekonomik Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Yıldız, Ali, *204 Numaralı Şer’iye Sicili Defterine Göre Urfa’da Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

D. İSTATİSTİKLER

1940-1941 İstatistik Yıllığı, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, C.12, Neşriyat no: 194, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi. [t.y]

20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, C. 55, Neşriyat no: 75, Ankara, Mehmet İhsan Basımevi, 1936.

20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın no:1285. [t.y.]

21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın no:1287. [t.y.]

21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, C. 61., Yayın no: 286, Ankara, 1950.

Hayvanlar İstatistiği 1940, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no: 194, Hüsnütabiat Basımevi, 1942.

Hayvanlar İstatistiği 1944, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Neşriyat no: 223, Hüsnütabiat Basımevi 1946.

İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940 ve 1941, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no: 201, Ankara, 1943.

İstatistik Yıllığı 1938-1939, İstanbul, Hüsnütabiat basımevi, C.XI, Neşriyat no: 159.

İstatistik Yıllığı 1939-1940, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no:159, C.11, İstanbul, Hüsnütabiat Basımevi, 1941.

Maarif İstatistiği 1938-1939, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no:186, Ankara, Ulusal Matbaa, 1942.

Maarif İstatistiği 1939-1940, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no: 187, Ankara, Ulusal Matbaa, 1942.

Meyva İstatistiği 1937-1939, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no: 172, İstanbul, Hüsnütabiat Basımevi, 1942.

Meyve İstatistiği 1938-1942, Neşriyat no: 222, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1944.

Meyve İstatistiği 1941-1945, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 277, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1947.

Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın no: 238, Ankara, 1945.

Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1945-1946, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın no:282, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1947.

Öğretmenler İstatistiği 1934, 1938, 1942, 1946, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın no: 293, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1948.

Öğretmenler İstatistiği 1934, 1938, 1942, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat no:200, Ankara, Ulusal Matbaa, 1943.

Sanayi İstatistikleri 1932-39, Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, Neşriyat no: 156, Ankara, Receb Ulusoğlu Basımevi, 1941.

Tarım Aletleri ve Makineleri İstatistiği 1944, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın No: 263, Ankara, Ankara Basımevi, 1946.

Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:279, Ankara, 1947, [t.y]

Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:204, Ankara, [t.y.]

Tarla Ziraati Ürünleri İstatistiği 1937-1939, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:152, Ankara, Receb Ulusoğlu Basımevi, 1940.

Urfa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Tasnif Edilmemiş Arşivi.

E. ARŞİV BELGELERİ

BCA, *Fon*: 30.10.0.0, *Kutu*: 65, *Dosya*: 436, *Sıra*: 23.

BCA, *Fon*: 30. 11. 1. 0., *Kutu*: 156, *Dosya*: 27, *Sıra*: 19.

BCA, *Fon*: 30.18.1.2., *Kutu*: 99, *Dosya*: 76, *Sıra*: 10.

BCA, *Fon*: 30.18.1.2, *Kutu*: 107, *Dosya*: 103, *Sıra*: 4.

BCA, *Fon*: 30.10.0.0, *Kutu*: 75, *Dosya*: 498, *Sıra*: 17

BCA, *Fon*: 30.10.0.0, *Kutu*: 76, *Dosya*: 501, *Sıra*: 5.,

BCA, *Fon*: 490.1.0.0, *Kutu*: 324, *Dosya*: 1337, *Sıra*: 1.

BCA, *Fon*: 30.11.1.0, *Kutu*: 135, *Dosya*: 41, *Sıra*: 19.

BCA, *Fon no*: 30.10.0.0. *Kutu no*: 185. *Dosya no*: 277. *Sıra no*: 18

BCA, *Fon*: 30.18.1.2. *Kutu*: 94, *Dosya*: 14 *Sıra*: 19.

BCA, *Fon*: 30.10.0.0. *Kutu*: 177, *Dosya*: 223, *Sıra*: 16.

BCA, *Fon*: 30.18.1.2. *Kutu*: 98, *Dosya*: 47, *Sıra*: 7.

F. GÖRÜŞMELER

Kerimoğlu, Mehmet, *Kişisel Görüşme*, 13.12.2014.

İpek, A.Naci, *Kişisel Görüşme*, 25.12.2014.

Dadır, Bekir, *Kişisel Görüşme*, 01.02.2015.

G. GAZETELER

Cumhuriyet, 9 Mayıs 1931, 13 Şubat 1934, 25 Mart 1939, 28 Eylül 1939, 8 İkinciteşrin 1942,

Öcal, Mehmet H., “Yarım Asır Önceki Urfa’da Bir Tığ Mücahidi: Dr. Adnan Sayrun,” Hizmet, Şanlıurfa, 27 Ekim 2005.

Öymen, Altan, “İkinci Dünya Savaşında Türkiye,” Milliyet, 3 Eylül 1967, 4 Eylül 1967, 5 Eylül 1967, 10 Eylül 1967, 11 Eylül 1967, 19 Eylül 1967, 20 Eylül 1967, 14 Ekim 1967.

The Times, 28 Ekim, 1959.

Ulus (15 İkkânun 1943, 15 Şubat 1943, 1 Mart 1943, 7 Mayıs 1945, 19 Haziran 1945, 5 Temmuz 1945, 22 İlkteşrin 1939, 24 Sontişrin 1939, 15 İkkânun 1943)

Yenilik (16 Ağustos 1934, 28 Ağustos 1935, 3 Birincikânun 1935, 28 Ağustos 1936, 1 Eylül 1936, 13 Temmuz 1937, 27 Temmuz 1937, 7 Eylül 1938, 13 Eylül 1938, 14 Mart 1939, 13 Mart 1939, 17 Mart 1939, 21 Mayıs 1939, 22 Eylül 1942, 28 Eylül 1942, 29 Eylül 1942, 2 Şubat 1943, 4 Şubat 1943, 12 Şubat 1943, 15 Şubat 1943, 5 Mart 1943, 28 Nisan 1943, 3 Mayıs 1943, 5 Mayıs 1943, 23 Mayıs 1943, 27 Mayıs 1943, 28 Mayıs 1943, 2 Haziran 1943, 17 Haziran 1943, 9 Temmuz 1943, 12 Temmuz 1943, 14 Temmuz 1943, 19 Temmuz 1943, 3 Ağustos 1943, 13 Ağustos 1943, 27 Ağustos 1943, 30 Ağustos 1943, 3 Eylül 1943, 15 Eylül 1943, 22 Eylül 1943, 24 Birinciteşrin 1943, 16 İkinci Kânun 1943, 19 İkinci Kânun 1943, 21 İkinci Kanun 1943, 22 İkinci Kânun 1943, 23 İkinci Kânun 1943, 17 Nisan 1944, 23 Nisan 1944, 27 Nisan 1944, 2 Mayıs 1944, 12 Mayıs 1944, 15 Mayıs 1944, 19 Mayıs 1944, 16 Haziran 1944, 20 Haziran 1944, 26 Haziran 1944, 6 Temmuz 1944, 8 Temmuz 1944, 30 Mayıs 1944, 22 Birincikânun 1944, 5 Birinciteşrin 1944, 1 İkinciteşrin 1944, 7 Şubat 1945, 21 Nisan 1945, 8 Mayıs 1945, 16 Mayıs 1945, 6 Haziran 1945, 10 Temmuz 1945, 16 Ağustos 1945, 21 Ağustos 1945, 30 Ağustos 1945, 21 Eylül 1945, 24 Kasım 1945, 26 Aralık 1945, 11 Haziran 1947, 9 Mart 1948, 22 Haziran 1949)

Özbek, Celal, “Urfa'nın Bugünkü Ekonomik Durumuna Kısa Bir Bakış,” Yenilik, 14 Şubat 1936.

Özbek, Celâl, “Urfa Ziraatı”, Yenilik, 11 Şubat 1943.

“Dört Günde Yedi Yüz Hasta,” Yenilik, 26 Eylül 1943.

Akyüz, Reşit, “Urfa'da Okullar Derdi,” Yenilik, 6 Ekim 1947.

Ğ. T.B.M.M. ZABIT CERİDELERİ

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre VI., İçtima: F, C.5, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1939.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre VI., İçtima:1, C.6, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1939.

H. ÇEVİRİMİÇİ YAYINLAR

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunisobil/article/viewFile/1020000100/1020000094>

Erişim: 8 Ekim 2014.

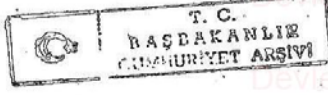
<http://www.tarim.gov.tr/Sayfalar/TarimEskiBakanlarimiz.aspx?OgeId=4> Erişim:

01.12.2014.

<http://sanliurfaeml.meb.k12.tr/> Erişim: 01.01.2015.

EKLER

EK-1

5/9/942

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
M. S. M. U. M.
2 inci Ş. M. Teş.
Sayı :

521102/59-10
22628

Özü: Yaylak kazası
adının Bozova olarak
değiştirildiği Hk:

Bas Vekâlet

I- 26/ 8/ 942 gün ve 17573 sayılı kararname ile Urfa Vilâyetine bağlı Yaylak kazasının adı Bozova olarak değiştirilmiştir. Gereğinin buna göre yapılmasını rica ederim.

2- Bilgi olarak Vekâletlere, Genelkurmay Başkanlığına, Umumi Müfettişliklere, Vilâyetlere ve Harita Genel Müdürlüğü ile resmî gazetede neşredilmek üzere Başvekâlet Neşriyat ve Mübâharat Dairesi Müdürlüğüne ve Vekâlet Dairelerine yazılmıştır.

Dahiliye Vekili

T. Emrah

*Dairelere malumat verilmiştir
sonra bitti*

5. 9. 1942

görülmüştür

Karalar P. ar. 18

ami
M. Sevinç

Görülmiştir
H. Altın

Görülmiştir
R. Bayraktar

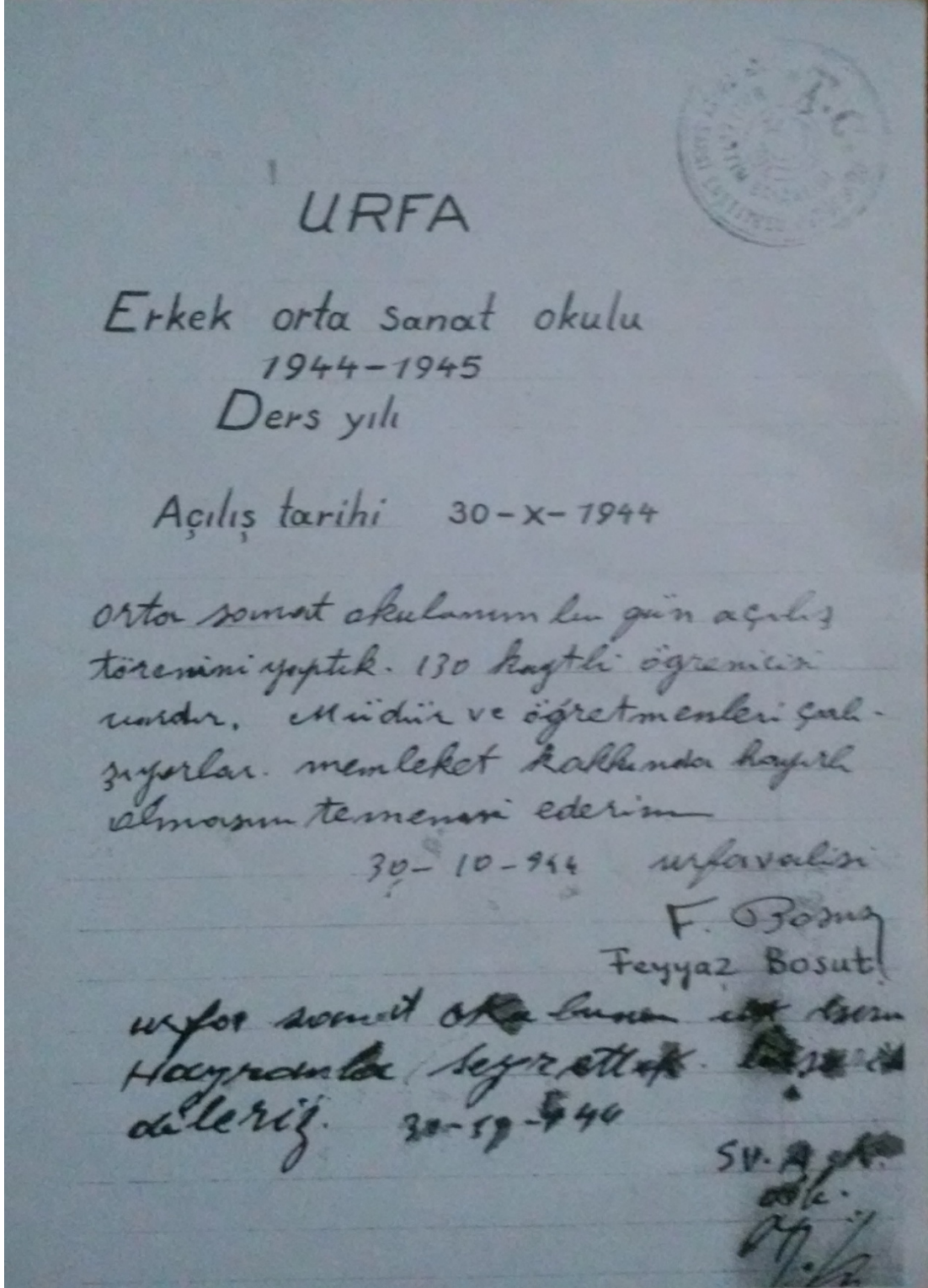
görülmüştür
Vali

4-9-942 7768

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 65 - Dosya No: 436 - Sıra No: 23

Urfa'nın Yaylak İlçesinin Adının Bozova Olarak Değiştirilmesine İlişkin Arşiv Belgesi.

(BCA, Fon no: 30.10.0.0, Kutu no: 65, Dosya no: 436, Sıra no: 23.)

Urfa Erkek Orta Sanat Okulu'nun Açılış Törenine İlişkin Bir Belge.
(Urfa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nin tasnif edilmemiş arşivi.)

Sayı 500 — 6

(YENİLİK)

Sahife 2

Vilâyetimiz için çok hayirli faydalı bir iş

Şehrimizde kız Enstitüsü açıldı

Kızlarımıza ve ana babalarımıza Müjde

Vilâyetimiz merkezinde ilk ve orta öğretimi bitirmiş kızlarımız için iki ayı kapsayan bir enstitüsü açılmasına ve önümüzdeki yıl yeniden bir bina yapılmaya kadar hemen tedrisata başlanmak üzere Vali konağı karşısında İnönü ilk okulu binasında kayıt ve kabul muamelesinin yapılmasına Maarif Vekâletinden karar verilmiş ve keyfiyet vilâyetimize tebliğ edilmiş bulunmaktadır.

İlk okul mezunlarına beş senelik bir öğrenim devresi içinde aynı zamanda ortaokul derecesinde öğrenim vermekle beraber bir taraftan biki — dikiş, çamaşır, nakış, ev idaresi — yemek pişirme, şapka ve yapma çiçekçilik — çocuk bakımı gibi ameli ve nazari derslerle kızlarımızı ev ve aile hayatına hazırlayan, bir taraftanda gerektiklerinde kızlarımızın bu bilgi ve sanatlarla hayatı kazanmalarını temin eden ve böylece aile bünye ve düzenini kuvvetlendirmekle beraber, iktisadi ve sosyal kalkınmamız üzerinde müsbet şekilde tesir yapacak olan müessesenin, vilâyetimiz için de çok büyük bir ihtiyaca karşılık teşkil edeceği şüphesizdir.

Ortaokul mezunlarına

ait olan iki senelik özel sınıflarında ihtiva edecek olan bu okul orta okulu bitiren kızlarımızın, orta okul öğrenimi içinde bu gündünden daha faydalı şekilde temine imkân bulamadıkları ale bilgi ve maharetlerini, bir anne için yetebilcek geniş bir ölçüde edinmelerine veya kadın iş ve sanatlarından bir kaçında hayallerini kazanabilmelerine imkân verecektir.

Kız enstitüsü öğrenim çağına geçireceği halde, ilkokulu bitirmemiş veya aileye katılmamış 15 — 45 yaşındaki genç kız ve kadınları, hiç bir umumi öğrenim seviyesine ulaşmış, biki — dikiş, nakış çamaşır, ev idaresi, yemek pişirme, kadın şapkaçılığı, yapma çiçekçilik ve çocuk bakımı üzerinde ameli dersler verilen her akşam kız sanat okulunda ihtiva edecektir.

Bu gibiler, okula haftanın bir veya iki gününde ve istedikleri saatlerde olmak üzere her sanat şubesi için haftada ancak 6 saat devam edecekler ve bu suretle kısa bir zamanda, ev, aile işleri ve hayatı kazanmak için gerekli ve faydalı bilgi ve sanatleri elde edebileceklerdir.

Kayıt ve kabul muamelesine bu günden itibaren başlanmıştır.

DİKKAT

Urfa son bahar at koşusu Reiscumhur ismininönünün Himayelerinde, Başvekil Şükrü Saracoğlu'nun riyasetinde yarış ve islâh encümeni tarafından tertip edilen Urfa son bahar at koşuları 18 birinci teşrin 942 pazar günü yapılacaktır. Koşulara saat 14 te başlanacaktır. Kayıt muamelesi 1 birinci teşrin 942 çarşamba günü başlanacak 16 birinci teşrin 942 cuma günü saat 17 de son verilecektir.

YURTDAŞ!

Fitre ve Zekâtını Hayır cemiyetine Ver!

Urfa Kız Enstitüsü'nün Açılması
(Yenilik, 28 Eylül 1942, s. 2)

U. No. Md ve Sa.
Nuri Eralp

Vilayet Matbaasında
Basılmıştır.

Aktüel yıl Sayı 500—1

Tanesi 3 Kuruştur

YENİLİK

I. Müdürlüğü
Celâl Özbek

İzmir satırı 15 kuruştur

Günü geçen nüshalar
25 kuruştur

Yıllık Abone 7 liradır

22—Eylül—1942—S A L I

« Gündük Siyasi Cumhuriyet Halk Gazetesi »

Gazetemiz Çıkarken

Yenilik Gazetesi uzun bir zaman sustuktan sonra tekrar yayıma başlamaktadır.

Bu gazetenin evvelce olduğu gibi bu defa da amacı, sayın halkımızın manevi kurvelerinin b-slenmelerine yarayacak olan konuları aramak, bulmak ve okularına sunmak olacaktır.

Bu küçük sahifelerimiz de vatandaşlarımıza gücü mümin yetebildiği kadar önemli olmağa çalışacağız ancak bu çağırda elde edebileceğimiz başarılar, sayın halkımızın gösterecekleri ilgisiz, esirgemiyecekleri manevi yardımlar ve iyi kabbullarla münkün; ve, mühtacı olduğumuz ihmallerin de kaynağı olacaktır.

Bu sebeple şunu da ilk olarak söylemeliyiz ki, her bir konu ve düşüncelerimiz de güdeceğimiz yol, Cumhuriyet Halk Partimizin prensiplerine, manevi iluzurlarında derin saygı ile eğildiğimiz Ebedi Şefimiz (Atatürk) ün bizlere bıraktığı olgunlaşma kaynaklarına saygı kalarak Milli Şefimizin uyarılarını öğütlerini üzerinde yürümek olacaktır.

N. E.

Valimiz Geldi

Yeni Valimiz Sayın Bay Hasip Köylü iki gün önce Diyarbakır yolide Siverek kazamıza gelerek 1 gaceyi kazada bazı tökkelerde bulunarak geçirmiş ve dün yolda Hilvan kazamıza da uğrayarak saat 18 sularında şehrimizi tesrif etmiştir. Valimiz hükümet konağı önünde Vali Vekili Bay Ekrem Yalçınkaya, Tüm General, Mehdürin, Subay, Polis, Jandarına müfrezleri ve halk tarafından karşılanmıştır. Valimize hoş geldiniz deriz.

SUNDAY TIMES'İN BİR YAZISI

« ATATÜRK ve İNCÖNÜ, TÜRKİYEN'İN, KENDİNİ İDARE ETMEK İÇİN SULTAN KAZI MAZHARİYETİNE ERİŞTİĞİ İKL, BÜYÜK ADAMDIR »

Sunday Times gazetesini İngiltere'nin eski Ankara büyük elçisi Persy Loran'ın bir makalesini büyük ta-lıklı neşretmektedir. Makalede deniliyor ki:

(Sonu Sahife 2 de)

Yazı Yazmak

Uzunca zamandır Yenilik ile beraber susmuşuz. Bugün Yenilik ile beraber yine sesli yörüz.

Yeniliğin daracak sahifesi ve sütunları arasına yine çeşitli yazılar sıkıştırmak lâzım . . . Bu yazılar ne olmalı? Mevzuu nasıl olmalı? . . .

Mevzu çok : yazı yazmak için dünyanın bugünkü durumu, manzarası karşısında mevzu bulamamak sıkıntısı kalemimi elinde tutan hiç bir insan için varid değildir.

Dünyanın kan, duman, tufan mevzuunu el almayarak başımızı şöyle bir etrafımıza çevirsek gözle imizin gördükleri arasında (yazı mevzuu) olamayacak pek az şeylere tesadüf edilir . . .

Öyle ise ne düşüneli. Kalem hareket etsin cümleler satırlar sıralasın ve gazete için bir yazı meydana gelsin ! . . . Hayır mesele hiçte bu kadar kolay değildir ! yazıyı yazan yalnız mevzuu bulmakla iktifa edemez . . . Hele tu, muhit mahal itibarile de çok lakalanması ve üzünde durulması lâzım gelen ve yazı yazan iç başlı başına bir düşünce teşkil eden keyfiyetler . . .

Bu keyfiyeti şimdilik burada şu kelimelerle ifade etmek kabildir? : kimseleri gücendirmemek ! ! ! . . .

Celâl Özbek

Yenilik Gazetesi

Yenilik Gazetesi 1939 yılında 23 Mayıs tarihinde nüshasını çıkardıktan sonra henüz altı yaşının içerisinde iken bir arıza ile karşılaşılarak inşaatını tehrik altına düşürmüştü.

Geçen altı senelik ömrü içinde Yenilik urdun, muhtin kendini ilgilendiren de ilerde candan ve sırtmayarak meşgul olunay, söyleyemesi lâzım gelen her

(Sonu Sahife 2 de)

Yenilik Gazetesinin 1942 Yılında Tekrar Yayına Başlaması.
(Yenilik, 22 Eylül 1942, s. 1)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Şahibi ve Mes'ul Md.
Rıza Bayrisal

Baskı yeri
Urfa Işık Matbaası

Yıllığı 8 liradır
İlanın beher
satrından 10 kuruş
alınır İlanın
mesuliyet kabul
edilmez

İŞIK

Perşembe 28-9-1939

geçmeyen yazılar ger
Verilmez

YIL 2 : A 11 : 165 (İktimai, Siyasi, Edebi Günlük, Gazetedir.) Sayısı 3 kuruştur.

İsmet İnönü ve 28 Eylül 1932

Milli Şefimizin Urfayı teşriflerinin yıl dönümü olan bugünü bütün Urfalılar milli bayram günlerinden birini daha idrak sevinçle kutuyorlar; Sayın Urfalıların aziz Şefe minnet ve muhabbet duygularını bu münasebetle izhar etme eri bütün millet ve memleketin Milli Şefe olan bağlılığının ezeli ve ebedi tezahürlerinden birini emektir. Evet; onu Türkiyenin hangi Türk yurdu; hangi Türk ferdi tâ ne zamanlardanberi kutlamıştır ki:

Onu hepimizden evvel, hepimizden güzel sözlerle tebci eden «Onun İnönünde yarattığı ilk milli zafer üzerine» Ebedi Şefimiz Atatürk deşifilidi? .. İşte o günlerdenberi Atatürk en fazla her Türk her fırsat ve münasebetle onu en büyük Kumandan, en büyük devlet adamı olarak ebedi minnet ve muhabbetle bağrına basmıştır,

O : her milli zaferin kaynağı olan (İnönü) zaferlerinden ve (Sakarya) ve (Dumlupınar) ve (Lozan) zaferlerinden itibaren kendisini artan bir şükranla seven büyük Türk milletinin kalbinde (Milli Şef) mevkini ebedi ve tabii olarak almıştır. O kadarki : Başvekâlet makamından bir iki defa vâki istifalarıdan sonra, resmî bir sıfatı olmaksızın dahi yurdun her hangi bir yerine, küçük, büyük, uzak, yakın her hangi bir şehre kasaba ve köyüne gitmişlerse kendilerini ayrı Milli Şefe olan sarsılmaz bağlılık duyguları gösterilmişlerdir. Hiç unutmam :

Bundan yıllarca evvel; on yıldan daha çok evvel Başvekâletten rahatsızlıkları dolayısıyla istifa etmişler. İstirahat için İstanbulu. Heybeli adayı teşrif etmişlerdi, işte o zaman koca İstanbul her bir köşe ve bucağı onun yadile onun, sıhhatını isteyen dualarla çirpiniyordu. Onu anmayan, onun rahatsızlığına yanmayan onu iyileşmiş, tekrar hükümet başına geçmiş görmek için Tanrı'na yalvarmayan bir tek Türkiye tesadüf etmedi. mümkün değildi; en kibar ve lüks salonlardan, en küçük ve mütevazî evcilere kadar her yerde ondan bahs ediyor; her ferdin dudagında (İsmet İsmet;) diye anadan babadan evlattan, hayattan her şeyden her şeyden çok sevilen Atatürk kollar, millet, vatan kadar sevilen bir tek ismin titriyordu. İşte o zaman bende İstanbul'un o umumî heyecanını yaşamış; duymuştum; ve bu duygularımı şu aşağıdaki manzume ile neşretmiştim:

İsmet Paşa Hazretlerine :
TEMENNİT AFİYET
(İstanbulu teşrifleri münasebetile)

İstanbulumuz bak bu güzel şehri lâhât İsmet Paşa gelmiş diye mesrur ve mübâht
Lâkin yire bir başka teessürle perişan :
Zirâki rahatsızsınız ey İsmetî zîşân...
Ey Türke büyük hizmet eden sevgili insan
Etsin sana süratle hûda afiyet ihsan

İsmet! o senin (İnönü), (Atyon) zaferinden
En son fakat an şanlı (Lozan) şah eserinden
Hü, müstakil, arslan gibi heybetli, kavi, şen
Asri, müteceddid, müterakki, yolu ruşen
Mes'ut ve muazzam yeni bir (Türkiye) doğdu
—Saldırsa cihan: gâsp edemez işte bu yurdu—

Oh! İsmet! Türk milleti kabili unutsun
Gell, Gell seni ta sîr.e'l hâzırda uyusun.
Millet vatanı uğrunda yor ldün, evvel İsmetî pa
Bir deymi muazzaz bize: aremnâ hizmet
Ver ömrü medid, ömrü sait İsmete isbîmî
Ver fırsat ona: mîlletine hizmete rabbîmî

Hepimizin temennimiz çabuk yerine gelmiş, o tek—
—Sırfı çeviriniz—

Yedi yıl önce Urfayı bu gün şerefliendiren ve yıldönümünü kutladığımız Milli Şefimiz İ. İnönü

Sayı 715

YENİLİK

Urfa Halkspor Gençlik Kulübü Ana Nizamnamesi

3512 Sayılı emriyle kanun hükümlerine göre teşekkül ederek Urfa Sanayi Önlüme Kurumu bünyesinde merkezini kuran Halkspor Gençlik kulübünün Ana Nizamnamesi ile idare heyeti azalarının öz ve soyadları aşağıya yazılmıştır. Aynı kuralın 5 nci maddesi muvafıkla ilân olunur.

İdare Heyeti Azaları

Adı ve soyadı	Kulüpte vesifesi	Adresi	İkametkâh
İhsan Özdamar	Başkan	İkinci ul baş öğretmeni	Urfa Kadıoğlu M.
M. Şükrü Kıvraklık	As Başkan	Zurra	.. Camikebir.
Osman Ertözer	U. Katip	Maliye Muhasebe kâtibi	.. Kadıoğlu.
Sadi Atmaca	U. Kaptan	Konser Musaviri	.. Gerz
Lami Saitçi	Muhâsib	P. T. T. Memuru	.. Camikebir
Sami Barlas	Aza	Maarif Pazarı sahibi	.. Camikebir
Kadir Mermar	Aza	Bakkal ve futbolcu	.. Kadıoğlu
Kemal Ergönen	Yedek aza	Vakıflar veznedarı	.. Hüseyin p.
Lütfi Onal	..	Belediye otel müdürü	.. Kamberiyi
Omer Parmaksta	..	Tâccar	.. Camikebir

- 3'tümedir -

i l a n

Hayvan alınyur.
Gümrük muhafaza
faza alayı satın
alraz komi yo-
nu başkanlığın-
dan

Gümrük muhafaza a
layı için iki baş hayvan
satın alınacaktır.
Evsaf ve şartları öğren-
mek isteyenler Gümrük
muhafaza alayı satın al-
ma komisyonuna mura-
caat etmeleri lazımdır.
İhale günü 12/5/944
cuma günü saat 15 dedir.

i l a n

Nakliye yapıly
Urfa İhissarlar
Müdürlüğünden

1-Haziran - 944 tarih-
inden 1/haziran 945 Tari-
hine kadar U fadan Akça-
kaleye 400 Akçakaleden
Urfa'ya 1150 ton taşınacak
eşyanın nakli açık eksilt-
meye çıkarılmıştır.
Mevakat ihale 22/5/
944 tarihine müsadif pa-
zartesi günü saat 15 de
Urfa İhissarlar Müdürlüğüne
de müteşekkil komisyon
tarafından yapılacağından
şartnamedeki evsaf ve şa-
raite uygun olanların tayin
olunan gün ve saate kadar
4336 , 12 lira teminatı ve
teminat mektubu veya temi-
nat akçesi olarak Urfa İh-
issarlar Müdürlüğüne nak-
lız mukebili teslim ederek
münakaşeye iştirak etmele-
ri lazımdır.
Bu husustaki şartnameyi
görmek ve daha fazla taf-
silat almak isteyenler G-
Antep İhissarlar Başmü-
dürlüğü ile Urfa İhissarlar
Müdürlüğüne ve Akçakale
İhissarlar memurluğuna
müracaat etmeleri ilân
olunur.

3 - 3

Dokuma, iplik, yağ ve
sabunun kâr hadleri

Baş tarafı sayfa 1 de

a. 13. 15 denye	17,5	baş, fişek vesair yağ-	20
b. 14 16 18 20 denye	12,5	lı	15
c. 20-22 vedaha yukarı	10	Ç. Pürina yağı	10
d. nye 10		D. Turyağ	10
		E. Sabun	10

3 Dokuma

a. Birinci grup doku-
malar (1) 15

b. İkinci grup doku-
maları (2) 17,5

c. Fantezi dokumalar 25

ç. Müteferrik mensuc-
sanayii

1. Pamuk ipliği büküm
ve katlama işleri (3) 25

2. Boya, kasar meseri-
ze işleri (3) 20

3. Makara ve masura 15

4. Şerit, kordelâ, kaytan
vessire 15

5. Şapka 20

6. Çorap 15

11 Ketan kendir sanayii

1. İplik, ip ve halat 12,5

111. Nebati yağlar
ve sabunlar grubu

A. Zeytinyağı sanayii

1. Zeytinyağı (4)

a. Tâsir mesrafı üzerin-
den 25

b. Maliyet fiyatı üzerin-
den 10

2 Rafinaj (4)

a. Rafinaj masrafı üzerin-
den 100

b. Maliyet fiyatı üzerin-
den 10

B. Pamuk yağı 10

C. Diğer nebati yağlar
(Ayçiçeği, susa o, hağ-

(1) Birinci grup ipeklî do-
kumalar:
Krep döşin Bursa)
Bükümlü krep döşin) Stan-
dard tipler
Krep birman)
Krep maroken)
Karışık birman (ipek ve
suni ipek)
Karışık maroken (ipek ve
suni ipek)
Karışık krep döşin (ipek ve
suni ipek)
Tuval döşüme ve aynı doku-
man diğer ipeklî dokumalar.
(2) İkinci grup ipeklî doku-
malar:
Krep damor)
Krep jo jet) Standard tipler
Krep saten)
Filâfiler
Elbise astarlıkları
Mongol
Ponije
Şifon e aynı şekilde doku-
man diğer ipeklî d-kumalar
(3) Pamuk ipliği büküm ve
katlama işleri ile boya, ka-
sar ve meseriye işleri için
kâr tayiniine esas tutulacak
miktar, maliyet fiyatı olma-
yıp münhasıran imal mes-
raflarından ibarettir.

i l a n

Birecik beledi-
ye reisliğinden

944 malî yılı ge-
çit imtiyazı kapalı
zarf usulile 28-4-944
tarihinden itibaren
artımaya konmuş
ve 12-5-944 cuma
günü saat 14 de be-
lediye dairesinde ih-
alesi yapılacağından
şeraiti anlamak iste-
yenlerin Birecik be-
lediyesine müracaat-
ları ilân olunur.

HUSUSİ HÜKÜMLER

1- Bu tebliğin şunluna
güven imalatçılardan diğer
bir imalatçı tarafından ya-
pılan yarı mamulü kulla-
nanlar bu yarı mamulleri
istihsal eden imalatçılardan
doğrudan doğruya satın
almakla mükellefler. Top-
tancılardan satın alınan
yarı mamuller, maliyetle
sıcak imalatçı satış fiya-
tından ithal olunabilirler.
2- İpek sanayiinde yarı
mamuller cetvelde göstê-
len kâr hadleriyle, müte-
kip imalat safhasının mali-
yetine ithal olunabilir.

Urfa Halkspor Gençlik Kulübü'nün Kuruluşu. (Yenilik, 12 Mayıs 1944, s. 2.)

EK-8

T. C. BAŞVEKÂLET Yazı İşleri Dairesi Müdürlüğü Sayı :		M. 8968	Dosya işaretleri 78
T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ			
Geten	Tarihi	4/9462	
Ervağın	Numarası		
Müseyvid			Büyük Millet Meclisi Yüksek Reislğine
Tesvid tarihi	24/10/1939		
Mübeyyiz			
Tebyiz tarihi	24. 2	3/10/1939 tarih ve kanunlar k.1064/744	
Mukabele edenler	25	sayılı tezkere karşılığıdır .	
Sadira No.	Umumi 6 Hususi 5604	Ali Saip Ursavaş'ın vefatı ile açılan Urfa	
Merbutat		Meb'usluğuna Nafia Vekâleti Demiryolları İnşaat	
Sevk tarihi	25.10.39	Dairesi Reisi Razi Soyer'in ittifakla seçildiği	
Mukayyidın imzası		ve mazbatasının geldiğinde sunulacağı Dahiliye	
		Vakilliğinden bildirilmiş olduğunu arz ederim .	
			Başvekil

030 10 76 501 5

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 76 - Dosya No: 501 - Sıra No: 5

Ali Saip Ursavaş'ın Ölümü Üzerine Urfa Milletvekilliğine Razi Soyer'in
Seçildiğine Dair Bir Arşiv Belgesi.

(BCA, Fon no: 30.10.0.0, Kutu no: 76, Dosya no: 501, Sıra no: 5.)

EK-9

1857

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C. H. P. GENEL SEKRETERLİĞİNE

Yeniden seçilecek olan *Urfa* Mebusluğu için mensup bulunduğum sayın C. H. Partisi adına namzettüğimin konulmasına müsaadelerini saygıyla dilerim.

imza
S. H. Yetkin

Mebusluk Talebname

TALİBİN	Adı, Soyadı	<i>Suut Kemal Yetkin</i>	Esas mesleği	<i>Maarif</i>
	Doğum yeri	<i>Urfa</i>	İhtisası	<i>Estetik ve Sanat tarihi</i>
	Doğum tarihi	<i>1319 (1903)</i>	Tahsil derecesi	<i>Yüksek</i>
	İşi - Mesğalesi	<i>Profesörlük</i>	Son tahsilini bitirdiği okul	<i>Rehber Üniversitesi Ed. Fakültesi</i>
	Mebusluğunu istediği vilâyet	<i>Urfa</i>	Diploma No. ve tarihi	<i>1929 n. 1120</i>
	İkametgâh adresi	<i>Yenişehir İsmet Paşa Caddesi Apak Apart. n: 4</i>		
Çalıştığı yer adresi	<i>Dil ve Tarih-Coğ. Fakültesi Estetik profesörü</i>			
Partiye kayıtlı bulunduğu	Vilâyeti		Kütük No.	
	Kazası		Kayıt tarihi	
	Nahiyesi		Varsa Faal vazifesi	
	Mahalle veya köyü			
Şimdiye kadar bulunduğu memuriyetler, gördüğü fahri hizmetler, Parti teşkilâtı içinde deruhite ettiği fişal vazifeler.	<i>Ankara Erkek Lisesi Felsefe öğretmeni Edirne Erkek Muallim Mektebi müdürü Edirne Lisesi müdürü İstanbul Üniversitesi Ed. Fakültesi Estetik doçenti Siyasal Bilgiler Okulu müdür muavini Ankara Kız Lisesi müdürü Maarif Vekilliği güzel Sanatlar umum müdürü Dil ve Tarih-Coğ. Fakültesi Estetik ve Sanat tarihi profesörü</i>			

12

HATIRA : Verilecek cevapların, kısa, açık ve okunaklı olması rica olunur.

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 324 - Dosya No: 1336 - Sıra No: 1

**Urfa Milletvekili Suut Kemal Yetkin ile İlgili Bir Arşiv Belgesi.
(BCA, Fon no: 490.1.0.0, Kutu no: 324, Dosya no: 1336, Sıra no: 1.)**

EK-10

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

13 / 10 / 1939

68

C.H.P. Genel Sekreterliğine

Yeniden seçilecek olanUrfa..... Mebus-
luğu için mensup bulunduğum sayın C.H.Partisi adına
namzetliğimin konulmasına müsaadelerini saygı ile
dilerim.

İmza

Mebusluk Talepnamesi

Talibin	Adı , Soyadı	Ömer Alay	Esas mesleği	Zürra
	Doğum yeri	Urfa	İhtisası	yoktur
	Doğum tarihi	315	Tahsil derecesi	Orta
	İşi-Mesgalesi	Urfa belediye Reisi	Son tahsilini bitirdiği okul	Bitiremedim
	Mebusluğunu istediği vilayet	Urfa	Diploma No.ve tarihi	yoktur
	İkametgâh adresi	Urfa Yusuf paşa mahallesi		
Çalıştığı yer adresi	Urfa Belediye Reisligi			
Partiye ka- yıtı bulun- duğu	Vilâyeti	Urfa	Kütük No.	
	Kazası	"	Kayıt tarihi	Vilayetimizde par- tinin faal teşki- latı olmadığı
	Nahiyesi	"	Varsa Faal Vazifesi	
	Mahalle veya köyü			
Şimdiye kadar bulunduğu memuriyetler gördüğü fabri hizmetler,Parti teşkilatı içinde derun- ettiği faal vazifeler .	İlk tahsilimi ikmalden sonra iki sene kadar hastalığım hasebile tahsile devam edemedim . müteakiben Urfada muallim mektebine imtihan- la girdim . bir sene bu mektepte okuduktan sonra Beyrut Amerikan kolejine gittim . orada tahsilde iken umumi harp dolayısıyla asker oldum . bu sebeple tahsilimi tamamlayamadım . askerlikten döndükten sonra Urfada milli mücadeleye iştirak ettim .			
	Bulduğum vazifeler.			
	1- Türk ocakı reisligi			
	2- Türk hava kurumu reisligi (Halen uhdemdedir)			
	3- Belediye azalığı			
	4- Milli iktisat ve tasarruf cemiyeti reisligi (halen uhdemdedir)			
	5- Vilayet umumi meclisi azalığı			
	6- 933 senesinden beri Urfa belediye Reisligi (halen uhdemdedir)			
	7- Ziraat odası azalığı			
	8- Halk evi Sosyal yardım kolu üveligi (Halen uhdemdedir)			
Bulduğum memuriyetler				
1- Sıhhiye baş kitabeti				
2- İnhisarlar idaresi muhasebeciligi				
3- " " Sicil müdürlüğü				

Hatıra : Verilecek cevapların,kısa,açık ve okunaklı olması rica olunur.

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 324 - Dosya No: 1337 - Sıra No: 1

Urfa Belediye Başkanı Ömer Alay ile İlgili Bir Arşiv Belgesi.
(BCA, Fon no: 490.1.0.0, Kutu no: 324, Dosya no: 1337, Sıra no:1.

EK-11

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
M. İ. U. M.
B. M. Ş. M.
Sayı
ok: 2

59
17750

6.XI.939
Hülasa : Ürfa Belediye
Reisi hakkında.....

Baş Vekâlet Yüksek Makamına

Urfa Belediye Reisliğine seçilen Ömer Alayın Reisliğinin tasvibine ait kararname ilişik olarak gündülmüştür. .
1580 sayılı kanunun 89 uncu maddesine tevfiakan gereğinin ifasına müsaade buyurulması arz ve rica olunur.

Dâhiliye Vekili

m2
A. M. E

Şeyh Mustafa

15396

BASILAN VEKÂLET EVRAKI		
Tarih	Numara	Lot
4-11-39	812	2

Cevaben yazılacak evrakta : Cevap olduğu muharrerden birli numarasile hangi daire ve gube. İfadesile yazıl diğinin dercolunması rica olunur.

030 44 1 135 41 19

Fon No: 30 11 1 0 - Kutu No: 135 - Dosya No: 41 - Sıra No: 19

1939 Yılında Ömer Alay'ın Tekrar Urfa Belediye Başkanlığı Görevine Seçilmesine Dair Arşiv Belgesi.

(BCA, Fon no: 30.11.0, Kutu no: 135, Dosya no: 41, Sıra no: 19.)

EK-12

T. C.
URFA VİLAYETİ
ZİRAAT MÜDÜRLÜĞÜ
Baş. Teşirisi

14/7/35
Genel - Çekirge Mücadeli
si H.

943

Baş. bakanlık yüksek Katına

ANKARA

Tuyul ilimize siriye'den topraklarımızı sudan çekirge -
uçkunlarının büyükceirip, resülayın, akçakale, harapnas, istila-
metlerinden girerek bir kısmı viranşehir ve oradanda sıvarek -
istikametine ve tek, tek dağları üzerinden mucrohun akıyaret bil-
van, istikametine girdiği ve akçakale ile harapnas arasında girin -
çekirgelerinde gay kuyu dağları ile sirtig, bozova, birceik, ilgelarına
girdiği görülmüştür. bu çekirgelerin bududa 1/6/35 tarihinde bağ-
layarak 8/6/35 tarihine kadar devam etmiş ve arandan üçgün geçor -
geçmez derhal yumurta bırakmaya başlamışlardır.

Yumurta bıraktığı tarihten itibaren üçgün müddeti arasında kazalar-
da ki yumurta bırakılan arazılar tespit ettirilmiş ve derhal tespit
edilen yerlerin sürdürülmesine başlanmış ve bütün kazalarda bu usu-
le müraceat edilerek yumurta bırakılan yerlerin yüzde yirmi beşine
yakın arazılar kamilen sürdürülmüştür. bir taraftanda sürfolarla -
yanılacak mücadele tertibatı alınmıştır. il govromünde bu çekirgeler-
görmür görölmez hakan mücadelesine girişilmiş ve bütünü her kaza
için mükdarı kafi er; ve ayrıca jandarma alınarak kazalara gönder-
ilmiş ve kaza mükdarlarında yakından bu işle alakalandırılmış ve müca-
dele işi önemle takip ettirilmiştir.

Mücadeleniz baştan birinde başlamış ve temmuz onuna ka-
dar devam etmiştir. her bölgede mücadele önemli bir surette takip -
ettirilmeyle beraber malsene, ve mülacelerinde vaktinde bütün
kazalara gönderilmiştir gerek merkezde ve gerekse ilgelarda yaptırıl-
an teknik, usullerle sudan çekirge mücadelesinin tam mahverinde -
caryan etmiş olduğu vevilayet gevresi içindeki bütün ekincilerimizde
çekirgeler tarafından zarar vedirilmediği vobütün ekincilerimizde
bu yüzden memnun oldukları cezri ve fenni vateknik usullerle yapılan
mücadelenin çok iyi zandırın elde edildiğini bizzat yaptığın gözüle-
rimle gördüğümü ve pek ziyade memnuniyet verici ve güzel sonerolar-
elde edildiğini arz ederim.

96-11

Vali
F. hosut

F. Besma

20.7.
185

030 10 185 297-18

BAŞBAKANLIK EVRAKI		
Tarih	No	Leif
20-7-35	3515	

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 185 - Dosya No: 277 - Sıra No: 18

Urfa'da Çekirge Afetinin Görüldüğüne Dair Arşiv Belgesi.
(BCA, Fon no: 30.10.0.0, Kutu no: 185, Dosya no: 277, Sıra no: 18.)

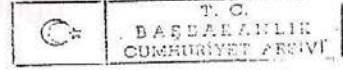
EK-13

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı
2

18040

Kararname

Mantakasındaki dokumacılığın inkişafına hizmet etmekle beraber iplik vesair maddeleri toptan ucuza tedarik ederek ortaklara dağıtmak ve bilmukabele mamul mallarını satmak maksadile merkezi (Urfa) olmak üzere ve enaz 7000 Türk lirası sermaye ile teşkiline bağlanan (Urfa Dokumacıları Küçük Sanat kooperatif şirketi)nin Ticaret Vekilliğinin 30/5/1942 tarihli ve 6/360E sayılı tezkeresiyle gönderilen ilişik esas mukavelenamesi İcra Vekilleri Heyetince **2 Haziran 1942** tarihinde tetkik edilerek Ticaret kanununun 479 uncu maddesine tevfi kanı geçen şirketin teşkiline izin verilmesi kabul olunmuştur.

REİS İCUMHUR

İsmail Hakkı

Bş. V.
A. P. Çaylak

Ad. V.
H. Menemenci

M. M. V.
A. P. Akın

Da. V.
Y. A. Akın

Ha. V.
E. S. Sımsık

Ma. V.
A. Çiğdem

Mf. V.
Y. Çiğdem

Na. V.
A. F. Çelbeson

İk. V.
Y. Çiğdem

S. İ. M. V.
D. A. Akın

G. İ. V.
S. K. Karadeniz

Zr. V.
M. S. Karadeniz

Mü. V.
F. Çiğdem

Ti. V.
M. Ö. Karadeniz

30 18 1 2 - 98 - 47 - 4

Fon No: 30 18 1 2 - Kutu No: 98 - Dosya No: 47 - Sıra No: 7

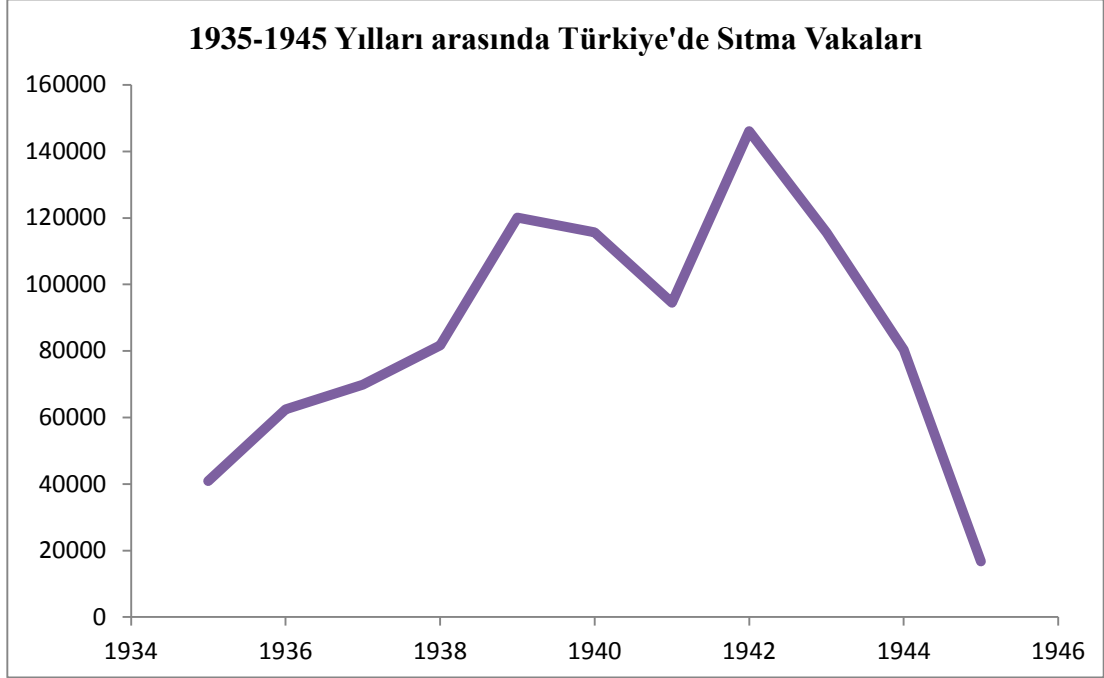
Urfa'daki Dokumacılık ile İlgili Arşiv Belgesi.
(BCA, Fon no: 30.18.1.02, Kutu no: 98, Dosya no: 47, Sıra no: 7.)

EK-14

**Urfa Trahom Dispanserinin Önünde Duran Hastalara Ait Fotoğraf.
(Nuri Ayberk, Türkiye’de Trahom Mücadelesi, İstanbul, Kader Basımevi,
1936, s. 20.)**

EK-15

1935-1945 Yılları Arasında Türkiye'de Görülen Sıtma Vakalarına Ait Grafik.
(Recep Akdur, Sıtma: Temel Bilgiler, Ankara, Palme Yayıncılık, 2004, s. 12.)

EK-16

T C
SAĞLIK VE İÇTİMAI
MUAVENET VEKÂLETİ
Hafızasahba İşleri Dairesi Reisliği

Ankara

Genel No:

Öz

Özel No:

İlişigi :

T. C.
SAĞLIK VE İÇTİMAI
MUAVENET VEKÂLETİ
28/11/1942 tarihinden 25/11/1942 tarihine
kadar inbar edilen çiçek vak'aları

	Musap	
Mardin-----	5 ⁺	} (Mücadele yapılan mntakalar)
Urfa -----	29	
Siirt-----	1 ⁺	
Siirt-----	44	
D. Bakır -----	2 ⁺	
	66	
Y E K U N (796)		

Amasya-----	1
Bitlis-----	19
Bursa-----	1
Erzurum-----	1
Eskişehir-----	1 ⁺
Istanbul-----	5
Konya-----	1 ⁺
Samsun-----	4
Ijmir ---	3 ⁺
	6
Van -----	1 ⁺
	2
Y E K U N (45)	

(+) İşaretli vak'a askerdir.

030	10			177	223	16
-----	----	--	--	-----	-----	----

Yazılacak karşılıklıta geldiği şubenin tarih ve numarasının yazılması lazımdır.

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 177 - Dosya No: 223 - Sıra No: 16

Türkiye'deki Çiçek Hastalığı Vakaları.
(BCA, Fon no: 30.10.0.0, Kutu no: 177, Dosya no: 223, Sıra no: 16.)

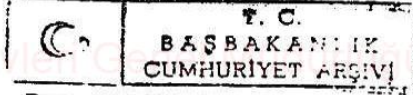
EK-17

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

T. C. ANKARA VİLİYETİ
Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü
15
33
10/ II/ 1942
Öz: Çiçek aşısı tatbiki H.

U. No. 6450
H. No.

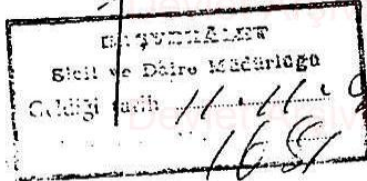

Baş Vekâleti Daire Müdürlüğüne

Ek:

Mardin , Urfa ve Siirt Vilayetleri mntikalarında Suriyeden intikal eden çiçek hastalığının yapılan mücadeleye rağmen devam etmesine binaen bir tetbiri ihtiyatî olmak üzere Vilayetimiz mntika - sında muayyen günlerde (30 yaşına kadar) tatbik edilmekte olan aşının Vekâletler memur ve müstahdemlerinede yapılması lüzumu sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinden müdüriyetimize emir verilmiştir . Vekâletler Tabibi tarafından yapılacak bu aşı ihtiyacı müdüriyetimiz tarafından temin edilecektir . Aşı sonunda yapılan miktar ve esamisine xait cetvelinde müdüriyetimize gönderilmesini saygılarımla rica ederim .

Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürü

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 15 - Dosya No: 87 - Sıra No: 30

Türkiye'de Yayılan Çiçek Hastalığına Dair Bir Arşiv Belgesi.
(BCA, Fon no: 30.10.0.0, Kutu no: 15, Dosya no: 87, Sıra no: 30.)